

**Muhsin-zâde Mehmed Paşa
Ve
Âyânlık Müessesesi**

YUZO NAGATA

**STUDY OF LANGUAGES & CULTURES OF ASIA & AFRICA
MONOGRAPH SERIES**

No. 6

**Muhsin-zâde Mehmed Paşa
Ve
Âyânlık Müessesesi**

YUZO NAGATA

**STUDY OF LANGUAGES & CULTURES OF ASIA & AFRICA
MONOGRAPH SERIES
No. 6**

**Institute for the Study of Languages
and Cultures of Asia and Africa
Tokyo Gaikokugo Daigaku**

**4-chome Nishigahara
Kita-ku, Tokyo
Japan 114**

**©Copyright 1976 by Institute for the Study of
Languages and Cultures of Asia and Africa**

Printed by
Toyo Shuppan Co., Ltd.
Tokyo

Rahmetli Hocam

Ord. Prof. M. Cavid Baysun'un Aziz Ruhuna

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz	I
Kısaltmalar	III
Giriş	1
I. BÖLÜM : MUHSİN-ZÂDE MEHMED PAŞA'NIN BİRİNCİ SADÂRETİ (30 Mart 1765 - 3 Eylül 1768)	13
1. Muhsin-zâde Mehmed Paşa Hakkında Kısa Bir Malumat	13
2. Eyaletlerin İdarî Durumuna Kısa Bir Bakış	15
3. Kıbrıs'ta İsyân Hareketleri	19
4. Gürcistan Seferinde Baş Gösteren Nizamsızlıklar	25
5. 1768 - 1774 Osmanlı Rus Savaşı Öncesi Devrinde Âyanlık Müessesesi	27
a. Âyanlık mücadelelerinin başlanması	27
b. Âyanlık müessesesinin düzenlenmesi hakkında ferman çıkarılması	31
c. Mehmed Paşa'nın sadâretten azil edilmesi ve âyanlık müessesesinin düzenlenmesine ait fermanın iptal edilmesi	36
II. BÖLÜM : MORA İSYANI (1770)	39
1. İsyânın Sebepleri	39
a. İsyân öncesi devrinde Mora'nın idarî durumu	39
b. Mora'da kocabaşılık müessesesinin gelişmesi	42
c. Rusya'nın Mora rumlarını teşviki ve isyân hazırlıkları	45
2. İsyânın Gelişmesi ve Hükümetin Aldığı Tedbirler	48
a. İsyânın gelişmesi	48
b. Hükümetin aldığı tedbirler	51
c. Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın civarda bulunan âyanlara baş vurması	53
3. İsyânın Bastırılması ve İsyândan Sonraki Durumu	55
a. İsyânı bastırma harekâtı	55
b. Mora kalelerinin tamir ve tahkimi	57
c. İsyân neticesinde mahlûl kalan timâr topraklarına verilen nizam	57
d. İsyâna katılan kocabaşılardan tedbiri	58
e. İsyânın bastırılmasında yararlılığı görülen âyanların taltif edilmesi	60
f. Mora'da Arnavut zümresinin hâkimiyet kurması	63

III. BÖLÜM : MUHSİN-ZÂDE MEHMED PAŞA'NIN İKİNCİ SADÂRETİ	67
1. Mehmed Paşa'nın Sadârete Getirilmesi ve İlk İcraâtı	67
a. Mehmed Paşa'nın Rumeli seraskerliği	67
b. Mehmed Paşa'nın sadârete getirildiği sırada Osmanlı ordusunun durumu	69
c. Sulh teşebbüslerinin neticesiz kalması	70
2. 1768 - 1774 Osmanlı - Rus Savaşı Devrinde Ayanlık Müessesesi	74
a. Savaş dolayısıyla âyanlık vazifesinin fevkalâde önem kazanması	74
b. Savaş devrinde âyanlık mücâdeleleri	80
c. Mehmed Paşa'nın ikinci sadâretinde âyanlık siyaseti	90
3. Osmanlı Devletinin Mağlubiyeti ile Savaşın Son Bulması	98
Netice	100
Summary	102
Ek : Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın İkinci Sadâreti Devrinde Tuna Kenarında Bulunan Ordu-ı Hümâyûna Gelmeleri Emredilen Mahallî Kuvvetler (Aralık 1771 - Augustos 1774)	104
Notlar	115
Bibliyografya	138
İndeksler	144

Ö N S Ö Z

Osmanlı devleti, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda zuhur eden çeşitli iç dış olayların, ve buhranların sonucunda göçmüştür. Bu devletin yıkılışı, kısmen başta Rusya olmak üzere komşu devletlerin ağır baskılarından, kısmen de varlığını sağlayan iç bünyesinin sarsılıp dağılmasından ileri gelmiştir.

Rusya ile olan münasebetlerde bir dönüm noktasını teşkil eden ve ağır şartlar ihtiva eden Küçük Kaynarca Muahedesi ile sona eren 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı, her şeyden önce, devletin dağılma devrini hazırlayan bir hâdise olarak düşünülmesi lâzım gelen bir tarihî olaydır. Çünkü, bu savaşta Osmanlı devleti, dayandığı bütün gücünü sarf etmiş ve neticede devletin iç bünyesinde büyük bir değişiklik meydana gelmiştir.

Halbuki, 1768 seferi taşıdığı önem nisbetinde şimdiye kadar esaslı bir tetkik konusu yapılmamış ve bu olaya yakından veya uzaktan temas edenler, bu seferde Osmanlı devletinin mağlubiyetinin sebeplerinden bahsederken, askerin nizamsızlığı, değerli kumandanların yokluğu ve bazı stratejik hatalardan bahsetmek gibi klâsik görüşleri ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık, bu seferin Osmanlı devletinin içtimaî, iktisadî ve idarî bünyesinde yaptığı derin etkiler dikkate alınmamıştır. Bir savaşın cephedeki askerî faaliyetlerin yanı sıra, geniş ölçüde zahîre ve mühimmât ihtiyaçlarını icâbettiren büyük bir iktisadî faaliyet olduğuna bakılırsa, devletin bünyevî gelişmesi en fazla bu nevi olağanüstü hâdiseler esnâsında meydana gelecektir, demektir ; gerçekten de daimâ böyle olmuştur.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren idarenin zayıflamasını bir fırsat bilerek, mahallî yönetimi ele geçiren âyan ve derebeyi zümresi, 1768 seferi devresinde büyük bir gelişmenin ilk adımlarını atmış ve savaştan sonraki devirlerde, devletin bütün sahalarında ağırlığını hissettirmiştir,. Bu hususa 1768 seferinin belli başlı neticelerinden biri olarak, bazı araştırmacılar tarafından işaret edilmiş ise de, bu zümrenin sefer vaktinde ne şekilde ve nasıl nüfuz kazandığı, ancak umumî hatlar ile bilinmektedir. Bu sebeple, biz burada konuyu işlerken çalışmamızı daha ziyade bu yönde yoğunlaştırmayı tercih etmiş bulunuyoruz.

Bu eser, Mayıs 1969 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Yeniçağ tarihi Profesörü Dr. Münir Aktepe, Yenicağ tarihi Profesörü Dr. Şehabettin Tekindağ ve Umumî Türk Tarihi Profesörü Dr.İbrahim Kafesoğlu'dan kurulu jüri önünde müdafaa edilen doktora tezimi esas tutmaktadır. Ancak arada çok zaman geçmiş olduğundan, daha sonra neşredilen bu konu ile ilgili

etüdler de göz önüne tutularak bazı kısımlar yeniden yazılmış ve bazı kısımlar ise genişletilmiştir.

Mahdut olan bir zaman içinde bu eser hazırlanırken, her zaman her yerde rehberlik ve yardımını esirgemeyen ve bu arada karşılaştığım bazı şahsî meselelerin halledilmesinde de âzamî kolayığı gösteren çok kıymetli hocam, Prof. Dr. Münir Aktepe'ye, eserin yazılış sıralarında büyük yardımda bulunan Dr. Müctebâ İlgürel'e, karşılaştığım zorlukların giderilmesinde fikrî yardımlarda bulunan değerli hocalarım Pro. Dr. Cengiz Orhonlu'ya, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na ve Prof. Dr. Nejat Göyünç'e teşekkür etmekten büyük bir memnunluk duyuyorum. Özellikle, İstanbul'da Başbakanlık Arşiv Dairesindeki çalışmalarım esnâsında büyük kolaylık gösteren Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'na, Arşiv mütehassıslarından Ziya Esrek'e, Rauf Tuncay'a ve Turgut Işıksal'a sonsuz şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Diğer taraftan benim Türkiye'de ikâmet etmeme imkân veren Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı'na ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dakanlığı'na burada minnettarlığımı belirtmeyi şerefli bir vazife sayıyorum.

Ocak 1976

Dr. Yuzo Nagata

K I S A L T M A L A R

- AD. : Ahkâm Defteri
AŞD. : Atık Şikâyet Defteri
AE. : Ali Emîrî Tasnifi
CAAd. : Cevdet Tasnifi Adliye kısmı
CB. : Cevdet Tasnifi Bahriye kısmı
CD. : Cevdet Tasnifi Dâhiliye kısmı
CM. : Cevdet Tasnifi Mâliye kısmı
CZ. : Cevdet Tasnifi Zaptiye kısmı
DTCFD. : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-coğrafya Fakültesi Dergisi
H.H. : Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi
KBD. : Kalebend Defteri
KPT. : Kâmil Kepeci Tasnifi
MD. : Mühimme Defteri
TD. : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
TKSA. : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

G İ R İ Ő

XVIII. ve XIX. yüzyıllar Osmanlı tarihine ait incelemelerde, bu devirde vuku bulan hâdiseler arasında "âyan" ve "derebeyi" denilen zümrelerin büyük bir rol oynadıkları dikkati çekmektedir¹⁾. Özellikle bu devrin en mühim tetkik konusu olan "Reform Hareketleri" nin, ne gibi tepkilerle karşılandığı ve hareketin, eyaletlerde tatbikatının nasıl bir aksülamele uğrayıp hükümsüz kaldığı düşünülürse, bu neticeyi doğuran âmiller arasında, ülemâ ve yeniçeri kitlesiyle beraber, âyan ve derebeyi zümresini bulmaktayız. Meselâ, III. Selim'in önderliği ile kurulan Nizâm-ı Cedîd ordusunu yanına alıp, Edirne yolunu tutan Karaman valisi Kadı Abdurrahman Paşa'ya karşı ayaklanan Rumeli ahâlisinin başında Rusçuk âyanı Tirisnikli-oğlu İsmail olmak üzere, bir çok Rumuli âyanları bulunmakta idi. Gösterilen bu tepkiden şaşkına dönen III. Selim, teşebbüsten vaz geçmek zorunda kalmıştı.²⁾ Gülhâne bahçesinde ilân edilen Tanzimat fermanının eyaletlerde tatbik edilirken, karşılaştığı menfi tepkilerde, yine bu zümrenin mühim rol oynadığı bilinmektedir.³⁾ Esasen bu nevi "Reform" ların taşrada kuvvetle yaşamakta olan âyan ve derebeyi zümresine karşı, eyaletleri hükümet otoritesine yeniden bağlamak endişesiyle ortaya atıldığı düşünülmektedir.

İşte bu sebeple XVIII. ve XIX. yüzyıllar Osmanlı tarihi üzerinde çalışanlar, her zaman âyan ve derbeyi zümresinin ağır mevcudiyetini hissetmektedirler. Fakat bu hususta sadece Türkiye Tarihi ile meşgul olanlar değil, umumiyetle XVIII ve XIX. Yüzyıllar Orta Doğu Tarihi üzerinde uğraşanlardan da, son senelerde, bu bölgede umumî tabir ile "a'yân" denilen içtimaî bir zümreden sık sık bahsedenler vardır. 1966 senesinde "Chicago" Üniversitesinde açılan ve " XIX. yüzyılda Orta Doğu'da Modernleşme Hareketlerinin Başlaması" adını taşıyan bir toplantı'da, Türkiye ve Arap memleketlerinde "âyan" tabiri ile kimlerin kastedildiği ve onların bu memleketlerin Yakın Çağ tarihi sürecinde nasıl bir rol oynadığı etrafında bir hayli münakaşa edildiği görülmüştür.⁴⁾ Buna rağmen bu toplantıya iştirak edenlerin ileri sürdükleri âyan zümresi hakkındaki görüşler, birbirinden çok farklı olduğu gibi, bu zümrenin de her bölgede çok değişik birer varlık gösterdiği öğrenilmiştir. Bu yüzden bütün Orta Doğu için bir kaç kelime ile âyan zümresinden bahsetmek ve onların modernleşme süreci içinde oynadığı roller hakkında mukayeseli bir şey söylemek çok zordur.

Bu durum, XVIII. ve XIX. yüzyıllar Orta Doğu tarihi üzerinde fevkalâde mühim rol oynayan âyan zümresi üzerinde, muayyen bir zaman ve mekân

çerçevesi göz önüne tutulmak şartıyla, daha bir çok monografik çalışmaların yapılması gerektiğini göstermektedir.

Diğer bölgelerde olduğu gibi Türkiye'de de âyan kelimesi çok geniş manada kullanılagelmıştır. Tarihî vesikalarda, voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf ve vali olarak görülen yerli hânedânlar, aynı zamanda âyan, derebeyi veya mütegalibe tabirleriyle ifade edilmektedir. Buna rağmen, XVIII. yüzyılın ortalarından sonra, Türkiye'de âyan kelimesi yeni bir mana kazanmıştır. Bu yeni manasıyla âyan kelimesi, kazalarda devlet işlerini yerine getiren bir kimse olarak, devletçe tanınan vazife sahibi şahıs için kullanılmış, ve âyanlık ünvanı ise, vali veya sadriâzamlar tarafından tayin ve azil edilen resmî bir makam olarak düşünülmüştür.⁵⁾ Ancak, XVIII. asırdan sonraki devirlerde de Türkiye'de bu kelime yine eskisi gibi, sadece "ileri gelenler" olarak, geniş manada kullanılmış ise de, yeni manasıyla âyan mefhumu ve âyanlık müessesesidir ki, diğer Orta Doğu âyanları ile mukayese edildiği takdirde Türkiye âyanlarının bir özelliği olmuştur.

XVIII. asrın ortalarında kaza idaresinde kendini göstermeye başlayan âyanlık müessesesi, 1768 savaşı devrinde önemini büsbütün artırmış ve savaş sonrası devrinde ise, Rumeli'nin bazı büyük kazaları âyanları devlet otoritesini sarsacak kadar nüfuzlarını kazanmışlardır. Bu arada 1765-1768, 1771-1774 seneleri arasında iki defa sadâret makamına getirilen Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın takip ettiği âyanlık siyaseti, âyanlık müessesesinin gelişmesi süreci içinde mühim bir yer işgal etmektedir. Bu yüzden çalışmamızda Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın sadâreti devirlerinde âyanlık müessesesinin ne durumda olduğunu, Paşa'nın siyasî faaliyetleriyle beraber takip etmek suretiyle, 1768 seferinin Osmanlı Devleti'ne getirdiği bünye değişikliğine bir misal vermeye çalıştık.

Ancak esas bahsimize girmeden önce, ele aldığımız manada âyan ve âyanlık müessesesi üzerinde bu güne kadar yapılan araştırmalarla birlikte, bu müessese hakkında genel bilgiler vereceğiz.

Âyanlık müessesesi menşe itibarıyla, hükümetin her hangi bir emriyle ihdas edilen bir müessese olmadığından, bu müessesenin mevcudiyeti, genel olarak âyan ve derebeyi zümreleri üzerinde çalışan araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. Bununla beraber, son zamanlarda bazı Türk ve Balkan memleketleri tarihçileri, bu müesseseyi esas tetkik konusu yapmağa başlamışlardır.⁶⁾ Türk tarihçilerinin bu müessese üzerindeki çalışmaları, başta İ. H. Uzunçarşılı olmak üzere, âyanların birbiriyle nasıl mücadele ettikleri hakkında bir çok

kıymetli bilgiler vermektedir. Buna rağmen, âyanlığın nasıl bir müessese olduğundan fazla bahsedilmemekte ve bu hususta İ. H. Uzunçarşılı'nın yazılarında verildiği, fakat gayet muhtasar malumat ile iktifa ettikleri görülmektedir.⁷⁾ Öte yandan Balkan devletleri tarihçilerinin çalışmalarında ise, bu müessesenin ne olduğunu açıklayıcı mahiyette umumî bilgiler vermekle beraber, bu müessesenin kendi millî tarihlerinin gelişmelerinde nasıl bir rol oynadığına daha çok ehemmiyet verilmiştir. Yugoslav tarihçilerinden A. Sućeska, XVI. asırdan XIX. asra kadar uzun bir zaman içinde bu mesele hakkında geniş malumat verdikten sonra, bilhassa Bosna ve Hersek sancaklarındaki âyanlık müessesesinin hususiyetlerini açıklamaya çalışmıştır. XVIII. asrın son senelerinde Bulgaristan'da âyanlık müessesesi hakkında bir makale yazmış olan V. P. Mutaşçieva ise, âyanlık mücadelelerinin, çoğu zaman kanlı çatışmalar şeklini aldığını kaydederek, âyanlığın silahlı bir kuvvet sayesinde elde edilen bir ünvan olduğuna dikkati çekmiştir.

Bu çalışmalar neticesinde bugün, âyanlık müessesesi üzerinde umumî olmak üzere bazı bilgiler vermek mümkündür. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun tarihî gelişme süreci içinde bu müessesenin nasıl bir yeri işgal ettiği ve bu ünvana sahip âyanların ne gibi rol oynadığı hususlarının layıkıyla ortaya çıkarılması için daha bir çok çalışmalara ihtiyaç vardır.

XVIII. asrın ortalarında Anadolu ile Rumeli'nin bir çok yerlerinde yaygın bir hal almış olan âyanlık müessesesinin ne gibi tarihî şartlar altında kurulmuş olduğu hususunda İ. H. Uzunçarşılı, "İslâm Ansiklopedisi" ne yazdığı "âyan" maddesinde "1682'de Osmanlı devleti ile Avusturya arasında başlayan seferin, Lehistan, Venedik ve Rusya'nın da düşmana ilhâkı ile 16 sene sürmesi, hazinein ihtiyâcından dolayı mâlî mukâataatın mâlikâne usulü ve kayd-ı hayat şartıyla, 1694 (1106) tarihinden itibaren, mahallî eşraf ve âyanlar tarafından alınarak idare edilmesi, has ve mukâataat voyvodaları ile bu gibilerin zengin olmaları, tedricî surette nüfuz ve kudretlerini artırmıştı"⁸⁾ demekle, XVII. yüzyılın son senelerinden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra hayatında âyan ve derebeyi zümresinin mâlikâne usulünden istifade ederek, kuvvet kazanmaya başladığına işaret etmiştir. Gerçekten âyanlık müessesesi, genel olarak âyan ve derebeyi zümresinin taşra hayatında nüfuz kazanması olayının siyasî bir tezahürü olmak üzere meydana gelen yeni bir müessese olduğundan, XVI. asrın son senelerinden beri görülmeye başlayan klasik Osmanlı rejiminin bozuluşu ile paralel olarak gelişen yeni durumların, XVII. asrın son senelerinde artık katî bir şekil alması, âyanlık müessesesinin kurulmasında asıl sebep olmuştur. Ancak,

bu tarihî gelişme sonucunda doğan yeni durumlar sadece mâlikâne usulü ile olmamış, daha bir çok unsurların birleşmesinden meydana gelen toplu bir netice olarak ortaya çıkmıştır. Bu husus ayrıca çok geniş bir tetkik yapılmasını icab ettiren bir mesele olmakla beraber, bu meselenin esasında, timâr sistemine dayanan mîrî toprak rejiminin bozuluşu ile birlikte, aslında devlete ait olan toprakların, mukataa ve mâlikâne gibi iltizam haklarına sahip olan mültezimlerle, çiftlik denilen ve oldukça geniş bir sahayı kapsayan yeni bir toprak mülkiyetinden istifade edenler tarafından, özel mülk gibi tasarruf edilmesi ve bu nevi büyük "toprak sahibi"ne voyvodalık, mütesellimlik, muhassıllık ve sâir siyasî salahiyetlerin verilmesi olayının bulunduğu muhakkaktır.⁹⁾ Y. Özkaya, bu hususu "1726'ya kadar olan adalet fermanlarının bir kısmında halkın korunması, eşkıyânın ortadan kaldırılması için vali, kadı, subaşı, mütesellim, muhassıl, sancakbeyi ve diğer memurlara hitap" edildiği halde, "1726'da ileri gelen bazı yerli hânedânlara sancakbeyliği verilmesi ile Anadolu'da pek çok aile âyan olma yollarını aramaya" başladığı şeklinde izah etmiştir. Ona göre, "âyanlık örgütü devlet tarafından âyan-ı agâyândan bazılarına sancakbeyliği verilmeye başlanması ile güç kazanmıştır".¹⁰⁾

Öte yandan V. P. Mutaîcieva'ya göre âyanlığın resmî bir vazife olarak tanınması, bu müessesenin kendiliğinde taşıdığı karakter itibarıyla, devletin birliğini bölücü bir unsur olarak hükümet tarafından tehlikeli bir yol olarak karşılandığı halde, XVIII. asırda Osmanlı ordusunun karşılaştığı güçlükler, dıştan gelen tazyiklerin artması gibi şartlar, hükümeti bu müesseseyi tanımağa zorlamıştır.¹¹⁾ Çünkü bu devirde timârlı sipâhilerinin sayısı azalmış olduğu gibi, Yeniçeri teşkilatı da devlete yararlı olmaktan daha ziyade zararlı olmuştur. Fakat bu mesele üzerinde daha etraflı bir çalışma yapan A. Sućeska'ya göre, XVIII. asırda eyaletlerinin idarî ve içtimâî teşkilatının top yekûn olarak bozulmuş olması neticesinde, eşkıyalardan halkın korunması, vergilerin toplatılması, posta sisteminin yürütülmesi ve memleketi müdâfaa için bütün müsülman halkın cihâda çağırılması (nefîr-i 'âm) ve sâir eyaletlerde görülmesi gereken bir çok devlet işlerinin âyanlara ihale edilmesi ve bu işlerin yerine getirilmesini kolaylaştırmak üzere onlara bazı siyasî hak tanınması neticesi olarak âyanlık müessesesi teşkil edilmiştir.¹²⁾ Bu hususta V. P. Mutaîcieva, âyan kelimesi hakkında J. Thiery, O. Schlecht-Wsserd, İ. H. Uzunçarşılı ve F. Miller gibi tarihçilerin çeşitli yazılarında, biri "notable de ville" diğeri "gouverneur d'arrondissement, de d  partement, de province" olmak üzere, birbirini tutmayan iki görüşün bulunduğunu kaydet-

tikten sonra, bu tenâkuzun eskiden fermanlarda bahsedilen "âyan-ı vilâyet" yani her hangi bir mahallin ileri gelenleri ile bizim ele aldığımız âyanlık vazife sahibi âyanlarının birbirine karıştırılmasından ileri geldiğini söylemiş ve bu iki âyan kelimesi arasındaki farkın, eyalet idaresinde meydana gelen tarihî bir gelişme sonucu ortaya çıktığı hususunun A. Sućeska tarafından tesbit edildiğini yazmıştır.¹³⁾ Demek ki, önceden "âyan-ı vilâyet" olarak mahallî idaresinde yardımcı bir rol oynayan bazı kimseler, sonradan mahallî işlerin çoğalmasından neticesi olarak zamanla ehemmiyet kazanmış ve âyanlığı resmî bir memuriyet addetmeğe başlamışlardır.

Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan hristiyan halk arasında görülen kocabaşılık müessesesinin, âyanlığın bir müteradifi olabileceğine dair "Gibb-Bowen" in izahı dikkatimizi çekmiştir.¹⁴⁾ Çalışmalarımız esnasında tesadüf ettiğimiz bazı vesikalarda görülen kocabaşılıkla ilgili mücadeleler ve kocabaşılıkların hristiyan ahâlî arasında oynadıkları roller, müsülman âyanları hatırlatacak şekilde ve "Gibb-Bowen" in fikirlerini teyit eder mahiyettedir. Esasen bazı müellifler kocabaşı için hristiyan âyan demiştir.¹⁵⁾ Kocabaşılık hakkında bazı malumat, çalışmamızda Mora İsyanı dolayısıyla verilecektir.

Âyanlık seçimi hakkında, umumiyetle bunların "eşrâf-ı belde" arasından halk tarafından "intihap" edildiğine dair İ. H. Uzunçarşılı'nın izahatı A. Sućeska'nın çalışmasıyla teyit edilmiş görünüyor. Ona göre, Bosna ve Hersek sancaklarında âyanlar, umumiyetle halk tarafından seçilmiş ve bu arada viriciyân, ashâb-ı alâka gibi müsülman ileri gelenleri ile kocabaşı, papas ve knez gibi gayr-ı müsülman ileri gelenleri mühim rol oynamışlardır.¹⁷⁾ Fakat bu hususa önem veren V. P. Mutafćieva, bu nevi "intihap" ın daha önce yapılan kanlı iktidar mücadelesi sonunda geliştiği güzel bir usul olarak tanzim edildiğini yazmıştır.¹⁸⁾ Esasında âyanlık müessesesinin, hükümetin bir emri ile ihdâs edilmediği bir müessese olduğuna bakılırsa, âyanlık seçiminin nizamlı bir şekilde yapılmayacağı kolaylıkla anlaşılır. Aynı sebeple âyanlık vazifesinin ne kadar bir süre için yapıldığı hususunda da sâbit bir zaman tayin etmek imkânsızdır. Vesikaların gösterdiğine göre, umumiyetle âyanların çok kısa zaman için mevkilerini muhâfaza edebildikleri görüldüğü gibi, bazı âyanların yirmi otuz sene bu vazifede kaldığı ve kaza halkına "defter tevzi 'i" ettikleri de görülmüştür.¹⁹⁾ Hûlasası, her âyan kazalarında nüfuzlarını muhâfaza edebildiği müddetçe âyan bulunmuşlardır. Nüfuzlarını kaybeden âyanların ne şekilde bu makamdan uzaklaştırıldıkları ve yerine kimin geçtiği hakkında V. P. Mutafćieva, eski âyanların çok defa öldü-

rüldüğü ve yerine kethüdâlarının geçtiklerini yazmıştır.²⁰⁾ Fakat vesikalarımız-
za göre, kötü hareketlerinden şikâyet edilen âyanların, âyanlıktan azil edil-
dikten sonra, çoğu zaman bir müddet "kale-bend" edildikten sonra, veya bazı
hallerde ise kaza halkına belli bir miktarda "nezir parası" ödemek şartıyla
kazadan uzaklaştırıldıktan sonra, "kendi halinde olmak üzere" affedildiği gö-
rülmetedir. Hattâ bazı âyanların vazifesini oğullarına intikal ettirdiklerine
şâhit olmaktayız. Bununla da kalmayarak, bir âyanın ölümü dolayısıyla, hüküme-
tin ölen âyanın oğlunu âyan tanımak suretiyle râkiplere karşı eski âyanın ai-
lesini himaye ettiği de olmuştur.²¹⁾ XVIII. asrın ikinci yarısında Anadolu'da
âyanlık mücâdeleleri hakkında bir çok misal veren Y. Özakaya'nın yazısında,
meselâ Kayseri'de Zennecizâdeler, Ankara'da Müderriszâdeler gibi nüfuzlu aile-
lerin uzun müddet âyanlık vazifesini yapmış olduğu belirtilmiştir.²²⁾

Âyanlığı elde edenlerin kim olduğu meselesine gelince, umumiyetle,
"eşrâf-ı belde" yani taşradaki nüfuzlu ailelere mensup kimseler olduğu
bilinmektedir. Genellikle kazalarda nüfuzlu kimseler denince, vali ve
sancakbeyi adamları, kadı, vakıf mütevellisi ve müftü gibi ülemâ sınıfına
mensup olanlar, muhtesip, gümrük emini ve sair memurlar, büyük tüccar,
esnaf teşkilatının ileri gelenleri, veya züemâ, alaybeyi, subaşı ve
yeniçeri serdarı gibi askerlikle ilgili kimseler ilk aklımıza geliyor.
Meselâ, XVIII. asırda âyanlığın çok önemli rol oynadığı Hezargrad ve Rusçuk
şehirlerinin ileri gelenleri olarak XVII. asrın ortalarında bu şehirleri
ziyaret eden Evliya Çelebi, şu kimseleri sırasıyla göstermiştir.²³⁾

1. Hezargrad: a. kethüdâyeri b. yeniçeri serdarı c. müftü d. nakip
e. muhtesip f. bâcdâr g. şehir kethüdâsı
2. Rusçuk: a. müftü b. nakip c. sipâh kethüdâyeri d. yeniçeri serdarı
e. gümrük emini f. muhtesip g. şehir kethüdâsı h. bâcdâr
i. kale dizdarı

Yukarıdaki misallerden de anlaşılacağı gibi bu iki şehirde, biri
yeniçeri serdarı ve kethüdâyeri gibi "kapı kulu ocaklı", diğeri de müftü
ile nakip gibi ülemâ sınıfına mensup kişiler, nüfuzları ile tanınarak
dikkatimizi çekmektedir. Dinin çok müessir olduğu o zamanlarda ülemâ
sınıfına mensup kimselerin şehir ve köy hayatlarında mühim bir rol oynadıkları
açıktır. Vesikalarımızda kadı, müderris, imam ve vakıf mütevellisi gibi kim-
selerin bizzat âyan seçildiğine ait misaller mevcuttur.²⁴⁾ Ancak, daha
sonraki kısımlarda izah edileceği üzere, âyanlık görevinin askerî bir ka-
rakter taşıması, genellikle ülemâların karakteriyle uyuşmamış olmalıdır ki,
onların bu müessese ile doğrudan doğruya ilgilenmeleri fazla olmamıştır.

Ülemâların tam aksine, kapı kulu ocaklı kimselerinin âyanlık ile olan çok sıkı münasebetleri, bu müessesenin ne olduğunun düşünülmesi bakımından önemli bir noktadır. H. İnalçık, bir yazısında XVIII. asır âyanlarının fakir menşeli olduğunu yazdığı zaman ocaklı kimseleri kasdetmiştir.²⁵⁾ Bu hususun sadece kaza âyanı için değil, daha geniş manada mütegalibe, âyan ve derebeyi olarak tarihî kaynaklara geçen bir çok kimseler için de aynı olduğu bir çok vesilelerle anlaşılmaktadır. Yeniçeri serdarı veya kethüdâyeri gibi ocaklı kimselerin bir çok yerlerde âyanlık vazifesini yaptıklarına ait pek çok vesikalar bizde mevcuttur. Hattâ önce Hezargrad ve sonra Rusçuk âyanı iken sadriâzamlığa kadar yükselen Alemdar Mustafa Paşa'nın, "Sened-i İttifak" toplantısı için İstanbul'a davet edilen âyan ve derebeyilere "bizler anasıl ocaklıyız" şeklinde hitap ettiği malumumuzdur.²⁶⁾

Ancak, bu devirde ocaklı denildiği zaman, eski devşirme ocaklısı ile aynı karakter taşıdığı zannedilmemelidir. Kapı kulu ocaklılarının, aslında hristiyan çocuklardan yetiştirildiği ve devlet tarafından maaş verilen ücretli asker zümresi olduğu malumdur. Bununla beraber, XVI. yüzyılın son senlerinden itibaren kapı kulu teşkilatı bozulmuş ve XVIII. asra geldiğinde bu teşkilata çeşitli unsurların girdiklerinden başka, yeniçeri ve sâir ocaklı kimselerin mukâtaa ve mâlikâne işlerine karışıp mülk sahibi olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Hattâ bunun tersine olmak üzere, mal ve mülk sahibi kimselerinin yeniçeri ve sâir ocaklı zümresine girerek oturdukları yerlerde nüfuz yaymağa çalıştıkları görülmüştür. Bu nevi ocaklı âyanların en tipik misali olarak yine Alemdar Mustafa Paşa'yı gösterebiliriz. Çünkü o, 1768 savaşı devrinde yeniçeri olarak memleketleri dolaşırken kuvvetinin esas kaynağını babasından intikal eden Rusçuk civârındaki çiftlik ve hayvan ticareti gibi iktisadî gücünden almıştır.²⁷⁾

Bütün bunlardan maada, ocaklı kimselerin bir de silahlı kuvvetlere dayanarak âyanlığı elde edip kazalarda tahakküm ettiği çok görülen olaylardandır. Aşağıda gösterdiğimiz bir vesika bu hususta bir örnek teşkil etmektedir: "ber-vech-i arpalık Niğbolu sancağına mutasarrıf olup Vidin muhafızı vezîre ve Tolça kal'ası dizdârına hüküm ki; hâcegân-ı dîvân-ı hümayûnumdan İbrahim... arz-ı hâl edüp Niğbolu sancağında Osman-pazârı nâhiyesinde berât-ı şerîfimle mutasarrıf olduğu ze'âmeti karyelerini Osman-pazârı serdârı ve â'yânı olan cevâbireden Deli Abdullah nâm kimesne üç seneden berû fuzûlî zabt ve tarafından gönderildiği adamını tard u ib'âd ve Osman-pazârı'nda olan hidemâtı a'yân bulunduğuma binâen ben zabt ederim deyû mütegalibâne hareket ve başına yetmiş seksen nefer erâzil ve eşkiâyı cem've

bir dürlü mukâvemet mümkün olmayup ve mukaddemâ Tolça kal'asına kal'a-bend içün emr-i şerîfim sâdır olmuş iken ele girmediginden icrâsı mümkün olmayup ze'âmeti karyelerini bilkülliyye harâb ve reâyâsının perîşân olmasına bâdî²⁸⁾ olmuştur. Bu nevi ocaklı kimselerinin silahlı kuvvetlerine daynarak âyanlık mücadelelerine karışması bu ünvan etrafında çok defa kanlı olayların zuhuruna sebep olmuş ve sonunda V. P. Mutafćieva'nın işâret ettiği gibi bazı Arnavut ve kırcalı eşkıyâlarının âyan seçilmesine yol açmıştır.

Âyanlığı elde edenlerinden mühim diğer simâlar ise, çeribaşı, züemâ ve alaybeyi gibi timârlı askerlerinin subayları olmuştur. Fakat bunların da eski sipâhi karakterini kaybetmiş olmaları tabîdir. Timâr sisteminin zamanla iyice bozulmuş olduğu ve bir çok zeâmet ve timâr topraklarının parçalanıp zenginlerin ellerine geçtiği bilinmektedir. Timâr veya zeâmet topraklarını elde edenlerin sonradan bunlara "şerh verdirüp" âyanlık iddiâlarında bulundukları olmuştur.³⁰⁾

Bunlardan başka âyanların menşeyini devlet içinde her hangi bir suretle nüfuz kazanan bütün tabkalarda aramak lazımdır.³¹⁾ Halbuki, "Gibb = Bowen" in XVIII. asır âyanlarını toprak sâhibi olarak nitelendirdiği gibi, bu devirde yeni yeni zuhur etmeğe başlayan içtimaî ve iktisadî gelişme neticesinde kuvvet kazanmağa başlayan mukâtaa, mâlikâne ve çiftlik sâhipleri gibi varlıklı kimselerin âyanlığın asıl adayı olduğunu söylemek istiyoruz. Hattâ görünüşte ülemâ, ocaklı ve timârlı asker görünen kimselerin çoğu bu nevi mâlî güce sâhip olduktan sonra ancak âyanlığa aday olabildiği şeklinde düşünülmesi gerekmektedir. Yoksa işi sâdece bir dinî veya silahlı kuvvete dayanmakla âyanlığa karışabilecek kadar kolay değildir. V. P. Mutafćieva'nın yazısında, âyanlık müessesesinin zuhurunda Osmanlı devletinin dıştan gelen tehlikelere karşı her zaman askerî güce muhtaç kaldığına dikkat edildiğinden, bizde âyanlık vazifesinin daha çok silahlı kuvvete sâhip olanların elinde bulunduğundan intibahını uyandırmakta ise de, onun ele aldığı "une période d'anarchie féodal" devri ile bizim devir mukâyese edildiği takdirde V. P. Mutafćieva'nın seçtiği devrin, bizimkine nazaran, daha çok silahlı gücünün hâkim olduğu bir devir olduğu düşünölmelidir. XVII. asırdan sonraki devir Osmanlı tarihinde her ne kadar umumî asayışın yokluğu gözümüze çarpmakta ise de, taşrada hükümet otoritesi hiç yok da değildi. Hükümet, fırsat buldukça eyalet asayışını temin etmeğe ve orada gerçekte mevcut olan içtimaî nizâma kendini uydurmağa çalışmıştı. Bu husus kitabımızın üçüncü bölümünde tekrar ele alınacaktır.³³⁾ Âyanlık vazifesinin ne gibi işlerle ilgilendiği konusu ise, genellikle onların hükümet ile halk arasındaki irtibatı sağlamakla vazifeli

olduğu şeklinde izah edilmektedir. İ. H. Uzunçarşılı'ya göre, kazalarda asâyışın temini, vergilerin tevzi'i ve tahsili, askerin toplatılması ve zahîre, erzak ve levâzımın tedariki gibi işlerde âyanlar mühim rol oynamışlardır.³⁴⁾ A. Sućeska ise, ayanlığın vazifeleri arasında 1. Vergilerin tahsili; 2. asâyışın temini; 3. Osmanlı devleti hududundan hububat, hayvan ve sâir malların kaçılmamasına ve bazı eşyaların hudud içine kaçak olarak sokulmamasına bakma; 4. narhın sabit tutulması; 5. menzilhanenin kurulmasına yardım etme ve buraya postacıların temini; 6. memleketin müdafaası için bütün müsülman ahâlînin "nefîr-i 'âm" a çağrılması ve bunları cepheye sevk ve idare etme; 7. kalelerin inşâatında yardım etme ve oraya yiyecek ile muhafızın konulmasına yardım etme; gibi işleri sıralamaktadır.³⁵⁾ M. Cezar ise, "1768-1774 harbi sırasında kaza âyanlarına miri levendlerin toplatılması kendisinin ve kendisinden daha çok bizzat tesbit edeceği bir şahsın başbuğluğu ile bu levendleri belirtilen yere sevkini istenmesi"³⁶⁾ diyerek, âyanlığın askerî vasfına dikkat ettikten sonra, vergilerin toplatılması işinden de büyük bir imtiyaz verildiğini kaydetmiştir. V. P. Mutafćieva da yukarıda bahsedilen İ. H. Uzunçarşılı ile A. Sućeska'nın görüşlerini tanıttıktan sonra, âyanların kazalarda idarî ve askerî bütün işlerin görülmesinde kadılardan bu görevleri devir aldığı ve kadınlara yalnız kazaî fonksyonu bıraktıklarını söyleyen Jucherau'nun görüşünü destekleyerek, kadınlara idarî ve askerî fonksyonlarının hemem hemen aynı derecede âyanlar tarafından ifa edildiğine işâret etmiş ve bu suretle yeniden ortaya çıkan âyanlık vazifesi yanında eskisi gibi kadı, vali ve sâir idarecilerin bulunması sonucu eyaletlerde ikili iktidarın mevcut olduğuna dikkat çekmiştir.³⁷⁾ Yukarıda gösterdiğimiz görüşleri hülâsa edersek, kazalarda âyanlık vazifesini gören bir kimsenin, yalnız kazaî işleri hâriç, ne yapmağa kudreti yetmiş ise her şeyi yaptığını söyleyebiliriz. Hattâ, âyanların mahkemelerde yalan şâhitler bulundurarak kazaî işlere de gerçek itibarıyla tahakküm etmeğe çalıştıkları da malumumuzdur.³⁸⁾ Ancak, sefer vakti istisna tutulursa, kazalardan alınıp ve o kazalarda sarfedilecek olan mahallî masraf bedeli mahiyetinde olan vergilerin tahsili, yani her sene bir iki defa yapılan "defter tevzi'i" nin yürütülmesinin, onların en mühim işi olduğu ve dolayısıyla bu işler etrafında suistimâllerinin zuhur ettiği vesikalardan öğrenilmiştir.

Âyanlık adına ne kadar geniş sahaya hüküm edildiği meselesi hakkında V. P. Mutafćieva bir taraftan bazı âyanların sâdece bir nâhiye veya bir vakıf köylerine mahdud bir sahaya hüküm ettiğini söylerken, diğer taraftan bazı büyük âyanın bir kaç kazaya tahakküm ettiğine de işâret ederek, neticede

"l'ayan gouvernait tel territoire qu'il pouvait soumettre à son pouvoir par la force des armes et à la suite de luttes contre les autres prétendants à son poste et contre les ayans voisins" demek suretiyle âyanlık görevinin silahlı kuvvetlerinin alabildiği sahaya uzandığını söylemiştir.³⁹⁾ Buna rağmen, A. Sućeska'nın âyanlığı bir kazanın idare âmiri şeklinde ele alması dikkatimizi çekmiştir.⁴⁰⁾ Çünkü bizim vesikalarımızda yüzü aşkın âyanların isimleri tesbit edildiği halde, bunlardan bir nahiyeye veya bunun aksine olmak üzere, iki üç kazaya âyan tayin edilenlerin sayısı birer istisna sayılacak kadar azdır. Diğer bütün âyanlar ise, belli bir kazanın âyanı olarak tanındığı görülmüştür. Ancak bazı büyük kazalarda bir kaç âyanın bulunduğu görülmekte ve bu nevi kazalarda baş âyan veya reisü'l-âyan tabirlerinin kullanıldığı öğrenilmiştir.⁴¹⁾ Fakat bu da istisna teşkil eder mahiyettedir. O halde diyebiliriz ki, âyanlık müessesesi esas itibarıyla kaza idaresi ile ilgili olarak bir kaza çerçevesinde ortaya çıkan yeni bir idare sistemidir. İ. H. Uzunçarşılı ve M. Cezar gibi Türk tarihçilerinin, âyanlık vazifesini tek başına ifa edenleri diğer umumî manada kullanılan âyanlardan ayırtetmek maksadıyla "kaza âyanı" tabirini kullanmaları, onların da âyanlığı tek bir kaza çerçevesinde ele alınan bir görev şeklinde anladıklarını göstermektedir. Hattâ, kitabımızın daha sonraki kısımlarında bahsedeceğimiz gibi 1765 tarihinde çıkarılan âyanlıkla ilgili fermanın sureti de hükümetin âyanlığı birer kaza işleri ile ilgili bir makam telakkî ettiğini göstermektedir. İşte bu yüzden konumuzu teşkil eden âyanları diğerlerden ayırtetmek maksadıyla biz de "kaza âyanı" tabirini kullanıyoruz. Gerçi daha sonraki devirlerde Rumeli'de ortaya çıkan büyük âyanların hüküm ettikleri sahalar bir kaç kazayı kapsamıştır. Fakat onların da, el altında bulundurdıkları her kazaya birer adamlarını ayrıca âyan tayin ettikleri görülmüştür.⁴²⁾ Daha önce işaret edildiği üzere, âyanlık görevinin kadıların idarî vazifelerini almak suretiyle ortaya çıktığı hatırlanırsa âyanlığın esas itibarıyla bir kaza çerçevesi içinde zuhur ettiği hususu fevkalâde önem taşımaktadır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunun bir müsülman devleti karakteri taşıması, şüphesiz ki muazzam ilmiye teşkilatının mevcudiyetinden ileri gelmiştir. Bu teşkilat içinde kadılık müessesesinin ifa ettiği roller çok büyüktü. Bu şart altında âyanlık müessesesinin ortaya çıkışı, kadılık müessesesinin önemini cidden azaltacak bir keyfiyettir. İşte bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğunun mahallî idare teşkilatında Tanzimat'a doğru giden bir gelişme süreci içinde âyanlık müessesesinin taşıdığı mana büyüktür zannediyoruz. Mesele buraya gelmişken hemen şunu da ilave ederim ki, umumiyetle II. Mahmud'un ilk devrinde

âyanların çoğunun tenkil edildiği ve bu tarihlerden itibaren âyanların nüfuzlarının kaybolduğu, dolayısıyla âyanlık müessesesinin ortadan kaldırıldığı telakki edilmektedir.⁴³⁾ Halbuki, XVIII. asırda âyan zümresinin yükselmesini hazırlayan şartlar, XIX. asırda da önemini hiç kaybetmemiş, hattâ, Tanzimat reformına rağmen daha sonraki devirlerde mevcudiyetlerini hissettirmişlerdi.⁴⁴⁾ Bu arada âyanlar her ne kadar XVIII. asrın ikinci yarısı ile XIX. asrın ilk senelerinde olduğu gibi hükümete tegallüb edememekle beraber, yine mahallî idarelerde çok mühim rol oynamağa devam etmişlerdir. Bu arada âyanlık müessesesinin ne şekilde bir gelişme veya gerileme kaydettiği hususu daha kesin olarak öğrenilmemekle beraber, meselâ, 1833 senesinde Kastamonu sancağında muhtarlık teşkilatının kurulmasıyla ilgili şu satırlar bizi ilgilendirmektedir: "Kastamonu sancağına bağlı Taşköprü âyanı Hacı Ömer kaza halkına zulüm etmekte geçitli adlarla halktan fazla para toplamaktadır. Âyandan memnum olmayan Taşköprü halkı, ileri gelenleri vasıtasıyla Kastamonu mütesellimi Dergâh-ı Âlî Kapucubaşlılarından Dede Mustafa Ağa'ya şikâyetle bulunmuş, muhasebesinin görülmesi ve yerine bir âyanın seçilmesini istemişlerdir. Bu şikâyet üzerine Mütesellim, âyanı "Huzûr-ı Şer'î Şerîfe" davet etmiş ise de, âyan, davete uymadığı gibi etrafına topladığı kimselerle isyan etmiştir. Bunun üzerine Mütesellim de kuvvete baş vurmuş, üzerine asker göndermiş, âyan ve adamlarından bazıları öldürülmüştür.... Mütesellim bu olaydan sonra yeni bir âyan seçme yoluna gitmemiş, İstanbul mahallelerinde uygulanmakta olan muhtarlık usulünü Kastamonu sancağında da tesis etmiştir".⁴⁵⁾ Bu satırlardan, âyanların 1833 senesinde yine bizim çalıştığımız devirlerde olduğu gibi, âyanlık görevini yapmakta olduğu öğrenilmekle kalmıyor, aynı zamanda Türkiye'de muhtarlık müessesesinin âyanlığın yerine kurulduğunu da görüyoruz. M. Çadircı bu satırlardan sonra, muhtarlık teşkilatının halkı imamların zulmünden kurtarmak ve istişare iş gördürmek için kurulduğunu söyleyen Osman Nuri'yi tenkit ederek, "teşkilat ilk defa taşrada halkı âyanın zulmünden kurtarmak amacıyla âyanlık teşkilatı yerine kurulmuştur"⁴⁶⁾ demekten başka, hemen 1833 senesi içerisinde yukarıda görüldüğü Kastamonu usulünün bütün Rumeli ve Anadolu'da tatbik edilmek üzere birer ferman gönderildiğini tesbit etmiştir. Bundan da 1833 senesinde âyanlık müessesesinin Rumeli ile Anadolu'nun bazı yerlerinde hâlâ yaşamakta olduğu anlaşılıyor. Bundan başka, A. Sućeska da âyanlık müessesesinin II. Mahmut devrinde kısmen kaldırılmasına rağmen, Bosna ve Hersek'te bu müessesenin 1839 Gülhâne fermanına kadar devam ettikten sonra, zamanla mütesellimlik ile değiştirilmek suretiyle ortadan kalktığını, bununla beraber eski âyanın akraba ve oğulları mütesel-

lim tayin edildiğinden nüfuzlarının devam ettirildiğini yazmıştır.⁴⁷⁾ Diğer taraftan Tanzimat reformunun taşrada nasıl bir tepki ile karşılandığını inceleyen H. İnalcık, bu devirde ihdas edilen "kaza müdürleri, eski mütesellimler gibi vali tarafından o memleketin ileri gelen nüfuzlu ağaları arasından seçilir ve memuriyetleri merkezî hükümetin tasdikiyle kesinleşirdi"⁴⁸⁾ demiştir. Bu ifade kaza âyanlarının vali tarafından buyuruldu aldıklarını ve 1765 senesinden sonra ise, hükümet tarafından âyanlıklarının tasdik edildiğini hatırlatmaktadır. İ. H. Uzunçarşılı ise, "kaza âyanlığı bu günkü tabirle yerli halktan intihap edilmiş kaza kaymakamı demektir"⁴⁹⁾ şeklinde nitelemektedir. Bütün bu izahlara göre, XVIII. asırda kazalarda kendiliğinden kurulmuş olan âyanlık müessesesi II. Mahmud devrinin sonlarına kadar mevcudiyetini hissettirmiş ve, Tanzimat devrinde yeniden tanzim edilen idare sistemi dolayısıyla ya kaza müdürlüğüne, veyahut mütesellimliğe çevrilmek suretiyle tarihe karışmıştır. Ancak eski âyanların bazıları, yeni müesseselere girmekle nüfuzlarını devam ettirmişlerdir.

Buraya kadar ancak umumi çizgi ile bahsetmiş olduğumuz âyanlık müessesesi ile ilgili hususlar, âyanlığın sadece kurumsal yanındır. Diğer taraftan, köy ve şehir hayatları ile birlikte bu müessesenin içtimâî fonksiyonunu açıklamak lazımdır. Âyanlık müessesenin taşıdığı tarihî önem, ancak o zaman layıkı ile ortaya çıkacaktır. Fakat çalışmalarımızda 1765 - 1774 seneleri arasındaki bu müessesenin yalnız kurumsal gelişmesi ele alındıktan başka, bu arada merkez hükümetinin bu mesele üzerinde nasıl bir siyaset takip ettiği hususu zamanın tarihî şartları ile beraber tesbit edilmiştir. Vesikalarımızda görüleceği üzere, âyanlık müessesesi etrafında cereyan eden olaylar ve âyanlığı elde tutanlar hakkında yapılan şikâyetlerin çoğu, kazalardan tahsil edilen vergiler dolayısıyla meydana gelen kötü hareketler ile alakalıdır. Bu durum âyanlık vazifesinin en önemli noktasının vergilerin toplanması olduğunu gösteriyor. Ancak, bu nevi vesikalar bize, satırların arkasında ne gibi olayların gizlendiğini göstermiyor. Gerçekten bir çok âyanlar "âyanlık ücreti" ve sair adlar altında kendisine bir hisse koymuş ve bir çok bahanelerle kanun dışı vergi toplamışlardır. Bunun bir çok misâllarına raslamamıza rağmen, âyan olmaktan makstlarının tek bu olmaması gerekir. Fakat bu soruya tam bir cevap verebilmek için ayrıca bir araştırma yapılması gereklidir.

I. BÖLÜM : MUHSİN-ZÂDE MEHMED PAŞA' NIN BİRİNCİ SADÂRETİ

(30 MART 1765— 3 EYLÜL 1768)

1. Muhsin-zâde Mehmed Paşa Hakkında Kısa Bir Mâlumât

Muhsin-zâde ailesi, adını Halepli tüccar Muhsin Çelebi' den almıştır.¹⁾ Oğullarından Abdullah Paşa, konumuzu teşkil eden Mehmed Paşa' nın babasıdır. III. Ahmed ve I. Mahmud devirlerinin devlet erkânından olup, 5 Ağustos 1737 (8 Rebiyülâhır 1150) - 17 Ocak 1738 (26 Ramazan 1150) tarihlerini kapsayan kısa bir sadâreti vardır.²⁾ Sadârette kaldığı zaman "Risâle-i fî nizâm-ı devle" adlı bir eser yazmış olduğu bilinmektedir.³⁾ Abdullah Paşa, Rumeli' nin bir çok yerlerinde muhâfızlık ve valiliklerde bulunarak, Mora, Rumeli ve Bosna eyaletlerinde halk arasında büyük nüfuz kazanmıştı. Bu arada, 1730 yılında meydana gelen Patrona Halil isyanını bastırmak için, gizlice kurulan heyet tarafından İstanbul' a davet edilmişti. Başta padişâh olmak üzere heyet üyelerinin tertibini bilmeden, kendilerine birer rûtebe verileceğini sanarak saraya gelen Patrona Halil ve arkadaşları, karşılarında yeniçeri ağası olarak Muhsin-zâde Abdullah Paşa' yı görünce hayrete düşmüş ve derhal dövüşmeye başlamışlardı.⁴⁾ Neticede Patrona Halil öldürülerek bu olay yatıştırılmıştı.

Bundan sonra, bir süre Anadolu eyaletlerini gezen Abdullah Paşa, daha sonra, oğlu Mehmed' i de yanına alarak, memuriyeti olan Bender' e gitti. O tarihlerde 30 yaşlarına gelen Mehmed, bu yüzden Rumeli' nin çeşitli yerlerinde bulunan kalelerin ve muhâfızlarının durumuna bizzat şâhit olmuştu. 1706 senesinde İstanbul' da Molla Gürânî mahallesinde doğmuş bulunan Mehmed,⁵⁾ 1737 senesinde babasının sadrîâzam tayin edilmesi dolayısıyla, kapıcılar kethü-dâliğine getirilmiş ve ertesi sene vezirlikle Maraş valiliğine getirilerek saraydan çıkmıştı.⁶⁾ Bundan sonra, İnebahtı, Bender, Maraş, Adana, Özü ve Hotin vali ve muhâfızlıklarında bulunan Mehmed Paşa, 1749 senesinde ikinci defa olarak Özü valiliğine getirilmişti.⁷⁾ Bu sıralarda Osmanlı-Rus hudutları, her iki devlete tâbi Boğdanlı kazaklarının çeşitli faaliyetler yüzünden bir hayli karışmış durumda idi. 1752 senesinde bu mesele üzerinde iki devlet arasında akd edilen bir nizâma baktıktan sonra,⁸⁾ Hotin, İnebahtı, Ağriboz ve Niğbolu (Vidin ile birlikte) muhâfızlıklarında bulunan Mehmed Paşa, Ekim 1756' da yine Özü' ye memur edildi.⁹⁾ Bu arada padişah' ın takdirini kazanan Mehmed Paşa, burada az bir müddet kaldıktan sonra, Halep ve az sonra Anadolu valiliğine atanmak suretiyle İstanbul' a davet edilmiş ve padişâh III. Mustafa'

nın kızı Esmâ Sultan ile evlendirilerek damâd-ı şehriyârî olmuştu (23 Haziran 1757).¹⁰⁾ Başkentte bir seneye yakın bir müddet oturan Mehmed Paşa, Kütahya'ya hareket etti. Bu devirde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde baş kaldırmaya başlayan yerli mütegalibenin birbir ile mücâdele halinde olması Andolu valisine tahsis edilen, 62.504 kuruş 40 akçelik imdâd-ı hazariyenin tahsili-ni güçleştiriyordu.¹¹⁾ Saruhan'da Kara Osman-oğulları, Bergama'da Arap-oğulları ve Akhisar da Hacı Şabanogulları voyvodalık ve mütesellimlik etrafında mücâdele ediyordu.¹²⁾

Ağustos 1760 tarihinde yine İstanbul'a gelerek, Esmâ Sultan'ın sarayında bir müddet kalan Mehmed Paşa, Nisan 1761'de Hersek sancağı da ilhak edilmek suretiyle kendisine tevcih edilen yeni memuriyeti olan Bosna'ya hareket etmişti. Rumeli hudutlarının bir kilit noktası olan Bosna'nın ahvâline bir dereceye kadar nizam vermeye başarı gösterdiği için, Mehmed Paşa'ya Eylül 1761 tarihli fermanla onun hareketinden padişâhın memnun olduğu belirtilmiştir.¹³⁾ Böylece padişâhın daha fazla takdirini kazanan Mehmed paşa, daha sonra, Rumeli, Bosna ve tekrar Rumeli valiliklerinde bulunduktan sonra, nihayet 30 Mart 1765 (şevval 1178) tarihinde Bâhir Mustafa Paşa'nın yerine sadârete davet edilmiş ve 29 Nisan 1765 (8 Zilkaade 1178)'de İstanbul'a gelerek mühr-i hümayûnu ele almıştı.¹⁴⁾

Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın bundan sonraki siyasî faaliyetlerini daha sonraki bahsimizde vereceğiz. Ancak burada şunu ilave edelim ki, Ankara'da Vakıflar Umum Müdürlüğünde bulunan Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya ait bazı vakfiyelere göre, onun Rumeli'nin çeşitli yerlerinde bazı hayırlı eserler bıraktığı görülmüştür. Vesikalardan elde edilen malumatı aşağıda toplu olarak göstereceğiz.¹⁵⁾

1) 6 Cemaziülevvel 1169 (7 Şubat 1756) tarihli bir vesikaya göre, Vodina kazasında bulunan 3 mum hane, 2 kahve hane, 2 bakkal, 1 hasırcı dükkânı ve 1 berber dükkânını bu şehirde bulunan babası Abdullah Paşa'nın câmi'i ile Kopinik mahallesinde kendisinin yaptırdığı bir câmi'ye vakıf etmiştir.

2) 27 Rebiyülâhır 1181 (22 Eylül 1767) tarihli bir vakfiye ve sâir vesikalara göre, Bosna eyaletinde Travnik şehrinde bulunan ve harâba yüz tutmakta olan Tekke Câmi'i adlı bir câmi'nin, medresesi ve hamâmı ve muallim-hânesi ile beraber, yeniden ihyâsı için, Mehmed Paşa kendi mâlından 7000 kuruş ve Travnik ahâlisinden satın aldığı han, bağ, bağçe, menzil ve çayırıları vakfetmiştir.

3) 1 Ramazan 1184 (19 Aralık 1770) tarihli bir vakfiyeye göre, Mora'da Anaboli şehrinde Mehmed Paşa'nın iki çeşme yaptırdığı ve bunun masrafına

Anaboli'da bulunan binbaşı İsmail Ağa'dan 500 kuruş ile satın aldığı 115 tane zeytin ağacını vakfetmiştir.

4) 25 Rebiyülevvel 1186 (26 Haziran 1772) tarihli bir vakfiyeye göre, onun Hırsova kazası muzâfatından Derzi karyesinde bir Câmi'-i şerîf yaptırdığı ve bunun masrafı için yine bu kazanın Abdurrahîm karyesinde bir göz değirmen ve etrafında bulunan arsa-ı bostan ve mahall-i merkûmunda diğer milk değirmenini vakfetmiştir. Yine bu vakfiyeden anlaşıldığına göre, onun Şumna kazasında bir tekke yaptırdığı öğrenilmiştir.

5) 15 Şaban 1186 (12 Kasım 1772) tarihli bir vakfiyeden öğrendiğimize göre, Rumeli'de bulunan Kaçanık ve Pirlepe derbendlerinin, her sene lâzım olan tâmir masrafları için de, İstanbul'un Bahçekapısında Boyar mahallesinde bulunan 34 oda, 10 mahzen, 10 dükkânı ihtiva eden bir han vakfedilmiştir.

Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın yaptırdığı hayrâtından şimdilik bu kadarını tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu vesikaları ileride daha çoğaltmak elebette mümkündür. Fakat şu kadarını söyleyebiliriz ki, Muhsin-zâde ailesi, Halepli bir tüccar ailesinden gelmekle beraber, bu ailenin geride bıraktığı hayrât ve bu hayrâta vakıf edilen emlaklar daha çok Rumeli'de bulunmaktadır. Bu keyfiyet bizde, bu ailenin Rumeli'de ve bilhassa Bosna eyaletinde nüfuz kazandığı intibahı uyandırmaktadır.¹⁶⁾ Mehmed Paşa'nın daha sonra sadâret makamına getirildiği sıralarda takip ettiği âyanlık siyasetinin daha çok Rumeli âyanları ile yakından ilgili olması da belki bu sebeptendir kanaatin-dayız.

2. Eyaletlerin İdarî Durumuna Kısa Bir Bakış

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı öncesi devrinde Osmanlı devleti, dışta ve içte diğer devirlere nazaran, oldukça sâkin bir zaman geçirmiş olmasına rağmen, bu devirde eyaletlerde zuhur eden bazı olaylar, hükümetin eyalet idaresini yerinde tutamadığını göstermektedir. Her şeyden önce işâret edilmesi gerektir ki, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren tatbik edilmeye başlanan iltizam usulü ve bilhassa XVII. asrın son senelerinden sonra bazı eyaletlerde uygulanan mâlikâne usulü, devletin idarî teşkilatında büyük değişiklik yaratmıştı. Bu usuller sayesinde voyvodalık, mütesellimlik, muhassıllık ve bazen de valilik gibi idarî memuriyetleri ele geçirmiş bulunan âyan ve derebeyi ailelerinin hükümete karşı baş kaldırması, birbirlerine mücâdele etmesi ve buna karşı hükümeti temsil eden diğer valilerin bunları itaat altına almasında âcizlik göstermesi, hükümeti korktmuştur.

Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın sadâret makamına getirilmesine kadar meselâ,

Bozok'ta Çapan-oğlu Mustafa Bey, Saruhan'da Kara Osman-oğlu Ataullah Bey ve kardeşi Ahmed Bey, İsparta'da Yılanlı Musâ Ağa gibi nüfuzlu derebeyiler, birer memuriyet elde ederek diğer derebeyilerle mücâdele halinde idi. Bu duruma karşı Muhsin-zâde, sadârette kaldığı muddetçe bu nevi yerli müte-gallibelerin mümkün mertebe itaat altına almağa teşebbüs etmiştir. Bunlara bir misâl olmak üzere, Kara Osman-oğlu ailesinin Saruhan'da nasıl nüfuz kazandığını ele alalım. Çagatay Uluçay'ın tetkikine göre,¹⁾ Saruhan sancağı, esâsında bir şehzâde sancağı olduğu halde, 1627 senesinden sonra, bu sancağın sancakbeyiliği ber-vech-i arpalık olarak verilmeye başlamış ve daha sonra 1721 senesinden sonra ise, ber-vech-i mâlikâne olarak bu sancağı dahilindeki bütün mukâtaalar bazı kimselere kayd-ı hayat şartıyla verilmişti. Kara Osman-oğlu ailesinin ortaya çıkışı, bu nevi iltizâm usulü ile çok yakından ilgili olmuştur. Çünkü bu usüller altında Saruhan sancağı, ya sancakbeyinin mütesellimi tarafından veyahut Aydın muhassılının mütesellimi tarafından idare ediliyordu. XVII. yüzyılda Saruhan müteselliminin çoğu sancakbeyi veya muhassılının adamlarından tayin edilmişken, XVIII. asırda Saruhan müteselliminin çoğu yerli müte-gallibelerden olmuştur. Kara Osman-oğlu ailesi işte Saruhan mütesellimliğini ele almakla nüfuz kazanmıştı.

Kara Osman-oğlu ailesinin kurucusu olan ve dergâh-ı muallâm kapıcı-başlılarından Kara Mehmed Çavuş adlı Manisa'da oturan orta dereceli bir Ağa'nın oğlu olan Kara Osman Ağa (ölüm: 1706), XVII. asrın son çeyreğinde, çeşitli mukâtaa eminliklerinde bulunduktan sonra, İzmir'de oturan "hâric ez-defter" rumlardan alınan cizyenin tahsildarılığı ve Avusturya seferine gitmeyen züemâ ve erbâb-ı timârların mirice zapt edilmesi karar verilen mahsûlatın tahsildarlığı gibi hizmetler sayesinde servet kazanmış, Manisa'nın "fahrü'l-âyan" zümresine girmiştir. Kara Osman Ağa'nın büyük oğlu Hacı Mustafa Ağa, XVIII. asrın birinci yarısında İran ile yapılan seferinde Saruhan sancağının "âyan-ı vilâyet" olarak bir miktar hizmet ettikten sonra, Sarıbeyi-oğlu ile Sıracalı Himmet gibi rakiplerini yenerek, 1743 senesinde Saruhan mütesellimi olmuş ve aynı zamanda Saruhan mukâtaalarının hepsini ele geçirmiştir. Kara Osman-oğlu ailesinin Saruhan'ın idaresini tek eline geçirmesi işte bu tarihten sonra başlar. Ç. Uluçay, bir yazısında Hacı Mustafa Ağa ile büyük oğlu Ataullah Ağa'nın tereke defterlerine bakılırsa, servetlerinin babaları ile dedelerini geride bıraktıkları servetlerinden çok fazla olduğunu kayd etmiştir. Hacı Mustafa Ağa, her ne kadar 1755 sensesinde halka yaptığı baskı dolayısıyla idam edilmiş ise de, Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın sadârete getirildiği sıralarda oğullarından Ahmed Ağa Manisa müte-

sellimi bulunmuştur. Esasen bu ailenin II. Mahmud devrine kadar tedricen nüfuzlarını artırarak, Saruhan, Aydın, İzmir, İsparta, Bergama ve sâir yerleri kendi idareleri altında bulundurdıkları malûmdur. Ancak bu ailenin sadece mültezim olarak nüfuz yaydığını sanmak her halde hatalı olacaktır. Çünkü, İzmir'de ve sâir yerlerde bu aileye ait bir çok çiftlik, han ve dükkanların bulunması, bu ailenin mültezimlik vasıtasıyla elde ettikleri servetleri ziraî ve ticarî faaliyetlerine yatırdıklarını göstermektedir kanısındayız. Bu husus ayrıca tetkik edilmeğe değer bir mesele olmakla beraber, biz şimdilik bu kadarla iktifa edeceğiz.¹⁾

Eşkıyalığın ortalığı sardığı bu devirde eyaletin asayişini temininde sorumlu olan mutasarrıf ve valiler, yanlarında külliyetli miktarda kapı halkı beslemeğe mecburdular. Bunların çoğu memuriyetlerini her sene değiştirildiğinden, kapısı halkıyla yeni memuruyet yerlerine çıktıkları yol üzerinde oturan halkın ızdırıp çekmelerine sebep oluyordu. Meselâ, bu devirde Sivas valisi bulunan Zâralı-zâde Feyzullah Paşa'nın kapısı halkı çok fazla idi. 1767 senesinde Karaman valiliğine atanan Paşa, maiyyetinin fazlalığı sebebiyle süratle hareket edememiş, yolda bulunan kazalarda uzun müddet oturup kaza ahalisine zararı dokunmuştu. 1768 senesinde ise Hanya muhâfızlığına getirilince, yine yol üzerindeki halka zarar vermişti. Feyzullah Paşa'nın maiyyetindeki adamları, her ne kadar eşkıyanın tedibinde yararlık göstermiş ise de, hükümet Feyzullah Paşa'nın hareketini beğenmemiş ve nihayet 1769 senesinde onun vezirliği kaldırılarak kendisinin Dimetoka kazasında oturması emredilmişti.²⁾ Paşaların fazla miktarda kapı halkı beslemeye mecbur olmaları, onlara verilecek ulûfe ve bahşiş ve sâir masrafların tedariğinde zorluk çekmelerine sebep olmuştu. Bu yüzden paşaların çoğu hükümetten her zaman borç aldığı gibi halktan fazla vergi toplamak suretiyle baskı yapmağa meyilli olmuşlardı. Hattâ kendilerine ait gelir kaynaklarının iltizâma verilmesini adetedindiklerinden iltizâmı ele alan yerli mütegalibenin daha da kuvvet kazanmalarına sebep oluyordu.

Diğer taraftan Osmanlı idarî teşkilatında her hangi bir yerde devletçe görülen bir işin yapılması gerektiğinde mübâşir adında bir memurun gönderildiği ve bunların yol parası ve sâir masraflarının mübâşiriye namında gittikleri yerlerin halkından tahsil edildiği bilinmektedir. Mübâşirler her gittikleri yerde bulunan kadı, nâip, yerli mütegalibe ve âyanlarla anlaşarak işlerini kasden uzatmak suretleriyle halka baskı yapmışlardı. Ekim 1765 tarihli bir ferman bu hususu gayet açık göstermektedir: "...Gerede kadısının ve Bolu nâibinin ve ahâlîsinin i'lâm ve mahzarlarında Bolu ve

Mudurun ve Cağa ve Gere de ve Viranşehir ve Sabahaddin ve Eflan ve Bolueflanî kazâlarında Kütahya mübâşirleri otuz ve kırkar ve daha ziyâde levendât ile kurâ ve kasabâta nüzûl ve her bir karyeden gel-geç ve kurban ve bayrak ve çavuş akçeleri nâm ile on beşer kuruşların ahz ve bilâ-emr-i şerîf nice ümmet-i muhammedî ahz ve âhar kazâlara nakl ve bî-gayr-ı hakkın tecrîm ve bu güne zulüm ü ta'addîlerinin nihayeti olmadığından ahâlî ve fukarâ müncir ve muztaribler iken, bu hilâl dahî zikr olunan mübâşirler ellişer ve altmışar levendât haşârâtıyla kimi bayrak küşâde ve kimi bayraksız birbirlerini ta'kîb ederek bilâ-me'mûrîn karyelerde üçer dörder gün meks ü ârâm ve filân vakitte madde vâkî' olmuştur deyû re'âyâsını ahz ve sahte müdde'îler peydâ ve bîvecih fukarây-ı ra'îyyeti der-zencir ve bu bahâne ile nice ibâ-dullahın emvâl ve eşyâ ve devvâb ve mevâşîflerin sürüp gasb ve üçer ve beşer yüz gurusların tecrîm ve şabb-ı emred ve evlâdlarını cebren alup zabt edüp gadr-ı azîm eylediklerinden gayrı zikr olunan mübâşir levendlerini zabt u rabta liyâkatları olmadığından yolda müsâra kat eyledikleri kimesneleri soyup fesâd-ı azîme ictisâr edüp kesretlerinden kapulu ve kapusuzları fark ve temyîz olunmayup bu vechile ahâlî ve fakarânın tâb u takatları münkati' ve ekseri iyâl ü evlâdlar ile terk-i evtân ve medâ'in ve kasabâta tahassun ve bu keyfiyet bir müddet daha mütemâdî kalmak lâzım gelur ise kazâ ve kurânın ahâlîleri küliyyen perâkende ve harâb olacağı zâhirdir deyû zikr olunan kazâlar ahâlîleri meclis-i şer'-i şerîfe varup haber verüp muzrât-ı mezbûrenin fukarâ ve züefâ üzerlerinden men'ü def' olunmasının istid'â ve istirhâm" 3) etmişlerdi.

Bu güne nazaran dinin çok daha hâkim olduğu bu devirlerde, kadılar ve nâiplerin halk üzerinde son derece müessir olduğu mahakkaktı. Şehir veya köy işlerinde bunlara danışmadan bir işin yapılması imkansızdı. Bazı kadı ve nâiplerin bu durumdan istifade ederek kendi menfaatleri için âyanlar ve zenginlerle iş birliği yaptıkları görülmüştür.⁴⁾ Bu hususta Aralık 1765 tarihli olup Anadolu ile Rumeli'nin üçer koluna ve bir de Mora yarımadasına gönderilen fermanlarda "kadılar ve nâibler ziyâde akçe ihtilâs eylemek tama'ıyla hâkim oldukları kazânın umûr-ı şer'îyesinde ve kendülere mahsûs olan cihâtın arzına kana'at etmeyüp, âhar kazâda sâkin olan a'yân ve ahâlî ve re'âyâ ve kocabaşılara isnâd-ı madde...⁵⁾ şeklinde ifade etmektedir. Bu durumlar kaza idaresinde âyan ve derebeyi zümresinin kadı ve nâipleri zorlamak suretiyle istediklerini arzettirmelerine sebep oluyordu. Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi, eserinde "bu sûret ekser bilâd â'yânında cârîdir" dedikten sonra "hâkimi tarîk-i kuzâtta olan kazâlar a'yânları bundan ziyâde

kadılarına ve nâiblerine gadr u zulüm ve hüküm eder. Hâkim mahkûmdur. A' yâ-nân hâkimi mahkûm edince elem çeker sonra kimesne lâdiyemez. Bu sebebdan pâdişâhın hazînesi makâmında olan re'âyâ pâ-mâl ve beldeler virân olur"⁶⁾ demıştır.

Yukarıda Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın birinci sadâreti devrinde eyaletlerin durumuna kısaca bahsedilmiştir. Netice itibarıyla, bu devirde Osmanlı devletinin otoritesini doğrudan doğruya sarsacak her hangi bir tehlike görülmemekle beraber, merkezi idarenin âciz kalmasından istifade eden bir takım zenginler, âyanlar, müteğallibeler ve zâlim devlet temsilcileri, her yerde istedikleri şekilde hareket edip halk kitlesine bin türlü zulüm yapmakta ve menfaatleri icabı birbir ile mücadele etmekte idiler. Devletin bu durumu karşısında halkın yapabildikleri tek davranış, ya topraklarını bırakıp şehre göç etmek, ya da eşkıyâ tarzında dağa çıkmaktı. Savaşın yaklaştığı 1767 ve 1768 senelerinde, hattâ savaş devrinde Rumeli'de bulunan bir çok halkın terk-ı evtân etmiş olduğu görülmüştür.⁷⁾

3. Kıbrıs'ta İsyan Hareketleri

Mahallî idarelerinde sorumlu kimselerin kötü hareketleridnen halkın ne kadar ızdırıp çektiğine ve sonunda isyana kadar onları sürüklendiğine ait bir misal olmak üzere aşağıda Kıbrıs adasında meydana gelen olaylardan bahsedeceğiz.

1571 senesinde Kıbrıs adasının Türkler tarafından fethi, Venediklilerin kölesi olarak yaşayan ada halkınca âdetâ bir "kurtuluş" olarak kabul edilmiştir.¹⁾ Serasker Lala Mustafa Paşa, fethi tamamlayıp adadan ayrılırken bin kişisi yeniçeri olmak üzere on bin kişilik bir kuvvet bırakmış ve Osmanlı askerî teşkilatına benzeyen bir muhâfaza teşkilatı kurmuştu. İdarî makamın başında ise bir beylerbeyi getirilmişti. Bundan başka Anadolu'nun bir çok yerlerinden Türk nüfusu nakledilerek yerleştirilmiştir. Bu suretle Kıbrıs'ta Türk idaresi kurulmuştur. Bunun yanında adada bulunan hristiyan ahâlîye başpiskoposların başkanlığı altında geniş ölçüde dinî muhtariyet tanınmıştı.²⁾

Fakat adanın Türk hakimiyeti altında kaldığı üç asırlık devre, Akdeniz ticaretinin umumî olarak gerilediği zamana rastlamış, bu da Kıbrıs'ın iktisadî çöküşüne âmil olmuştur. Çünkü adanın hayatı Akdeniz ticaretine bağlı idi. Bunun için adada nüfus azalmış ve beylerbeyilere her yıl verilmesi icab eden yıllığını veremeyecek bir hale gelmiştir. Bu itibarla Kıbrıs eyaleti beylerbeyilikten alınarak, kaptan paşa eyaletine ilhak edildi. 1685 sene-

sinde zuhur eden isyan, 1687 senesinde güçlükle yatıştırılınca, Kıbrıs, sadriâzam haslarına ilhak edilerek muhassıllar tarafından idare edilmeye başlamıştı.³⁾

Fakat zamanla bozulup çökmeye yüz tutan Osmanlı idaresi, buraya da tesir etmiştir. Her sene sadriâzamlar tarafından gönderilen muhassıllar, verdikleri dâizeleri telâfi etmek gayesinde idiler.⁴⁾ Buna karşılık Kıbrıs reâyâsı da, İstanbul'a arz-ı haller yollayıp vergilerin tenziratı ve gayr-ı nizâmî alına-gelen vergilerin kaldırılmasını padişâhtan istemişlerdi.⁵⁾

Buna rağmen ada nüfusunun çoğalmasını ve mahs l n de artmasını bahâne ederek, 1177 (1763/64) senesinde Kıbrıs varidatına 30.000 kuruş zamm yapılmıştı. Bunun hemen arkasından, yani 1178 (1764/65) senesinde sadriâzam Bâhir Mustafa Paşa tarafından yeniden 40.000 kuruş zamm yapılınca, artık ada halkının tahammülü kalmamıştı.⁶⁾

1178 senesinde Kıbrıs varidatının tahsilini uhdesine alan Silahtar Çil Osman, bütün muhassılların en kot s  olup, vergileri insafsızca toplamaya başladı. Çil Osman adaya varınca, o zamana kadar g r lm m  bir vergi miktarı olarak adam başına 47 kuruş toplayacağını bildirdi.⁷⁾ Halbuki, o ana kadar hiç bir muhassılı bunun yarısını bile toplamaya kalkışmamıştı.⁸⁾ Ç n ku Çil Osman vermiş olduğu rüşveti fazlasıyla çıkarmak istiyordu.⁹⁾ Bunun  zerine Kıbrıs'ta bulunan baş piskopos, İstanbul'a arz-ı hâl gönderip şikâyet etti.¹⁰⁾ Şik yetlere göre, muhassıllara tahsis edilen akçeden başka 237.647 kuruş fazla tahsil edilmişti. Fakat bunun hemen arkasından Çil Osman tarafından bir mahzar gönderilip, böyle bir şeyin olmadığı ve nizâm  vergiden fazla hiç bir akçenin alınmadığı bildirilmişti.¹¹⁾ Eylül 1764 tarihinde çıkan bir fermanla sadriâzam çukadarı mub şir tayin edilip, için hakikatını öğrenmek üzere Kıbrıs'a gönderilmişti.¹²⁾ 25 Ekim 1744'de mub şir Kıbrıs'a varınca, fermanı okutmak üzere muhassıl ile adanın ileri gelenlerini mahkemeye davet etmişti. Fakat mahkemenin açıldığı gün Çil Osman mahkemeye gelmeyerek, ertesini günü kendi sarayında mahkeme açılmasını istedi. Belirtilen günde adanın ileri gelenleri Çil Osman'ın sarayında topladıkları sırada, Osman'ın aldığı bir tertip sonucu döşemenin direkleri kesildiği için tabanlar g k m ş ve bu olay bir kaç kişinin hayatına mal olmuştu. Bunun  zerine ada halkı Osman'nın üzerine yürüyüp onu öldürmüş ve mallarını da yağma etmişti.¹³⁾

Bu olay Lefko e naibi tarafınan İstanbul'a bildirilmişti. İl mında hem yeni muhassılın tayin edilmesi istenmekte, hem de tayin edildiği muhassıla" m teveff  Osman'ın m l-ı muhassıllıktan ahz edüp Âsitâne-i aliyyede kapuketh d sına gönderdiği m ldan gayrı b k  kalan m lın taraf-ı şer'den ve-

rilen defter mücebinece muhassıl-ı cedîde tamâmen edâsına dört nefer piskopos-
ların ta'ahhüd ve tekeffül oldukları" bildirilmektedir.¹⁴⁾

Bunun üzerine kapıcıbaşılardan Mustafa Ağa mübâşir, Yemlihâ Hasan Efendi molla tayin edilmişler ve Kıbrıs'a nizâm vermek üzere gönderilmişlerdi. Hâfız Mehmed adlı bir kimse de yeni muhassıl tayin edilmişti.¹⁵⁾

Fakat sadriâzam bulunan Bâhir Mustafa Paşa'nın "kendü amelinden bu madde zuhûr eylediği içün örtbas etmek¹⁶⁾ sipâreşine binâen" işin hakikatını araştırmamışlardı. Hatta H. Luke'e göre, öldürülen muhassılın ölümüne bir patlamanın sebep olduğu ilân edilerek, kâtillerin tedibine göz yumulmuştu.¹⁷⁾ Bütün bunlara rağmen, bir hükümetin mümessilini öldürme hükümetçe bir suç sayılmıştı. Öldürülen Osman'ın yağma edilen mallarının mukabili olarak sâdece 11.000 kuruş¹⁸⁾ ile iktifa eden mübâşir ağa ve molla efendinin "Kıbrıs'a nizâm verdik" diye İstanbul'a avdetinden sonra da oaradaki karışıklığın devam ettiği görülmüştür.¹⁹⁾ Çünkü paranın tahsili etrafında dedikodular yayılmıştı.²⁰⁾ Ada halkından bazıları, Değirmenlik (Kythrea) adlı bir yeri işgal etmişlerdi.²¹⁾ Lefkoşe halkının ihtiyaçını karşılayan bu yerin isyancılar tarafından işgal edilmesi şehirde kıtlığın zuhuruna sebep olmuştu. Bu haber İstanbul'da duyulunca, Bâhir Mustafa Paşa sadâretten azil edilmiş, yerine Muhsin-zâde Mehmed Paşa getirilmişti. Yeni sadriâzam ilk tedbir olarak, bir yandan Kıbrıs muhassılı bulunan Hâfız Mehmed'e isyancıların tenkilini emrediyor, öte yandan da eski sadriâzam Bâhir Mustafa Paşa tarafından yapılan 40.000 kuruşluk zammın tenzil edildiğini ilân etmişti.²²⁾ Fakat bu arada adada isyancılar hâkim olmuşlardı. Buna rağmen 1179 (1765/66) senesine ait vergilerin de toplanması gerekiyordu.

Evvelâ muhassıl Hâfız Mehmed azil edilmişti. Aynı zamanda Muhsin-zâde Mehmed Paşa, ilan edilen 40.000 kuruşluk tenzilattan başka, 1177 (1763/64) senesinde Hamza Paşa'nın sadâreti zamanında yapılan 30.000 kuruşluk zammın da tenzil edileceğini ilân etmiştir.²³⁾ Bununla da kalmayarak, "maktûl Osman'nın maddesi husûsunda ve müddet-i vâfireden ilâ yevmin ihtilâl-i memleketini 'adem-i ref'ü inkıtâ'ına sebep olduklarında "Hacı Abdülbâkî, eski alaybeyi Mustafa, Bîcanoğlu Hüseyin ve Girne Kalesi dizdarı Halil'in idâmlarını yeni muhassıl tayin edilen Süleyman'a emretmişti.²⁴⁾

Bu arada Girne kalesi dizdarı Halil, isyancıların başına geçip daha önce Magosa kalesini muhâsara etmişti. Eski Kıbrıs muhassılı Hâfız Mehmed ise kale muhâfızlarına zahîre göndererek yardım etmek istemişti. Halil Magosa kalesinden vaz geçerek, Lefkoşe'ye yürüyüp mahâsaraya başlayınca, Lefkoşe'nin baş papazı korkusundan İstanbul'a kaçmıştı.²⁵⁾ Bu arada

isyancıların 2.000'den fazla olduğu söyleniyordu. Yeni muhassıl Süleyman'ın isyancılara baş çıkamayacağını anlayıp, hükümetten yardım istemesi üzerine, miri fırkateler kaptanlarından İbrahim Bey Kıbrıs'a gönderilmişti. İbrahim Bey bazı entrikalarla Halil'i yatıştırmağa çalışmıştı ve ona muhassıllık rütbesinin verileceğini söyleyerek²⁶⁾ bir aralık, Hâfız Mehmed'in azil edilerek Süleyman'ın tayin edildiğini isyancılardan saklamıştı. Süleyman'ın muhassıl olarak değil sadece Mehmed'in hareketini araştırmak üzere geldiği gösterilmiştir.

Fakat Süleyman Efendi ile İbrahim Bey'ler bu nevi tedbirlerle isyanı yatıştıramıyacağını anladıklarından, tekrar hükümetten yardım istenmişti. Bu yüzden Teke sancağı mutasarrıfı Ahmed Paşa, hükümetten 25.000 kuruş verilmek şartıyla Teke sancağından 1000 kişi piyâde ve 300 kişi süvari ile Kıbrıs'a memur edilmişti. Bundan başka Semend-i bahri kaptanı Mâlikî Hacı Mehmed, miri fırkateler kaptanı Cafer Bey ve Silifke âyanı Gölgeci(?)²⁷⁾ -zâde Mustafa'ya da bir takım fermanlar gönderilip, İbrahim Bey ile Ahmed Paşa'ya yardımda bulunmaları emredilmişti.²⁸⁾ Böylece isyancılara karşı esaslı tedbirler alınmış oluyordu.

Bu arada Kıbrıs'a gönderilen bir takım fermanlar dikkatle takip edilirse, şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır. Kıbrıs'ta bulunan bazı kimseler kalyonculuk iddiâsında bulunup isyancılara deniz yolundan yardım etmekte idiler ve bunların cezalandırılması İbrahim Bey'e emredilmişti.²⁹⁾ Bundan başka, Nisan 1766 tarihli bir fermana göre, "cezîre-i Kıbrıs'ta vâkî Lefkoşe ve Magosa ve Pâk ve Limason ve Girne ve Tuzla kal'alarının filasıl muhâfaza için kayd olunan müstahfızân ve gurebân timârlıları ve topçuyân ve cebeciyan ve yeniçeriyân neferâtları mecmû üç bin doksân nefer olmak üzere defterde mazbut iken, taharrî olunsa sülûsî mertebe kılâ'-ı mezbûrede mevcûd olmayup etrâf-ı kurâ ve çiftliklerde temekkün ile terk-i hizmet.." etmiş bulunuyorlardı.³⁰⁾ Üstelik Mayıs 1766 tarihli bir hükümde, bundan üç ay evvel Kıbrıs'a memur edilen Teke sancağı mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın Kıbrıs'a gitmekte tereddüd etmekte olduğunu görüyoruz. Çünkü Ahmed Paşa, kendisinin Teke'den ayrıldığı takdirde, sancak dahilinde bulunan bazı kimselerin fırsattan istifade ederek eşkıyalığa başlayacaklarından korkuyordu. Bu endişesiyle Ahmed Paşa, İstanbul'a yazdığı bir kâimesinde Teke'ye bir müte-sellimin tayin edilmesi rica etmişti.³¹⁾

Ahmed Paşa'nın bu endişesi yerinde idi. Kendisi memuriyet mahalline vardıktan sonra, daha evvel "âyanlık iddiâsında" bulunmuş olan ve Ahmed Paşa tarafından memleketinden uzaklaştırılmış olan Kara Murad-oğlu Mustafa

adlı bir kimsenin, tekrar geriye avdet ederek halka baskıda bulunmak üzere olduğu, Teke mütesellimi tarafından hükümete bildirilmiştir.³²⁾

Bu durumlar Lefkoşe'yi muhâsarada tutmakta olan isyancılara vakit kazandırıyordu ve isyanın uzamasına sebep oluyordu. Fakat az sonra Ahmed Paşa, Cafer Bey ve Gölgeli (?) -zâde Mustafa Lefkoşe'ye yetişip, isyancıları dağıtmaya muvaffak oldular.³³⁾ Şöyle ki, Lefkoşe muhâsarasının 53. günü İbrahim Bey Lefkoşe'ye çıkmış ve Ahmed Paşa da 21 Haziran 1766 (13 Muharrem 1180)'da kapısı halkı, 300'den fazla süvari ve 500'den fazla piyâde ile Tuzla limanına gelmişti. Dizdar Halil'in 4 tane top ve 2000'den fazla asker ile beraber Lefkoşe'yi kuşattığı öğrenince, Ahmed Paşa "Halil'in askerine nesâ-yihi mutazammın buyuruldukları kendülere sû-i kasd olmadığını tahkîk ve bu tarîk ile" isyan eden askerleri dağıtmaya muvaffak olmuştu. Halil dahi kaçarak Girne kalesine saklanınca, kaleye yürüyüp muhâsara ettiler. Girne kalesinin muhâsarasının 41. günü (16 Eylül 1766/11 Recep 1180) Halil'in serdarı Emir Ahmed, Ahmed Paşa'nın ordusuna iltica etmiş ve az sonra Halil dahi istî-mân ile orduya gelmişti. Fakat Halil'in başı kesilerek İstanbul'a gönderilmiş ve Ahmed Paşa ise, gösterdiği hizmet karşılığında vezirlikle Karaman valiliğine terfi ettirilmiştir.³⁴⁾

Bu suretle isyan bastırıldı. Kıbrıs'a yeniden nizam verilmek üzere, Ekim 1766'da bir ferman gönderildi. Bu fermana göre, mâl-ı has ve mâl-ı nüzûl olmak üzere 172.505 kuruş, mâl-ı cizye olmak üzere 54.525 kuruşun adada bulunan başpiskopos, 3 piskopos, 1 tercüman ve bir çok kocabaşılar marifetiyle 10.000 reâyâdan alınacağı kararlaştırıldı.

Yalnız bu bahsi bitirmeden önce, dikkatimizi çeken bazı noktalara temas etmek istiyoruz. İsyanın muhassıl Çil Osman'ın zulûmüne karşı çıktığını daha evvel görmüştük. Zamanla genişleyen isyanın sonunda adada bulunan mutegellibeler, isyanın başına geçmiş ve piskoposlardan bazıları korkarak İstanbul'a kaçmışlardı. Bazıları ise, Çil Osman'dan sonra adaya muhassıl tayin edilenlerle işbirliği yaparak, isyanı yatıştırmağa çalışmışlardı. Meselâ, muhassıl Süleyman ile İbrahim Bey'in Dizdar Halil'i kandırmak maksadıyla ona muhassıllığın verileceğinden bahsettikleri zaman, piskoposlar da buna ayak uydurarak, yeni muhassıl tayin edilenlere verilmesi adet halinde olan bahşişi Halil'e vermişlerdi. Fakat piskoposlar bu tedbirlerden hiç bir netice elde edilemeyeceğini anlayınca, adada bulunan İngiliz konsolosuna baş vurarak, hükümet ile isyancıların arasını bulmak üzere onu aracılık yapmaya davet etmiştir. Nitekim, adada bulunan yabancı konsolosların, gerek isyanın zuhurunda, gerekse bastırılması sıralarında nasıl bir rol oynadıkları belli olmamakla

beraber,³⁶⁾ bunlar da kendi menfaatleri icabı isyanın bir an önce yatıştırılmasını istemişlerdi. Bu sebeple bazı tekliflerde bulunarak isyancıları yatıştırmaya çalışmışlar ise de muvaffak olmamışlardı.³⁷⁾

Olayın genişlemesi sırasında isyanın başına adada bulunan mütegalibelerin geçtiğini söylemiştik. Bilindiği gibi XVIII. asrın ortalarından itibaren Osmanlı devletinin bir çok yerlerinde yerli mütegalibeler mahallî idareyi tedricen ellerine geçirmişlerdir. Kıbrıs da bu hususta bir istisna teşkil etmemiş olsa gerektir.³⁸⁾ Çalışmamız esnasında rastladığımız bazı vesikalar, bu durumu teyid eder mahiyettedir. Bunlardan biri, dizdar Halil'in sahte muhassıllıkla ada halkından vergi toplamasıdır.³⁹⁾ Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Halil'in muhassıllık iddiâsında bulunması, İbrahim Bey ile piskoposların entrikalarının neticesidir. Fakat Halil'in bu sözü dinleyip gerçekten muhassıllık iddiâsında bulunması, ayrıca bir mânâ taşır kanısındayız. Diğer bir husus da, adada bulunan zaîm ve erbâb-ı timârların isyana katılmasıdır. Hükümet ise isyana katılan zaîm ile erbâb-ı timârların dirliklerinin ellerinden alınması ve başkasına verilmesini emretmiştir.⁴⁰⁾

Adada bulunan İngiliz konsolosunun düşüncesine göre, isyancılar diğer isteklerle beraber, şu iki nokta üzerinde bilhassa ısrar etmişlerdir: 1) padişâhın müsadesiyle Halil'in ada halkı tarafından muhassıl olarak tanınması, 2) İsyana katılan zaîm ve erbâb-ı timâr ve yeniçerilerin dirlikleri veya ulûfelerinin re' olunmaması.⁴¹⁾ Fakat bu istekleri kabul edilmemişti.

Bütün bunlardan başka, isyanı bastırmağa memur edilen Cafer Bey ile Gölgeli(?)-zâde Mustafa'nın durumlarından da bahsetmeden geçmeyeceğiz. Cafer Bey, vesikalarda miri fırkateler kaptanlarından olarak bahsedilmiş ise de, H. Luke bu adamı "korsan", F. Alasya "Antalya alaybeyisi" ve Hammer ise "deniz prensi" şeklinde nitelendirmektedirler.⁴²⁾ Her ne olursa olsun, Cafer Bey'in beraberce Kıbrıs'a getirdiği adamlar, ada halkına bir çok zulümlerde bulunmuşlardı. Bu durum, sonradan hükümete duyurulunca reâyâdan gasp ettikleri mal ve eşyaların sahiplerine iade edilmesi emredilmişti.⁴³⁾ 200 kişilik maiyyeti ile Kıbrıs'a gelen Gölgeli(?)-zâde Mustafa'nın durumu da Cafer Bey'inkinden farksızdı. Adamlarının yaptıkları zulümlerinden acıyan Ahmed Paşa, isyan daha bastırılmadan önce bunları geri göndermişti.⁴⁴⁾ Mustafa, daha sonra 1768 seferi dvrinde İçel âyanı olarak 1000 kişilik asker ile ordu-yı hümayûna davet edilmiştir.⁴⁵⁾ Bu husus daha sonraki kısımda tekrar ele alınacaktır. Ancak burada şunu söyleyeyim ki, 1768 seferinde bu nevi âyanların "derme-çatma" askerleriyle cepheye gitmeleri Rumeli'de cepheye giden yol üzerindeki halkın ızdırıp çekmesine sebep olmuştur.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz Kıbrıs isyanı Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın aldığı sıkı tertibat ve vergilerin tenzilatı gibi fedâkârlık dolayısıyla yatıştırılmış oldu. Fakat gerek isyanın zuhuru ve büyümesi, gerekse bastırma harekâtı sıralarında görülen durumlar bizde şu kanaati uyandırmaktadır. Bu isyan, Kıbrıs'tan her sene alınan sâliyâninin tahsili etrafında, yerli mütegalibeler ile hükümet mümessilleri arasında zuhur eden bir "mücâdele" nin neticesidir ve şimdilik hükümet gâlip çıkmıştır.

4. Gürcistan Seferinde Baş Gösteren Nizamsızlıklar

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı öncesi devrinde eyaletlerin durumunun ne olduğuna bir misal olmak üzere yukarıda Kıbrıs isyanından bahsetmiştik. Bu hususta ikinci misalimizi Gürcistan'da İmreti prensliği Açıkbaşı Solomân'ın isyanı üzerine gönderilen Osmanlı ordusunun durumu teşkiletmektedir. Ancak biz burada isyanın detaylarından bahsetmekten daha ziyade bizim için mühim olan bazı noktalardan bahsedeceğiz.¹⁾

1762 (1175/76) senesinde, Solomân, halka zulüm ettiği ileri sürülmek suretiyle Açıkbaşlıktan azil edilince, Osmanlı hukumetine karşı isyan etmişti.²⁾ Bunun tenkiline Erzurum valisi Sarı Abdurrahman Paşa memur edilmiş ise de hiç bir netice elde edilmiyordu. Bunun üzerine 1765 senesinde Çıldır valisi Hasan Paşa seraskerliğinde Gürcistan'a yeniden bir nizam vermek üzere tedbirler alınmıştı. Tedbirlere göre, Çıldır eyaletinden 2000, Canik sancağından Ali Bey (paşa) idaresinde 4.000 asker toplanacaktı. Ayrıca Rumeli eyaletinde bulunan 2.000 evlâd-ı fâthân gönderilecekti. Bundan başka esas kuvvetleri takviye etmek amacıyla, Erzurum, Sivas, Trabzon ve Karaman eyaletlerinde bulunan erbâb-ı timâr ve züemâ da yardıma koşmaları emrediliyordu.³⁾ Hasan Paşa ile Canik muhassılı Ali Bey, bütün tedbirleri aldıktan sonra 1765 senesi başlarında Gürcistan'a hareket etti ve bazı kaleleri feth edip, bunları Osmanlı idaresine tekrar bağlamaya muvaffak oldular. Fakat Solomân Tiflis'e kaçıp yakalanmamıştı. Her ne kadar dağların çetin olması, Solomân'ın kaçmasını kolaylaştırmış ise de, onu takip eden Osmanlı kuvvetlerinin kifayetsiz oluşu da diğer bir sebeptir. Hükümet ise katf olarak Solomân'ın yakalanıp idam edilmesini emrediyordu.⁴⁾ Aksi takdirde Gürcistan'da Rusların nüfuzunun artacağı ve bundan dolayı Osmanlı hudûdunun rusların tehdidi altında kalacağı açıktı. Hasan Paşa'nın yanında Gürcistan'a memur edilenlerin durumu şöyle idi; Rumeli'den gönderilecek 2000 evlâd-ı fâthân'dan ancak 1400 kişi Çıldır'a varıp, bunların bir kısmı dahi vazifesini görme-

yerek tâinât ile ulûfelerini alıp kaçırmıştı.⁵⁾ Ali bey'in durumu da nâzıktı. Çünkü Ali Bey, Canik mukâataası yüzünden kardeşi Süleyman Paşa ile mücâdele halinde idi. Canik'ten tahrir edilecek 4000 askerin 2000'i Ali Bey ve 2000'i Süleyman Paşa toplayacaklardı. Fakat hükümetin itibarını kazanan kardeşi gözden düşürmek isteyen Süleyman Paşa, bir yanda asker yerine tüccar ve reâyâ gibi "harb u darb" a kudretleri olmayanları tahrir ederek Ali Bey'e gönderiyor, öte yandan ise, Ali Bey'in memuriyetine azîmetinden istifade ederek Canik sancağını yalnız kendi elinde bulundurmak istiyordu.⁶⁾ Bu sebepten Ali Bey, Hasan Paşa'nın yanına vaktinde varamamış ve Hasan Paşa da Gürcistan'a azîmetinde geç kalmıştı.

Bundan başka esas kuvvetin takviyesi amacıyla Erzurum ve sâir eyâletlerinden Gürcistan'a memur edilen züemâ ve erbâb-ı timârların vaziyeti de dikkatimizi çeken bir husustur. Çünkü bunların çoğu yerlerinde bulunmadıkları gibi bulunanların ise, sefer ile hiç bir alakası kalmamıştı. Bu yüzden hükümet, eyaletler dahilinde bulunan züemâ ve erbâb-ı timârların yoklamasını ve Gürcistan'a gitmeyenlerin topraklarının mahlûl edilip başkasına verilmesini valilere emrediyordu.⁷⁾ Nitekim 7 Nisan 1766 tarihli bir vesikaya göre, Erzurum eyaletinde bulunan timâr sâhiplerinin durumu şöyle idi; "bu def'a ta'yîn olunan Eyalet-i Erzurum'un ti'mâr ve ze'âmetlerinin ekserisi ve belki külliyesi Erzurum'un a'yânlarında ve ulemâ ve ocaklularında olmağla kendüleri sefere gitmeleri kâbil olmadığından nâşî birer ikişer kendüyü bilmez hizmetkâr makûlesini gönderüp anlar dahî ırz u nâmûstan bî-behre olmaları hasebiyle bir mikdâr muzâyaka görücek olurlarsa firâr edecekleri zâhir olduğu"⁸⁾ denmiştir. Zaten bu devirde timâr tevcihinin birer gelir kapısı olarak düşünüldüğü bilinmektedir. Bu hususu Şubat 1766 tarihli bir ferman şu şekilde izahetmektedir; "eyâlet-i Rumeli elviyesinin zü'emâ ve erbâb-ı timâr neferâtı rikâb-ı müstetâbıma arz-ı hâl sunup eyâlet-i mezbûrda vâki' ba'zı kazâlar kadıları ve nevâhî nâibleri Âsitâne-i Aliyyemde olan kapukethüdâlarına beyâzlar bıragup anlar dahî kendü menfaâtlar için ba'zı zü'emâ ve erbâb-ı ti'mârların ze'âmet ve ti'mârlarını hilâf-ı (vâki') inhâ ve nân paraların âhara tevcih ettirüp ve bu vechile mesârif-i kesîreye mübtelâ ve ma'zûr olup ihtilâl-i nizâmına bâ'is olmuştu."⁹⁾ Hattâ bu devirde Sivas, Erzurum, Trabzon ve Karaman gibi Anadolu'nun büyük eyâletlerine gönderilen fermanlar arasında bu eyaletlerde zuhur eden kapısız levendât eşkıyasının tedibine dair fermanlarda eksik değildi.¹⁰⁾ Demek ki, bu eyaletlerin valiler, hem Gürcistan seferine asker ve zahîre yardımıyla memur oluyor, hem de eyalet dahilindeki eşkıyanın tedibi işinde meşgul oluyordu.

Bütün bu durumlar Gürcistan seraskeri Hasan Paşa'nın vaktinde hareket edip Solomânı yakalamasına imkan vermiyordu. Netice olarak şunu söylemek gerektir ki, Gürcistan seferinde görülen askerin nizâmsızlık ve gayretsizliği elbette 1768 seferinde ortaya çıkacaktı.

5. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Devrinde Âyanlık Müessesesi

Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın birinci sadâreti devrinde eyaletlerin durumunun ne olduğu hakkında, yukarıda, Kıbrıs isyanı ve Gürcistan seferi gibi misallarla beraber umumî bilgiler verilmiştir. Burada görülen durumlar, bu devirde kazalarda âyanlık vazifesi etrafında mücâdelelerde bulunan yerli mütegalibeler lehinde bir ortam yaratmakta idi. Gençliğinden berli Anadolu ile Rumeli'nin bir çok yerlerini dolaşmış olan ve zamanın ahvalına vâkıf bulunan Mehmed Paşa, gittikçe şiddetini artıran âyanlık mücâdelelerine bir nizam vermek üzere, 1765 senesinde sadârete getirilir getirilmez çalışmaya başladı.

a. Âyanlık Mücâdelelerinin Başlanması

Âyanlık vazifesinin ne zamandan beri resmî bir makam olarak telakki edilmeğe başladığı hakkında ilk defa olarak bahseden Osman Nuri (Ergin), bu vazifenin daha Kanuni Sultan Süleyman devrinde mevcut olduğuna işaret ederek, "a'yânlık veyahûd şehirkethüdâlığı imtiyâzâtı onuncu asr-ı hicrîden ya'nî Kanûnî Sultân Süleymân devrinden Mahmûd Hân-ı Sâni zamânına kadar tedricen terakkî ederek devletin başına mühim gâileler açacak derecede mevki' ve nüfûz sahibi olmuşlardır"¹⁾ demiştir. Fakat burada kasdedilen âyanlık mefhumunun, eskiden kadıların başkanlık ettikleri kaza meclisinde şuhûdu'l-hâl sıfatıyla hazır bulunan ve fermanlarda "âyan-ı vilâyet" olarak bahsedilen her hangi bir kazanın "ileri gelenleri" olduğu açıktır. Halbuki bizim ele aldığımız kaza âyanı ise, bazı istisnalar hâriç umumiyetle bir kazada bir kişi olmak üzere devletçe tanınan ve fermanlarda isimlerinden bahsedilen resmî bir vazife sahibi kimselerdir. Esasen, Osman Nuri'nin âyanlıkla şehirkethüdâlığını birbirine karıştırdığı düşünülebilir. Çünkü şehirkethüdâlığı sadece bir şehir idaresiyle alakalı bir makam iken, âyanlık, köyleri ihtiva etmek üzere toplu olarak bir kaza idaresiyle ilgili vazife addedilmiştir. Osman Nuri'nin bu iki müesseseyi karıştırmaması, 1786 tarihinde âyanlığın geçici olarak şehirkethüdâlığı ile birleştirilmesinden ileri gelmiştir.²⁾ Demek ki, muâsir devlet adamlarının da belki taşranın ahvalından habersiz olduklarından iki

müesseseyi karıştırdığı anlaşılıyor. Ancak bu "reform" un çok yanlış olduğu derhal ortaya çıkmış ve 1790 senesinde âyanlık müessesesi yeniden ihdas edilmiştir, Bu mesele ile ilgili olarak Ahmed Cevded Paşa, "her kazâda şehirkethüdâsı olanlar âhâd-nâstan birisi ve ekser bî-âr makûlesi olduğundan tenfîz-i emr-i Alî edemeyüp nüfûz-ı kelâm yine her beldenin hândân-ı kadîmelerinde olarak"³⁾ demiş ise de, hakikatte şehirkethüdâlarının kazaya nüfuz edemeyişi şehirkethüdâlığı ile âyanlık arasındaki fonksiyon farkından ileri gelmiştir. Evliya Çelebi, XVIII. asrın ikinci yarısında Anadolu ile Rumeli'nin çeşitli yerlerini dolaştığı zaman, bazı şehirlerde şehirkethüdâsının mevcudiyetinden bahsettikten başka, bir çok şehirlerde âyanların mevcut olduğunu kayd etmiş ise de, onların da "âyan-ı vilayet" ten başka bir şey olmadığı açıktır.

Buna rağmen, XVII. asrın son senelerinde bizim ele aldığımız manada âyan mefhûmunun yavaş yavaş görülmeye başladığını görüyoruz. M. Cezar, bu hususta Kütahya sancağı ile ilgili ve 1695 tarihli bir vesika gösterdikten sonra, "bu vesika, bize, o tarihte halkın reyi yerine kuvvete baş vurarak kaza âyanlığını ele geçirenlerin mevcudiyetini öğretmekle kalmamakta, dolaşısıyla halkın reyi ile âyan olma usulünün bu tarihten daha önce varlığının delilini vermektedir" dedikten sonra, "on yedinci asrın son çeyreğinde Osmanlı âyanının prototipi artık teşekkül etmiştir" demek suretiyle âyanlık müessesesinin kuruluşu tarihini 17. asrın son çeyreğinde bulmuştur.⁴⁾ Gerçekten, âyan ve derebeyi zümresinin genel olarak bu tarihlerde kuvvet kazandığı düşünülürse, kazalarda mevcut olan "âyan-ı vilâyet" lerden bazılarının diğerlerine tagallüb gelmeye bu tarihlerde başladığını kestirmek pekala mümkündür.

Diğer taraftan Y. Özkaya, âyanlık müessesesinin zuhuru tarihini XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde bulmuştur. Ona göre, "XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde (1700-1725) İzmir gibi bir iki sancak istisna tutulursa, özellikle küçük kasabalarda âyanlıklar mevcuttur. 1726'den sonra ise, hemen hemen Anadolu'nun bütün sancaklarında âyanlık örgütü kurulmağa ve işlemeğe başladı".⁵⁾ Gerçekten XVIII. asra girildiğinde eyaletlerde âyanlıkların bir mesele haline geldiği anlaşılmaktadır. Meselâ, vakanüvis Râşid Efendi'nin tarihinde 1718 senesinde Yenişehir'e gelen Osmanlı ordusuna o şehrin halkı bir arz-ı hâl sunup, bu kazanın reis-i âyan bulunan Abdülmumin Efendi'nin "kesret-i mülk ü mâl" yüzünden diğer âyan-ı vilayetlere tagallüb ettiğinden şikâyet etmiştir.⁶⁾ 1727-1728 İzmir isyanı ile ilgili bir vesikaya göre, isyancıların İzmir şehrine hâkim olduktan sonra beğenmedikleri voyvoda ile reisü'l-âyanı

şehirden kovalayıp, yerine Derviş Efendi adlı bir kimseyi reisü'l-âyan seçtikleri görülmüştür.⁷⁾

Bir yandan eyaletlerde âyanlık vazifesi yavaş yavaş resmî bir memuriyet mahiyetini kazanırken, öte yandan hükümetin de bilhassa diğer devletlerle harp vaziyetinde, âyanlara bazı vazifeleri mahsus verdiği görülmüştür. 1730 senesinde Patrona Halil ihtilaline bir sebep olan İran seferinde cepheye gönderilecek olan zahirelerin tedariki işlerini Edremit kazasında âyanlık iddiâsında olan Elhaç Hüseyin adlı kimseye ihale etmiştir.⁸⁾ Ancak şunu da hemen ilave ederim ki, V. P. Mutaîcieva, âyanlık müessesesinin ne zaman kurulduğu hususunda sadece 1747 senesinde Hezargrad kazasında âyanı Elhaç Murtaza ile çiftçileri arasında meydana gelen bir olayı misal olarak göstermekle yetinmekle beraber, 1747 senesinde Rumeli'nin her yerinde bu müessesenin kurulmuş olduğu yolunda bir genelleme yapamayacağını söylemiştir.⁹⁾ Vesikalarımıza göre 1768-1774 savaşı devrinde bile bazı kazalarda âyanlık müessesesi daha yeni yeni tesis edilmektedir. Hattâ, Anadolu'da bazı büyük derebeyilerinin hakimiyet kurduğu yerlerde bu müessese hiç bir zaman kurulmamıştır.¹⁰⁾

Bütün buna rağmen kazalarda âyanlık mücâdelelerinin gittikçe çoğalması ve bu arada âyanların azil ve tayin edilen resmî bir makam haline gelmeğe başlaması, kadı, sancakbeyi ve vali gibi eyaletlerin idaresinde sorumlu olan devlet memurlarını bu mücâdeleye karıştırmıştır. 1750 tarihli Şumnu kaddısının ilâmına göre, bu kazada ahâlî ile âyanlar arasında kavga çıkınca, Vidin valisi Ali Paşa, âyanları azil etmiş ve "cümlelerin muhtarı Çeribaşı Esseyid ve İmam Ali nâm kimesneleri umûr-ı vilâyeti rü'yete.. nasb u ta'yîn" ettikten sonra, eski âyanları Limni kalesine kale-bend ettirmiştir.¹¹⁾ Fakat bu şekilde âyanlığın valiler tarafından azil ve tayin edilmeğe başlanması yeni bir mesele doğurmuştur. Çünkü her hangi bir kazada âyan olmağa talepli olanlar valilere "a'yâniye" adında bir miktar para vererek "a'yânlık buyuruldusu" almağa başlamıştır. Fakat âyanlar valilere verdikleri paraları sâliyâne defterine çeşitli bahânelerle fazla para koymak suretiyle kaza halkına yükletmişlerdi. Hattâ bununla da kalmayarak, bazı âyanların, doğrudan doğruya âyanlık ücreti ve sair para topladıkları olmuştur. Bu hususta tipik bir misal olarak, 1185 (1770/1771) senesinde hükümetçe açılan tahkikat neticesinde ortaya çıkarılan Dimetoka âyanı Abdi Ağa-oğlu Mehmed Efendi'ye ait şu hesabı göstereceğiz. Bu hesap onun "gayr-ı meşru" olarak topladığı para miktarını göstermektedir.¹²⁾

<u>kuruş</u>	<u>bahâneler</u>
800	mesârif-i vilâyet adına toplanan 1.500 kuruş içinden bu miktar kuruş onun şahsî ihtiyaçlarına sarf edilmiştir.
3.340	Rumeli valisi Ahmed Paşa'ya âyanlık buyurulduğunu elde etmek maksadıyla verilmek üzere toplanmıştır
430	âyanlık ücreti olarak toplanmıştır
230	âyanlık ücreti olarak toplanmıştır
1.200	âyanlık için harc-ı hüccet nâmında toplanmıştır
1.200	âyanlık ücreti olarak toplanmıştır
2.760	araba tevzi'inde ücret-i mübâşiriye ve mesârif-i lâzimesinden başka fuzûlî olarak toplanmıştır
1.872	diğer bahânelerle gayr-ı meşrû olarak toplanmıştır
<hr/>	
yekun : 11.840 kuruş	

Âyanların bu suretle kaza halkından fazla para toplamağa kalkmaları, halkın çok ızdırıp çekmesine sebep olmuştur. Bu durum âyanlık mücâdeleleri üzerinde hükümetin dikkatle durmasına ve kaza halklarının da bu meseleyi hall ettirmek için hükümete arz-ı hâller göndermelerine vesile oluyordu. Daha 1755 senesinde Manyas kazası âyanı bulunan Sepet-oğlu Osman ile Kürd Haseki arasında dava ve husumet ortaya çıkınca, hükümet, Sepet-oğlu'na bir ferman gönderip, aralarındaki davanın İstanbul'da görüleceğini bildirmiştir.¹³⁾ Nihayet Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın sadâret makamına getirildiği 1765 senelerinde bir çok kazalarda âyanlığı elde etmeğe çalışanlar arasında kavgaların çoğaldığını, âyanlığı elde edenler tarafından halka baskı yapıldığını, bazı âyanların hükümetten himaye istediğini ve hattâ kaza ahâlîsi tarafından da zulüm eden âyanların âyanlığının iptal edilmesini istendiğini gösteren bir çok vesikalara rastlamış bulunuyoruz.¹⁴⁾ Meselâ, Bihlişte kazası âyanı Hacı Ali ile ahâlîsi arasında anlaşmazlık ortaya çıkınca, bu mesele hakkında Sadriâzam tarafından Padişah'a şu tahrir arzedilmiştir: Hacı Ali, yaptığı zulüm dolayısıyla 1763 tarihinde İstanbul'a çağrılmış ve 15.000 kuruş nezir parasını ahâlîsine ödemek şartıyla Golos kalesine kale-bend edilmek üzere ferman çıkarıldığı halde bir türlü emre itaat etmemişti. Bunun üzerine hükümet, 1177(1764/1765) senesinde bir yanda Ali'nin kale-bend edilmesini tekrar emretmiş ve öte yanda ise, kazaya mübâşir göndererek ahvalını tetkik ettirmişti. Tetkik neticesine göre, Ali'nin Manastır kazası âyanı Şatır Ali Ağa'dan yardım görmekte olduğu anlaşılmıştı. Bu bilgileri verdikten sonra Sadriâzam, "ta'yîn edilen mübâşir ma'rifet ile Rumeli

vâlîsi huzûrunda icrâ-ı ihkâk-ı hakk mümkün olmaz ise der-Aliye'ye ihzâr bâbında emr-i Âli isdâr olunmasını" istemiştir.¹⁵⁾

Yukarıda kısaca bahsedildiği üzere 1765 senesine doğru âyanlık etrafında meydana gelen çekişmeler eskisine nazaran bir hayli artmıştır. Bundan dolayı eyaletlerde huzursuzluk çoğaldığı gibi devlet işlerinin de zamanla görülmemesine sebep olmuştur. Bu vaziyet Osmanlı devleti için çok tehlikeli bir ortam yaratmıştı. Çünkü bu tarihlerde Lehistan meselesi dolayısıyla Osmanlı-Rus münasebetleri gergin bir hava almağa başlıyordu. Halbuki Anadolu'nun ve bilhassa Rumeli'nin bir çok yerlerinde âyanlık mücâdeleleri yüzünden meydana gelen huzursuzluk dolayısıyla halkın "terk-i evtân" etmekte olduğu görülmüyordu. Bu vaziyette Rusya ile harbe girişildiği takdirde orduya zahîre veya levâzımın tedariki güç bir duruma düşecekti.

b. Âyanlık Müessesesinin Düzenlenmesi Hakkında Ferman Çıkarılması

Değerli bir devlet adamı olarak 30 Mart 1765 tarihinde sadâret makamına davet edilen Muhsin-zâde Mehmed Paşa, eyaletlerin karışık durumuna son vermek üzere, önce Nisan 1765 (evâil-i Zilkaade 1178) tarihinde Rumeli'nin uç koluna¹⁶⁾ ve sonra Ocak 1766 (evâhir-i Receb 1179) tarihinde ise,¹⁷⁾ Anadolu'nun üç koluna fermanlar gönderip, âyanlığın yeni bir nizam altında tayin edileceğini bildirmişti. Bu fermanlar hemen hemen birbirinin aynı maddeler ihtiva ettiklerinden aşağıda fermanların tahlilinden elde edilen hususlar hülâsa edilmiştir.

"Âyanlık buyuruldusu bir zamandan beri muayyen bir para karşılığı ile vali tarafından verilmeğe başlandığından âyan nasb edilenler, verdikleri parayı sâliyâne defterine ilave etmek suretiyle, kaza halkından fazlasıyla çıkarmağa çalışmışlardı. Bundan dolayı kaza halkı çok ızdırıp çekmişti. Üstelik âyanın bu durumunu gören gaddâr kimseler dahi fukarâdan menfaat sağlamak gayesiyle, âyan aleyhinde kadı ve nâiplerden arzlar almak suretiyle âyanlığı ele geçirmeğe çalışmışlardı. Bu yüzden âyanlık müessesesi kazalarda çeşitli kavgaların zuhuruna ve fukarânın "terk-i evtân" etmelerine sebep olmuştu. Bundan dolayı âyanlık masrafından halkı kurtarmak maksadıyla, bundan sonra kaza âyanının nasbı şu şekilde yapılacaktır. Kazalarda fukarânın himayesiyle bilinen ve hareketi bütün kaza halkından marûf kimsenin ahvalı kadının ilâm ile sadriâzama bildirilecektir. Sadriâzam da bu kimsenin ahvalını ayrıca araştırdıktan sonra âyan olarak uygun görürse, mektup veya kâime ile bu adamın kaza âyanlığına tayin edildiğini bildirecek-

tir. Bu suretle kaza âyanlığına getirilen bir kimsenin, sonradan fukarânın sâliyânesine "kendü nefsiçün" akçe zamm ve tahsili gibi, her hangi bir kötü hareket tesbit edilirse, bu adama "siyâseten katl" cezası tertip edilecektir."

Fermanlarda kaza âyanının tayini doğrudan doğruya sadrîâzâmın tasdikine bağlandığı açıkça görülmektedir. Ferman çıkarılmasının sebebi ise, valilerin âyanlık buyuruldusu mukâbilinde "âyaniye" adında bir miktar para aldığı ve âyanların da bu şekilde sarf edilen masraflarını kaza halkından çıkarmağa çalıştıklarından bir kazada âyanın seçilmesi dolayısıyla halkın zarar gördüğü gibi hususlar ileri sürülmektedir. Fakat ferman, hükümetin aynı zamanlarda Çapan-oğulları veya Kara Osman-oğulları gibi Anadolu'nun nüfuzlu derebeyilerine uyguladığı siyasetle birlikte düşünülürse, bahsi geçen âyanlık siyasetinin, hükümetin merkezîyetçi siyasetinin bir parçası olduğu anlaşılır. Yukarıda bahsedilen iki aileden, meselâ, Kara Osman-oğlu Ataullah Bey, bu tarihlerde civarda bulunan Arap-oğlu ailesi ile mücadele halinde olup, bu iki ailenin çatışması ahâlîye çok zararlı olmakta idi. Bunun üzerine hükümet, temmuz 1766 tarihinde Aydın muhassılı Abdurrahman Paşa'ya bir ferman gönderip, Ataullah'a verilen cezanın tatbikini emretti.¹⁸⁾ Ayrıca Ataullah'ın kardeşi olup Manisa mütesellimi bulunan Ahmed Bey de kardeşine ölüm cezası fermanı geldiğinden makamından azledilmişti.¹⁹⁾ Ataullah Bey 2.000 kişilik maiyyetiyle Yaya köyünde saklanınca, Abdurrahman Paşa'nın isteği üzerine, Hamid sancağı mutasarrıfı Çelik Paşa-zâde Ahmed Bey ile aynı sancağın âyanından Hacı Ömer, Kızılcalı Hacı Mahmud-oğlu Salih, Şeyh Hüseyin-oğlu ve Katırcıoğlu Mustafa onun yardımına memur edilmişlerdi.²⁰⁾ Bundan başka, İzmir kalesinden iki tane topun çıkarılması da emredilmişti.²¹⁾ Ataullah Bey'in Yaya köyünde dayanamayıp, kaçıp Hüdavendigâr sancağındaki Sancan kazası âyanı Küçük Mehmed'e sığındığı ihbar edilince, Anadolu valisine onun yakalanması emredilmişti.²²⁾ Fakat az sonra, Ataullah'ın kaçarken yolda öldüğü görülmüştür.²³⁾ Onun mal ve eşyalarının civarda bulunan âyanların yanında saklandığı anlaşıncı, hükümet bunların mirice zapt edilmesini emretmiş ve o tarafa mübâşirler göndermişti. Onun müsâdere edilen eşyalarla paralarını gösteren tereke defterine göre, 54 madde eşyası ile 159.649 kuruş nukûdu kalmıştı.²⁴⁾ Bundan başka, bu devirde Çapan-oğlu Mustafa ve Yılanlı Musa gibi nüfuzlu derebeyilere de Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın birinci sadâreti devrinde hiç bir resmî vazife verilmemişti.

Diğer taraftan âyanlık adına yolsuzluk edenler, umumiyetle "kalebend", "nezir para kestirme" cezalarına çarptırıldığı halde, bu fermanlarda "siyâseten katl" cezası uygulanacağından bahsedilmesi, Sadrîâzâmın âyanlık

meselesine katî bir şekilde düzen verme gayretini göstermektedir. Ancak bu gibi ağır cezanın gerçekte uygulanıp uygulanmaması başka bir meseledir. Çünkü hükümet otoritesinin bir hayli zayıflamış olan bu devirde bir fermanın gerçek değeri de azalmıştı. Değil Mısır, Arabistan, Suriye ve Irak gibi uzak yerler, Anadolu ile Rumeli'nin bir çok yerlerinde bile fermanların tam olarak uygulanmadığı ve bir mesele üzerinde bir kaç fermanların gönderildiği her zaman görülen şeylerdendi. Buna rağmen 1765 ve 1766 tarihlerinde çıkarılan âyanlık fermanlarının hiç bir gerçek payı yok da değildir. Âyanlık davalarının önem kazandığı bazı kazalarda bu fermanın tepkisi görülmüştür. Aşağıda bu devirde âyanlık etrafında meydana gelen olayların nasıl geliştiğini ve bu arada hükümetin davaları ne şekilde yatıştırmağa çalıştığını misallarla beraber göstereceğiz.

Rumeli kaymakamı bulunan Elhaç Osman tarafından gelen bir mektupta Koniçe ile Kerenpe kazalarında bazı kimselerin âyanlık iddiaları ile halka baskı yapmakta olduğu öğrenilince, hükümet, Temmuz 1765 (evâhir-i Muharrem 1179) tarihinde Rumeli valisi ile Koniçe ve Kerenpe kadılarına birer ferman göndermiştir. Bu fermanlar, evvelce çıkarılan âyanlık fermanlarının tekidi mahiyetindedir. Burada hükümet düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır. "ve mîr-i mîrân makûlesinin a'yân nasbında nice mahzûrâtı müstetbi ve belki istimrârı matlûb-ı hümâyûn olan nizâm-ı merkûmun ihtilâlini müstevcib olacağı" denmektedir. Bu sebeple kazalardan veya civar ahâlîden bir dürüst kimseyi seçip hükümete bildirilmesi emredilmiştir.²⁵⁾ Bir müddet sonra yine Temmuz 1765 (evâil-i Safer 1179) tarihinde Rumeli valisine gönderilen bir fermana göre, yukarıda adı geçen Kerenpe kazasında âyanlık davalarının şu şekilde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Fermana göre, bu tarihte Yanya sancağı mutasarrıfı bulunan Bosnevî Mehmed, Kerenpe kazasına bir cizyedar göndermişti. Fakat eski Yanya mutasarrıfı Yanyalı Mehmed Paşa'nın tayin ettiği Yanya kazası âyanı Nuri Mehmed hâlâ o kazanın âyanı bulunduğundan cizyedara karşı koymak üzere başına adam toplayıp kargaşalığa sebep olmuştu.²⁶⁾ Bu misal yalnız bir sene için bir sancağın mutasarrıflığına tayin edilen bir kimse tarafından yapılan âyanlık nasbının kötü netice doğurduğunu açıkça göstermektedir.

Edincik kazası âyanı Abdullah hakkında gönderilen fermandan anlaşıldığına göre, Sadriâzâmın âyanlık müessesesi üzerinde dikkatle durduğu görülmektedir. Edincik kazası sâkinlerinden ve 63. solakların serdengeçti ağalarından yukarıda adı geçen kaza âyanı ve vakf-ı şerîf zabiti bulunan Abdullah, 1178 (1764/65) senesinden beri kaza halkından koyun, menzil, dük-

kân, bağ, bahçe ve tarlaları zorla zapt etmişti. Bu sebeple Abdullah'ın İstanbul'a gönderilmesi emredilince, 5 Eylül 1765 (19 Rebiyülevvel 1179) tarihinde o taraftan arz-ı haller gönderilmişti. Buna göre, Abdullah hakkında "hilâf-ı vaki" şikâyet edildiği ve mezkûr vakfın âsâr ve rûsûmâtının civâyeti vaktine rastladığından başka, kendisinin de ihtiyar ve hasta olduğu bildirilerek bu hususun geciktirilmesi rica ediliyordu. Fakat, hükümet buna müsaade etmemiş ve Abdullah'ın gasp ettiği mal ve emlâkini tek tek saydıktan sonra, "mezbûr mütegalibe ve cebâbireden olduğundan mezbur ile ol tarafta bir türlü mukâvemet ve ihkâk-ı hakk mümkün olmayup ahvâlleri diğer-gûn olduğundan ocaktan gönderilen mübâşir ma'rifetiyle Âsitâne-i sa'âdetine ihzâr ve huzûr-ı âsafide mürâfi'-i şer'bâbında" diye ferman yazılmıştı.²⁷⁾

Bundan daha ileri giderek halka zulüm eden âyana ölüm cezasının gerçekte uygulandığı da görülmüştür. Meselâ, Serfiçe kazası âyanlarına ait şu iki misali vereceğiz. Kasım 1766 (Cemaziyülevvel 1180) tarihli tahrirata göre, bu kazada âyan bulunan Ali Ağa, başına mühim miktar adam toplayıp, halka baskı yapmağa başlamıştı. Bunun üzerine, Rumeli valisi Mehmed Paşa, Ali'nin üzerine yürüyüp bir kaç gün muhasara ettikten sonra onu öldürmeğe muvaffak oldu. Bundan dolayı Mehmed Paşa, Ali'nin para ve eşyasının mirice zapt edilip edilmeyeceğini hükümete sorunca, şu cevap verildi: "Ali Ağa'nın üzerinde olan mâlikâne hissesinin mezdad kâimesini ihrâc eylesün"²⁸⁾ Ertesi sene yine bu kazaya bir ferman daha gönderilmiş ve halka baskıda bulunan kaza âyanı Paşa Hakkı Ali'nin idam ve başının İstanbul'a gönderilmesi emredildi.²⁹⁾

Bu devirde Ankara'da Müderris-zâde ailesinin, âyanlık vasıtasıyla nüfûz kazanmakta olduğu³⁰⁾ ve hükümetin de bu aileye ağır bir darbe indirdiği bazı vesikalardan anlaşılmaktadır. Ağustos 1767 (evâsıt-ı Rebiyülevvel 1181) tarihli bir fermanndan öğrenildiğine göre, Müderris-zâde Ahmed Efendi'nin 13 seneden beri âyanlık sıfatıyla, tekâlif-i örfiye ve mesârif-i belde için tevzi ettiği sâliyânelerin muhasebeleri sorulunca, onun bu zaman zarfında 130.000 kuruş fazla tahsil ettiği ortaya çıkmıştı. Ayarica Ahmed'in oğlu olup Çubukâbâd âyanı bulunan Mehmed Efendi'nin dahi 13 seneden beri âyanlık vazifesiyle tevzi ettiği tekâlif defterlerine "kendi nefsiyçün" her sene 5.000 kuruş zamm ettiği de mezkûr kaza ahâlîsi ihbar etmişti. Bunun üzerine İstanbul'dan gönderilen mübâşir ve mollâ marifetiyle akd-ı meclis olunmuş ve Ahmed Efendi'nin 25.000 kuruş ve oğlunun dahi 20.000 kuruş nezir parası vermek şartıyla ahâlî ile sulh ve kavgalar son bulmuştur. Hükümet, Ahmed Efendi'ye ihtiyarlığı sebebiyle bundan sonra âyanlık işlerine müdahale etmemek üzere kendi halinde oturmasını emretmiş ve oğlu Mehmed Efendi daha genç

olduğundan tekrar âyanlık iddiâsında halka zulüm edebileceği düşünülerek, onun İstanbul'da oturması emredilmişti.³²⁾

Bundan başka bu devirde Siroz kazasında âyanlık memuriyeti etrafında zuhur eden olaylar ve bu hususta o taraftan hükümet merkezine gönderilen arz-ı haller de bize bir ışık tutmaktadır. Siroz kazası sâkinlerinden Çavuş Mehmed, Ömer Bey, İslâm, İbrahim ve Osman âyanlık iddiâlarla başlarına "Arnavut eşkiyâsı" topladıklarından başka, meşhur eşkiyalardan Papas-oğlu Sâlih ve sâir üç yüzden fazla eşkiya ile birleşerek halka zülme başlamışlardı. Bunun üzerine Rumeli valisi Köprülü-zâde Elhaç Ahmed Paşa tarafından mübâşir ve mollâ, bunların tedibine tayin edilmişti. Fakat eşkiyâ tarafından öldürülmüşlerdi. Vaziyet hükümete duyurulunca, Siroz serdarı, Zihne kazası serdarı, Petriç kazası serdarı ve Topran kazası serdarına bunların tenkili, Mart 1765 tarihli fermanlarla emredilmişti.³³⁾ Bunlardan bilhassa "Arnavut eşkiyâsı" ile Papas-oğlu bir türlü yakalanamayıp Siroz kazasını harap etmişlerdi.³⁴⁾ Fakat bu arada gerçekten kaza âyanı bulunan Osman, nihayet yakalanıp Kavala kalesine kale-bend edilmiş ise de, firar etmişti. Onun tekrar yakalanıp Magosa kalesine kale-bend edilmesi hakkında yeniden ferman çıkınca Osman, Kırım asilzâdelerinden Maksud Giray'a iltica etmişti. Maksud Giray, Haziran 1765 tarihinde Osmanlı hükümetine bir mektup gönderip,³⁵⁾ Osman'ın bundan sonra âyanlık iddiâsında bulunmamak ve bir daha Siroz'a gitmemek şartıyla Edirne'de oturmak üzere affe dilmesini rica etmiş ve hükümet de bunu kabul etmişti. Bunun hemen arkasından yani, 5 Temmuz 1765 (16 Muharrem 1179) tarihinde Siroz kadısından hükümete bir ilâm gönderilip, Siroz kazası âyanlığına Mehmed Sâlih adlı bir kimsenin tayin edilmesi ahâlî tarafından istendiği bildirilmişti.³⁶⁾ Halbuki, Salih' in de sonradan "Arnavut taifesini" başına toplayarak halka baskı yaptığı görülmüştü. Şöyle ki, 29 Ağustos 1767 (3 Rebiyülâhır 1181) tarihini taşıyan ilâm ve arz-ı hâllerine göre, Salih yetmiş seksen kişilik "Arnavut eşkiyâsı" nı toplayıp halka zulüm etmişti. Bunun üzerine kaza halkı Salih' in kötü hareketlerini hükümete şikâyet edince Salih âyanlıktan azıl edilmiş ve yerine makbûl bir kimsenin âyan seçilmesi Rumeli valisi Mehmed Paşa'ya emredilmişti. Bu sebeple Mehmed Paşa, ahâlînin isteğine uyarak Küçük Abdullah Ağa'nın âyan ve Elhaç Ali Ağa'nın nâzır tayin edilmeleri gerektiğini Siroz kadısının ilâm ve ahâlîsinin arz-ı hâlleri ile birlikte hükümete bildirmişti.³⁷⁾ Ayrıca, 31 Ağustos tarihli ilâm ve arz-ı hâllerde Abdullah'ın Rumeli valisi tarafından Siroz kazasının ahvalının tef-tişine mübâşir tayin edilen Hüseyin Ağa'nın marifetiyle âyan olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁾

Yukarıda Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın, birinci sadâreti devrinde âyanlık mücâdelelerinin nasıl yatıştırmağa çalışıldığını gösterir mahiyette olan olaylardan misaller verilmiştir. Bunun dışında kalan daha bir çok kazalarda, bu ünvan etrafında çekişmelerin devam ettini görüyoruz.³⁹⁾ Sadrîâzam, bir taraftan hükümete sadık kalan ve halka zulüm etmeyen âyanı himaye ederken, diğer taraftan hükümeti tanımayan ve halkı soyan âyanı cezalandırıyor ve kaza idaresini el altında bulundurmağa çalışıyordu. Ancak, hükümetin bir âyanı iyi veya kötü olarak nitelendirmesi kısmen gerçek olabilir. Çünkü hükümetin âyanlık mücâdelelerine karışması, kazalarda âyanlık iddîâlarında bulunan kimselerden başka, ahâlî ve kadılar tarafından da hükümete, birbirini tutmayan bir çok arz-ı hâl ve ilâmların yollanmasına yol açmıştır.

Nitekim, Mayıs 1768 (evâsıt-ı Muharrem 1182) tarihinde, yine Anadolu ve Rumeli'nin üçer koluna gayet umumî mahiyette olan birer ferman gönderilmişti. Buna göre, Anadolu ile Rumeli'nin çeşitli yerlerinden gelen ve bir olay üzerine gönderilen ilâm, arz-ı hâl ve mahzarlar birbirine karışmış olduğundan hükümet işin hakikatını öğrenmeye imkân bulamıyordu. Bu sebeple hükümet, bundan sonra hükümeten isteklerde bulunacak her bir kimseye işin hakikatını iyice araştırdıktan sonra müracâat etmesini emrediyordu.⁴⁰⁾ Bu keyfiyet, Muhsin-zade'nin bütün teşebbüslerine rağmen âyanlık mücâdelelerinin yatıştırılmadığını, aksine olayların daha da şiddetlendiğini göstermektedir. Neticede, 1769 senesinde onun âyanlık siyasetinin terk edilmesine sebep olmuştur.

c. Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Sadâretten Azil Edilmesi ve Âyanlık Müessesesinin Düzenlenmesine ait Fermanların İptal Edilmesi

Lehistan meselesi yüzünden Osmanlı-Rus münasebetlerinin gitgide gergin bir hava içerisinde geliştiği bu devirde, eyaletin ne durumda olduğunu âyanlık mücâdeleleri ile beraber belirtmeğe çalışmıştık. Her ne kadar rusların, Lehistanı işgal etmek suretiyle, Osmanlı hududunu tehdid ettiği görülmüş ise de, Rumeli hududunda bulunan kale ve muhafızlarının harap ve nizamsız olduğunu bilen Sadrîâzam, Rusya'ya karşı harp ilanı yapılmasına bir türlü yanaşmadı. Fakat bu arada Rus ordusunun, kaçan lehlileri takip ederek Balta hudûdundan Osmanlı topraklarına girmesi, ve orada oturan bazı müsülman halkı öldürmesi, İstanbul'da büyük tepki uyandırmıştı. Bu yeni durum, savaşa taraftar olmayan Sadrîâzam'ı çok müşkil bir duruma düşürmüştü, neticede onun Eylül 1768 (23 Rebiyülâhır 1182) tarihinde azil edilmesine sebep olmuştu. Gerçekte, Gülcistan'da bir kaç yıl devam eden karışıklık, Mısır, ve Arabis-

tan'da meydana gelen olayların⁴¹⁾ yatıştırılmasında hükümetin gösterdiği başarısızlık, onun azlinin başka bir sebebinin teşkil ediyordu.⁴²⁾ Fakat başta Padişah III. Mustafa olmak üzere, bazı hükümet ileri gelenlerinin Rusya'ya karşı savaş açılmasını istemeleri onun azlinde en mühim vesile olmuştu.

Muhsin-zâde Mehmed Paşa, daha sonra, ikinci sadâretinde ve Şumnu kışlağında oturduğu sırada, Ahmed Vâsıf Efendi'ye, o zaman ki düşüncesini şu şekilde açıklamıştı.: "Moskovlü Leh memleketine duhûlleri şehriyâr-ı âkibet-bîn ve pâdişâh-ı İskender-temkîn'e bâis-i tesvîs ve etrâf dahî ba'zı mugâlata ile sebep-i tevhiş olduklarına binâen def'aten sefer kapularını açmak ve meçhûlü'l-âkibe hatarı muhtemel fitne-i nâivne-i harbi uyandırmak mukaddimâtını temhîd ettikçe askerinin metrûkiyeti ve serhâdların zehâir ve mühimmât-tan huluvvi hasebiyle ser-rişte-i mükâleme ve muhârebeyi tatvîl ve refte refte levâzım-ı harbi tekmîl ettikten sonra kuvvetlice bulunup zarûret ilcâ eder ise, o zaman muhârebeye mübâşeret olunmak lâzımdır. Zîrâ serhâdların hâli benim ma'lûmum ve ordu-yı hümayûn Tuna'ya varmadan a'dâ ol taraflara hücum edüp serhâdlarda müdafa'aya vâfî asker olmayup bir bâdire zuhûru meczûmumdur".⁴³⁾ Hakikaten, yaz mevsiminin sona yaklaştığı 3 Ekim 1768 (26 Cemaziyülevvel 1182) tarihinde Rusya'ya karşı savaşın ilân edilmesi bir hatâ sayılabilir. Nihayet Muhsin-zâde Mehmed Paşa, sadâretten azil edilmiş ve önce Bozca Ada'da, az sonra da Rodos Ada'sında oturmak üzere fermanlar çıkmıştı.⁴⁴⁾

Mehmed Paşa sadârette kaldığı müddetçe, Avrupa devletlerinin durumunu dikkatle takip ettiği gibi, eyaletlerin vaziyetini de mümkün mertebe tanzim etmeğe çalışmıştı. Bir yanda âyanlık müessesesini düzeltmeğe çalışırken, diğer yanda, Anadolu'da kurulmuş bulunan bazı büyük hânedânlara mühim bir darbe indirmişti. Bütün bunlara rağmen, Rusya'ya karşı açılan savaş dolayısıyla, hükümetin bu gayreti neticesiz kaldı. Çünkü savaş, bir devletin kudretini bir araya toplayıp düşmana karşı koymayı icab ettiriyordu. Bu sebeple hükümet eyalet idaresinde, sulh zamanında olduğu gibi titizlikle davranmaya vakit bulamıyordu. Üstelik eyalet idaresinde mesul bulunan valilerin çoğu, yerine mütesellimleri bırakarak cepheye sevk edilmişlerdi. Bu fırsattan istifade eden âyan ve mütegalibe zümresi ise, nüfuzlarını büsbütün artırmak istiyorlardı. Hattâ bunu kolaylaştıran bir durum, âyanlık müessesesi ile ilgili fermanın iptal edilmesi dolayısıyla hükümet tarafından da bizzat hazırlanmış bulunuyordu.

Ocak 1769 (evâil-i Ramazan 1182) tarihli olup Rumeli ile Anadolu'nun üçer koluna hitaben sâdır olan bir fermanla şu hususlar zikredilmektedir. :

1765 senesinde Rumeli ve 1766 senesinde ise Anadolu'nun üçer koluna hitap edilen fermanlarla âyanlık müessesesine yeni bir nizam verilmişti. Fakat bu defa Rusya'ya karşı açılan harp dolayısıyla, kazalarda tedarik edilecek olan zahîre ve levâzımâtın süratle ikmal edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple âyandan biri öldüğü takdirde yeni bir âyanın seçilmesi hususunda sadriâzam tarafına ilâm ve buna cevap yazılmasına vakit yoktur. Bu yüzden, daha önce çıkarılan âyanlık fermanları iptal edilmiştir. Bundan sonra, "belde ve kazânın bilcümle ahâlî ve re'âyâsının muhtarları olan her kim ise, ma'rifet-i şer'le" âyan seçilcektir. Ancak bu şekilde seçilen âyanın sonradan reâyâyâ defterden fazla vergi toplaması gibi her hangi bir kötü hareket ortaya çıkarsa, bunun cazasını kendilerini tayin eden vali ve kadılar çekeceklerdir.⁴⁵⁾

Bu fermanın mühimme defterine yazıldığı satırların başında fermanların kazalara gönderilip ahâlî önünde okutulduktan sonra, ahâlîlerin fermana göre hareket edeceğini taahhüd ettikleri yazılmaktadır. Bu fermanın çıkarılmasının asıl sebebi her şeyden önce savaşın başlamasında aramak gerekmekte ise de, aynı zamanda Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın âyanlık siyaseti dolayısıyla kazalardan birbirini tutmayan arzların sunulması neticesinde devlet erkânı arasında menfî kanaat uyanmış olabilir. Nihayet Muhsin-zâde'nin siyaseti terk edilmiş ve kazalarda devam eden âyanlık mücâdeleleri serbest bırakılmak suretiyle savaşa girişilmiştir.

II. BÖLÜM : Mora İsyanı (1770)

1769 yılında Rusya ile gerçekten savaş başladıktan sonra, rusların teşviki yüzünden Mora'da oturan rumların isyan etmeleri, Osmanlı hükümet erkânını telâşa düşürdü. Çünkü Osmanlı devlet adamları, Rus donanmasının, o tarihlerde Akdeniz'e gelebileceğini düşünemiyordu.¹⁾ Eğer bu isyan büyüyüp devam ettiği halde, Rumeli hududlarında ve bazı Akdeniz adalarında oturan hristiyanların geniş ölçüde umumî bir isyana kalkışacağı muhtemeldi.²⁾ Bu vaziyetten istifade etmek isteyen Rus ordusunun ise, Tuna nehrini aşarak, Edirne'ye ve hattâ İstanbul'a doğru yürüyeceği düşünebilirdi. Osmanlı devleti Mora'da İsyanın çıkmasıyla ciddî bir tehlike ile karşı karşıya gelmişti. Fakat bu sırada Mora seraskerliğine getirilen Muhsin-zâde Mehmed Paşa süratli bir tedbir almış, bu isyanın çabuk bastırılmasına sebep olmuş ve devleti büyük bir tehlikeden kurtarmıştı. Bu tedbirler ancak Mora civarında bulunan âyanlara baş vurma suretiyle mümkün olmuştu. Böylece Muhsin-zâde'nin âyanlara karşı güveni artmış ve bu husus, daha sonra onun ikinci sadâretinde yine devam ettirilen âyanlık siyasetine büyük bir tesir göstermiştir.

1. İsyanın Sebepleri

a. İsyan Öncesi Devrinde Mora'nın İdarî Durumu

1718 Pasalofça antlaşmasıyla Mora yarımadası yeniden Osmanlı idaresi altına girince, evvelâ, Diyarbekir beylerbeyisi Mustafa Paşa fevkalade selahiyetle Mora valiliğine getirilmişti. Onun maiyetinde defterdar, nişancı, reis, mukabeleci, tercüman ve sâir memurlar tayin edilerek idarî teşkilatı kurulmuştu.¹⁾ Bu eyaletin muhâfazası gayet mühim bir mesele olduğundan, burada bulunan kale muhâfızlarının bir kısmı ulûfe, bir kısmı ise timâr bağlanmışlardı. Bundan başka Mora'nın fethi sıralarında kılavuzluk hizmetinde bulunan eski zeâmet sahibi Aydınli Mehmed Ağa alaybeyiliğine getirilmişti.²⁾ Bu tedbirlerle birlikte, eyaleti daha esaslı şekilde şenlendirmek amacıyla, önce Mora'da oturup Venedik hâkimiyeti devrinde diğer yerlere göç etmiş olan Türk ahâlî yeniden getirilerek eski yerlerine iskân edilmişti, Bu suretle türkler ziraata elverişli toprakları işgal etmiş ve dolayısıyla rumlar, daha çok ıssız ve dağlık bölgelere çekilmeye mecbur kalmışlardı³⁾. Rumlara bu devirde de yine, eskisi gibi, geniş muhtariyet tanınmakta, rahip ve kocabaşı zümresi tarafından temsil edilmekte idiler.

Anaboli ve Koron arasında bulunan Manya dağlarında oturan manyotların kendilerinden muayyen bir vergi almak suretiyle, muhtariyetleri kabul ediliyordu. Fakat vergi muntazam şekilde alınmıyordu. Bu yüzden manyotlar kendi halinde hareket etmeye alışarak her hangi bir haricî kuvvete karşı sık sık isyan ediyorlardı. Mora'yı ikinci defa fetheden Osmanlı ordusu, bu hususu hesaplayarak, buradan ayrılmadan önce, 10,000 den fazla Manya eşkıyâsını tedip etmiş ve sekiz kaptanlığı idaresi altına almıştı.⁴⁾

Bu suretle yeniden tanzim edilen Mora'da Türk idaresi, zamanla ihmal edilip bozulmağa yüz tutmuştu. Umumiyetle buranın valiliği, kıymetli paşalara verilmekte iken,⁵⁾ son zamanlarda mazul sadrâzam veya tecrübesiz vezirlerin buraya muhassıl tayin edildiğini görüyoruz. Bu durum rumların idareye karşı üstün gelme neticesini doğurmuştur. Bu devirde Mora'nın iç durumu hakkında esas kaynağı, isyanın patladığı sırada Mora'da bulunmuş olan Süleyman Penah Efendi'nin "Mora İhtilâli Tarihçesi" adlı eserinde mevcuttur. Penah Efendi'ye göre, isyanın asıl sebebi merkez hükmetinin Mora idaresini ihmal edip oraya gereği gibi ilgilenmemesi ve bu durumdan istifade eden Mora'nın ileri gelenlerinin halka zulüm etmeleridir. Meselâ adlî işlerin yürütülmesinden mesul olan kadıların çoğu bizzat memuriyet yerlerine gitmeyip nâipler vasıtasıyla idare etmeğe çalışıyor ve kendileri İstanbul'da oturuyorlardı. Nâipler ise, yerli âyan ve kocabaşılar ile anlaşarak menfaat teminine gayret sarf ediyorlardı. Bu yüzden nâibin aylığı önce 100 kuruş iken 700-800 kuruşa kadar çıkmıştı.⁶⁾ Bu memuriyetin kazanç getiren bir gelir kaynağı haline geldiği anlaşılınca, "Asitâne'de kapu kethüdâlar peydâ olub bir devlet kârhânesi misillû" bu memuriyeti alıp veriyorlardı. Bu sebeple, Penah Efendi, bir nâibin tayin edilmesi mecburiyeti halinde "sadreyin hazarâtı tarafından kapuya i'lâm" ve "onun yedine sebebini zikreyleyerek emr-i âli verile, kezâlik ma'îşetleri için nüvvâbin yedlerine emr-i âlî verile, ve nüvvâba dahî maktu'an misillû iltizâm ile verilmeye emânet ile zabt"⁷⁾ edilmesi gerektiğini söylemiştir. Voyvodaların öneminin, Mora eyaleti gibi hristiyan ahâlî ile daha çok meskûn yerlerde büyük olduğu kolayca anlaşılan bir husustur. Halbuki, "ba'zı kazâlarda voyvoda bulunmayıp sebebi, ba'zı kazâlarda olan mukâta'adan kurâ ve gümrük ve ağnâm parça parçadır ve ekserleri bir kaç konak aşırı olan kazânın mukâta'asına dahî ba'zı kurâyı kazâsının mukâta'asına ilhâk etmeyüp, mesâfe-i ba'îdde olan âhar kazânın mukâta'asına ilhâk"⁸⁾ ettiğinden, bu nevi kazanın idaresi a'yân veya kocabaşılardan eline düşmüştü. Bunlar da istedikleri şekilde reayâyı soyuyor ve hapise atıyordu. Bu durum sadece mukâtaa üzerinde meydana gelmiyordu. Cizye ve

avâriz malları da iltizâm usulüyle istenilen şahısa satılmakta idi. Penah Efendi bu duruma çare olmak üzere parça parça mukâtaanın bir araya toplatılması, cizye ve avâriz vergilerinin ise, taksitle ödenmesi gibi bazı düşüncelerini belirtmektedir.⁹⁾ Hakikaten isyanın zuhuru ve bastırılması sıralarında voyvodaların hiç bir yararlığı gösterememesi bu vaziyetten ileri gelmiştir.

Bundan başka Penah Efendi, muhassıl, mütesellim, mübâyaaacı ve sâir memuriyetlerin yerli adamlara verilmemesi üzerinde ısrar etmiştir. Meselâ, muhassılın tayini hakkında, "muhassıllık hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûna verile.. (zirâ) hademe-i devlet-i âliyyeden olmağla hareket-i nâ-hemvâre tasaddî itmez, ider bulunur ise âhar terbiye iktizâ itmez. Fi-ma'-ba'd bu makûle kendüye iş virilmiye... Ve muhassıllar hâcegândan olmağla vardıkları eyâlet ve sancaklarda hükkâm ve a'yân ve zâbitân ve voyvodalar vâlîlere varınca râkibleri olur. Bu dahî re'âyâya lûtfudur." ¹⁰⁾ şeklinde düşüncesini açıklamaktadır.

Penah Efendi'nin daha bir çok vesilelerle bahsettiği durum kısaca hülâsa edilmek lazım gelirse, şu husus ortaya çıkmaktadır. Mora eyaletinin idaresi hükümet tarafından tamamen ihmal edilmişti. Gerek yerli âyan ve kocabaşlar, gerekse, diğer şehirli zenginler, bu durumdan istifade ederek mukâtaa, mâlikâne, timâr, cizye, avâriz, gümrük ve sâir bütün gelir kaynaklarını kendi aralarında paylaşmakta idiler. Bu durumun farkında olan Penah Efendi ise, hükümetin Mora ile daha yakından ilgilenmesini ısrarla istemekte idi. Gerçekten, çalışmalarımız esnasında bazı kimselerin zorla başkasının toprağı aldıkları ve âyanlık iddiâsıyla halka zulüm yaptıkları hakkında vesikalara rastlanmış bulunuyoruz.¹¹⁾

Mora'nın fethini müteakip kale muhâfızlarının ulûfe veya timâra bağlandıklarını yukarıda görmüştük. Fakat idarenin bozuluşu ile birlikte, kalelerin muhâfız teşkilatlarının da iyice bozulduğu görülmüştür. Nisan 1766 (Evâsıt-ı Zilkaade 1179) tarihinde Mora muhassılı bulunan Mehmed Emin Paşa'ya gönderilen bir fermana göre, Mora sahillerinde bulunan kalelerde, "me'mûr olanların adem-i ihtimâm ve belki tama'-ı hâmlarından nâşî mahlûl olan timârları adem-i istihkâkı âşikâr olanlara veyahûd sepet tîmârı olmak üzere ismi mevcûd ve cismi ma'dûm kimesnelere arz ve tevcih ettirüp ve ba'zı erbâb-ı timâra dahidiyâr-ı âhara sâkin olmasına ruhsat ve ba'zılarına dahî müddet-i medîd diyâr-ı âhara gidüp âhar kâr kesbe meşgûl olmalarına izin vererek, kılâ'-ı mezbûre muhâfızından hâlî kalup sâir ocaklar neferâtı dahî emr-i muhâfazayı terk ve târ u kesb için diyâr-ı âhara perâkende ve perîşân"¹²⁾ olduğu" yazıldığından başka, buna benzeyen bazı vesikaya rastlanmış bulunuyo-

ruz. Bu vesikalardan meselâ, Anaboli kalesi dizdarı Ali adlı bir kimsenin "kırk elli seneden berû mutasarrıf olduğu on çifte mütehammil arâzîsine kânî olmayup bilâ-mesâha arâzî-i mîrîyyeden on beş çiftlik kadar tarla ve fukarây-ı ra'îyyetin dahî on çifte kifâyet eder tarlalarını"¹³⁾ zapt etmekte olduğu" kaydı dikkatimizi çekmektedir. Mora mütesellimi Hasan Efendi¹⁴⁾ kalelerin bu durumunda düşman taaruzuna karşı pek zayıf bir vaziyete düşeceğini, ancak Rus donanmasının Koron açığında görölmesinden bir kaç ay önce anlamış olmalıdır ki, Eylül 1769 (Cümaziyelevvel 1185) tarihinde hükümete bir arz-ı hâl gönderip Mora'da bulunan bütün kalelerin yoklanması hususunda mü-sâade istemişti.¹⁵⁾ Hükümet ise buna hemen müsâade etmişti.¹⁶⁾ Fakat bu sıralarda isyan tam manasıyle başlamış bulunuyor ve kalelerin bozuk vaziyeti de kolay kolay düzeltilmiyordu. Nihayet 9 Şubat 1770 (13 Şevval 1183) tarihini taşıyan Anaboli muhâfızı Muhsin-zâde Mehmed Paşa tarafından gönderilen şu tahriratı kale ve muhâfızlarının artık ne duruma gelmiş olduğunu yeterli olarak göstermektedir.

"kal'a-ı merkûma cezîre-i mezbûrenin kilidi mesâbesinde iken mühimmât-ı cebehânenen amele sâlih bir âdet dahî olmadığı müşâhede olundüğundan başka keyfiyet-i hâlleri rû'yet olunmayarak neferâtları noksân ve mevcûdları dahî âyîn-ı serhâdı ve hizmet-i lâzımelerini ferâmûş edüp, ve hîn-i iktizâ için aksâm-ı zehâirden müte'affın olmuş darı ile cüz'iyât makûlesi hintalarından gayrı müddehar zahîreleri olmayup ve cebehâne vaz'eyledikleri mahâl ve hassaten muhâfızlara mahsûs keferemânde (?) saray külliye harâb olmağla elyevm bendeleri ve etba'mız kulları yerlû hânelerinde sâkin ve yeniçerisi-nin henüz yetmiş dokuz senesi mevâcibleri taraflarına vâsıl olmamağla anların dahî zarûret ve muzâyakaları resîde-i derece-i kemâl olmağın cezîre-i mezkûr kılâ'ının cümlesi askerden ve zehâirden ve top ve cebehâne mühimmâtından tehî ve mevcûd olan ahâlîsisezâvâr-ı inâyât oldukları ma'lûm-ı devletleri buyurulmak bâbında..¹⁷⁾

Anaboli kalesinin bu derecede harâb olması, hükümeti şaşırtmış olmalıdır ki, Mora ve civarda bulunan bütün kalelerin yeniden yoklanmasına dair fermanlar gönderilmiştir.¹⁸⁾ Fakat hükümetin tedbirleri artık geç kalmıştı. Çünkü bu sırada Rus ordusu Koron muhasarasına başlamış ve diğer bazı kaleler dahi isyancıların eline geçmiş bulunuyordu.

b. Mora'da Kocabaşılık Müessesesinin Gelişmesi

Osmanlı devleti içinde yaşayan hristiyan ahâlîye muayyen vergi ödemek şartıyla bir çok hususlarda mahallî muhtariyet tanınarak, kendi halinde

oturmaya müsaade ediliyordu. Fakat bu siyaset, zamanla onların iktisadî, içtimai ve siyasî gelişmelerine sebep olmuştu. Mora'da çoğunlukla oturan rumlar da bu selahiyetten mahrum değillerdi. Genel olarak İstanbul patrikliğinin idaresi altında idiler. XVIII. asrın başlarından itibaren **Eflâk** ve Boğdan voyvodalarının, Fenerli Rum beylerinden tayin edilmeye başlanması rumların nüfûzlarını artırmaya imkân veriyordu.¹⁾ Diğer taraftan Mora rumlarının, kara ve deniz ticaretini genişletmeleri bu imkânı daha da artırıyordu. Hristiyan âyan vaziyetinde olan kocabaşı,²⁾ bu devirlerde son derece mühim bir mevkiye yükselmiş bulunuyordu. Böylece hristiyan ahâlî ile meskûn kazaların mahallî idaresi tamamen onların eline geçiyor ve bir işin görülmesi ancak onların rızası ile mümkün oluyordu. Bu sebeple II. Katerina tarafından gönderilen casuslar, onlarla anlaşarak faaliyet gösterebiliyordu. Hattâ, isyanın muvafakkiyetle neticelenmesi onların **davranışına** bağlı idi.

Kocabaşı hristiyanlarla meskûn köy ve şehirlerin ihtiyar heyetinin başkanı demektir. Devletin emirlerini halka bildirmesi, halkın hükümetle olan işi görme, tarh edilen vergilerin tahsili ve sair mühim vazifeleri yapardı.³⁾ Bu hususta H. İnalcık, "kocabaşılar hristiyan âyan sıfat ile eskiden beri verginin hristiyan mükellefler arasında taksiminde, toplanıp sorumlulara tesliminde hükümetçe vazifelendirilirlerdi"⁴⁾ demektedir. Aynı yazar, başka bir eserinde Bulgar tarihçisi S. S. Bobcev'in "kocabaşı tabirini yalnız vergi toplama işi için seçilen çorabacılara hasretmekte, cemaat işlerine bakan ve Osmanlı makamları karşısında halkın mümessili rolünü oynayan **başka** çorbacı kategorisini ayırt etmekte"⁵⁾ olduğunu haber vermektedir. Çalışmamız esnasında rastladığımız vesikalar, kocabaşılardan, daha önce gördüğümüz kaza âyanları ile hemen hemen aynı şekilde halka zulüm ettiklerini göstermektedir. Bu husus, bizde kocabaşılık müessesesinin, âyanlık müessesesinin müterâdifi olduğuna dair bir kanaat uyandırmaktadır.⁶⁾ O halde kocabaşılardan halka yaptıkları zulümlerinden yalnız iki vesika aşağıda göstereceğiz.

Vesika 1 : Tripoliçe nâibine ve Mora mütesellimine hüküm ki; Mora cezîresi ahâlîleri rikâb-ı hümayûnuma gelüp, cezîre-i mezbûrede vâki' Tripoliçe kasabası sâkinlerinden Karlo Uluorgi (?) nâm zimmi dört beş seneden berû kocabaşılık iddi'âsıyla kuvvet-i mâliyyesi olup, cezîre-i mezbûrede hâsıl olan revgân-ı sâde ve beyâz ve sair zehâir makûlesini hilâf-ı emr-i âlî selm (?) nâmıyla tutup, hafıyyen iskelelerden İzmir ve Sakız ve Efrenç tarafına furûht etmekle bir kaç def'a ahz olundukta kuvvet-i mâliyyesi sebebiyle halâsı ve bu vechile cezîre-i mezbûrenin kaht u galâsına bâdî

olduğundan mâ'ada dört seneden berü ba'zı ma'iyyetleriyle müttefikan saray döşemesi ve ta'mîrât nâmıyla otuz kırk kise akçelerin ekl ve bey'e kanâ'at etmeyüp, işbu sene-i mübâreke de matlûb olan hinta(yı) fukarâ-ı ra'iyet kimi mahsûlundan ve kimi münâsıb bahâ ile âhardan tedârik ve teslîm etmek üzere iken, gaddâr-ı mesfûr hintalar ma'sûş ve teslîminde usret çekiyor ben teslîm edeyim akçe viresünler deyû igfâl ve isrâdan adamlarıyla mahrût hinta irsâl ve fukarâdan beher kilesine masârifât dan mâ'ada doksânar pâra ahz ve takrîb ile yetmiş seksen kise akçe ahz (ve) kendüden iştikâ olunacağını fehm eylediğinden âdet-i me'lûfesi üzere firâr edeceği numâyân olduğun bildirüp, mübâsir ma'rifetiyle mesfûrun muhâsebesi rü'yet ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında.. Fî-evâil-i Ramazan 1183 (Ocak 1770).⁷⁾

Vesika 2 : Mora'da vâki' Kartina re'âyâsından rikâbı kâmyâba arz-ı hâl verenlerden bir nefer re'âyânın takrîridir. Fî-26 Safer sene 1180 ; kazâ-mezbûre müteğallibelerinden ve kocabaşılardan Panayot (?) ve Kosta Kaspar (?) nâmân zimmîler tekâriflerine karışıp, beher tevzi' âkibinde haddan efzûn mebâliğ hazz (u) nefsleriyçün zamm ve cebren ve kahren tahsîl ve sâir gûne zulm ü ta'addîlerinden rahatları olmadığından istid'â-ı merhamet zımında rikâb-ı kâmyâba arz-ı hâl verdiklerini ve divân-ı âlî ve Mora vâlisi Tevki'î Paşa hazretlerine hâllerini ifâde birle arz-ı hâl edemedikleri bu tarafta olan iki âded kocabaşı kapu kethüdâları kendüleri ahz ve mahâllerine irsâl edeceklerinden havflarından nâşî olduğunu ve müşârûn-ileyh Tevki'î Paşa hazretlerinden ve müteselliminden rızâ ve şükrân üzere oldukları takrîr eder.⁸⁾

Gerçekten bazı kocabaşılar, türklerin yardımıyla yalnız uzun seneler için seçilmekle kalmıyor, haklarını çocuklar ve torunlarına devredebiliyorlardı.⁹⁾ Penah Efendi, onların bu durumuna çâre olmak üzere, "Her kazâ, hâline göre iki yahûd dört kocabaşığı bâ-hüccet-i şerî' yye rûz-ı hızır ibtidâsından nasb eyleye ve kazâdan her birine senede ikişer yüz ellişer kuruş ücret virile ve cümle ma'rifetleriyle nasb olunalar ve bir seneden ziyâde kocabaşı olmayalar sene başında her rûz-ı hızırda azil olunalar ve başkalar nasb oluna ve ahâlî-i vilâyet anlardan her nedenlü kendülerinden hoşnûd olsalar dahî bir seneden ziyâde kocabaşı olmayalar ve tekrâr nasb olunmaları iktizâ ider ise, mâdemki beş sene mürûr etmeye bir dürlü nasb olunmayalar"¹⁰⁾ şeklinde düşüncesini açıklamakta ve bu şekilde her sene değiştirildiği takdirde, "birbirleriyle ittifâk dahî bulunmaz ve bir senede azil olmalarıyla re'âyâdan akçe ekl edüb servet sâhibleri olmazlar"¹¹⁾ demektedir. Mora'da rumlar çoğunluğu teşkil ettiklerinden kocabaşılardan mü-

sülman âyanlara nisbetle, daha üstün geleceği tabîdir. Muhsin-zâde Mehmed Paşa, isyanın zuhurunu hükümete bildiren bir tahrîrâtta, "a'yân-ı Mora'nın birisi re'âyâlarından kasabaların muhâfaza şöyle dursun kuvvet-i mâliyyesi kemâlde iken cûziyyât makûlesi umûr-ı vilâyetlerine inâyet etmezler ahâlî-i merkûma gibi hâin ve cabân görülmemiştir"¹²⁾ demiştir. Halbuki, kazaların çoğunda müsülman ahâlînin sayısı hristiyan ahâlîye nazaran pek azdı.¹³⁾ Bu yüzden âyanlar kocabaşıya karşı âciz bir vaziyette idi. İsyanın patlak verdiği bir sırada müsülman ahâlînin en fazla bulunduğu Mizistre kasabasında, baş âyan Hüseyin Bey ve diğer âyan Yusuf Bey'lerin, can kaygısıyla, silahlarını isyancılara teslim ettikten sonra hiç bir mukâvemet göstermeksizin isyancılar tarafından öldürüldüğü görülmüştür.¹⁴⁾

Mahallî idarelerin başına geçen kocabaşılar, maddî kuvvetler dolayısıyla hristiyan reâyâ üzerinde büyük bir nüfûz kazanmış bulunuyordu. Gerçekten başta Kalamata kocabaşısı Benaki Panayotti Mpenakis olmak üzere bazı kocabaşılar, isyancıların başına geçmiştir. Onlar isyanın daha hazırlık safhasında casuslarla temas ediyorlardı. Buna rağmen, diğer bazı kocabaşılar, isyan sırasında ya hükümete sâdik kalarak türklere yardım etmiş, ya da zâhiren isyana katıldığı halde, gerçek itibarıyla hiç bir faaliyet göstermemişlerdi. Hattâ, Gaston kasabası kocabaşıları isyanın zuhur edeceğini nâiplerine ihbar etmişlerdi.¹⁵⁾ Çünkü bunlar Mora'da Türk idaresinin âciz kalmasından istifade ederek, âyan, voyvoda ve mütesellimlerle iş birlik yaparak menfaat temini ile meşgul idiler. İşte bu husus isyanın muvaffakiyetsizlikle neticelenmesinde en mühim âmillerden biri olmuştur.

c. Rusya'nın Mora Rumlarını İsyan Teşviki ve İsyan Hazırlıkları

Rusya devleti, Deli Petro zamanında askerî ve siyâsî sahalarda mühim ilerlemeler kaydedip, Avrupa'nın büyük devletleri arasına girmeye muvaffak olmuştu. Buna rağmen, ticarî ve sanayî sahalarda, o zamanki Avrupa devletlerine nazaran geride kalmış bulunuyordu. Deli Petro'ya göre, Rusya'nın inkişafı ancak denizlere inmekle mümkün olabilirdi. Bu yüzden Deli Petro, dış siyasetinin esasını bu merkezde toplamıştı. 1700 senesinde Baltık denizine hâkim bulunan İsveç ile savaşa girişmek suretiyle amacını gerçekleştirmeye çalışan Rusya, 1703 senesinde Petersburg'ı kurmuş ve 1721'de ise, Kronstad muâhedeyle kuzey Avrupa ve Baltık denizi üzerlerinde hâkimiyet kurmayı başarmıştı. Güney siyasetine gelince; daha önce 1699 Karlofça muâhedeyle Azak kalesini almakla, Azak denizine çıkmağa muvaffak olmuştu. Fakat bununla kanaat etmeyen I. Petro, Karadenizden Balkanlara ve hattâ Akdenize hâkim

olmak istiyordu. İşte bu husus, o denizlere hâkim bulunan Osmanlı devletiyle çatışmaya yol açmıştı. Rusya devleti amacına erişebilmek için din, mezhep ve ırk bakımından bazı milletlerden faydalanmayı düşünmüş ve misyoner, papas ve casusları Rumeli ve Mora eyaletlerine göndermeğe başlamıştı.¹⁾ Öte yandan Kafkasya yolundan Basra körfezine inmek maksadıyla gürcüleri isyana teşvik ediyordu. Rusya'nın bu siyaseti, Eflak, Boğdan, Karadağ, Sırbistan vesâir hıristiyan ahâlî ile meskûn yerlerde daimî suretle karışıklık ve isyan hareketlerinin zuhur etmesinin başlıca sebebi olmuştu.

Bu arada, bir taraftan Eflak ve Boğdan voyvodalarının fenerli Rum beylerinden tayin edilmesi ve bunun neticesi olarak o taraflarda Rum nüfûzunun artması, diğer taraftan ise, Rum tüccarlarının ticaret maksadıyla Rusya'ya serbest gidip gelmeleri, Rus propagandasının rumlar arasında yayılmasına sebep olmuştu, Osmanlı idaresinde kendilerine tanınan muhtariyetten istifade ederek, denizcilik ve ticaret vasıtasıyla zenginleşen Rum ileri gelenleri, oğullarını tahsil ettirmek üzere Avrupa'ya gönderiyorlardı. Bu devirlerde Avrupa devletleri, bilhassa İngiltere, çağdaş düzene ilk adım sayılacak olan ve 1688 senesinde meydana gelen "Beyaz İnkılab"a şâhit olunmuşlardı. Rum gençleri, Avrupa'da meydana gelen yeni anlayışı öğrenip dönüyorlardı.²⁾ İşte bu hususlar, Mora vesâir yerlerde Rus propagandasının rumlar arasında süratle yayılmasını kolaylaştırıyordu.

Ruslar, her ne kadar Prut seferini kaybedip bu hususta ağır bir darbe yemişler ise de, yine bu siyasetten vazgeçmeyerek, geniş ve gizli faaliyetleri devam ettiriyordu. Bu arada, 1762 senesinde tahta geçen II. Katerina I. Petro'nun projesini daha esaslı şekilde tatbik etmek amacıyla, Lehistan'ı ele geçirmeğe çalışmış ve muvaffak da olmuştu. Ayrıca, bu mesele dolayısıyla er-geç Osmanlı devletiyle harbe girişileceğini de hesaplayarak, Kronstad limanında bulunan Baltık filosunun takviyesine başlamıştı. Diğer taraftan Karadağı, Mora, Rumeli ve Girit gibi bazı yerlere casuslar göndererek, burada oturan hıristiyan ahâlîyi isyana teşvik ettirmişti. Maksadı savaş esnasında Osmanlı devletini içten karıştırmak ve vaziyetten istifâde ederek İstanbul'u ele geçirmektir.

Bu sebeple 1768 savaşının başlamasından daha bir kaç sene evvel Mora tarafına Papas-oğlu, Hacı Murat, Stephan, Moroç³⁾, Hristo Griva, Angeli, Adamopulo ve Jean Palatino gibi casuslar gönderildiler.⁴⁾ Bunlardan Hacı Murad, Arapça, Farsça ve Türkçe'ye mükemmel olarak vâkıftı. 1179 (1765/66) senesinde Mora'ya gelerek, Manyotlarla temas etmişti.⁵⁾ Asıl adı Gregorios Papadopoulos⁶⁾ olan Papas-oğlu Mavromihâli⁷⁾, Petersburg'da yetişen bir Rum olup,

orada topçu kumandanlığına kadar yükselmişti.⁸⁾ 1766 senesinde Mora'ya gelince, hemen manyotlarla temas etti.⁹⁾ Onun Mora İsyanındaki asıl görevi önceden Rusya'dan aldığı talimat gereğince, Mora'da çıkacak isyanı organize etmektir. Fakat Manyotlar, isyan çıkarmasının mükâfatı olarak ücret istemiş ve aksi halde bütün Many'a'yı yağma edeceklerini bildirmişlerdi.¹⁰⁾ Papas-oğlu'nun istiklâlden bahsederek hristiyan ahâlîyi isyana teşviki, bazı kocabaşılar tarafından hararetle karşılanmıştı. Meselâ, Mora'nın en zenginlerinden Kalamata kocabaşısı Panayotti Benaki,¹¹⁾ manyotların istihşâl ettikleri malların hem alıcısı hem de dışarıya satıcısı olduğundan, onlar arasında büyük bir nüfûza sahip olmuş bulunuyordu. İstiklâl fikrine saplanan Kalamata kocabaşısı, Mora ve Adriyatik sahillerini dolaşarak halkı isyana teşvik etmiş¹²⁾ ve Rus donanmasının Mora sahiline gözüktüğü takdirde 100.000 Rum'un birden isyana kalkışacağını Papas-oğlu'na bildirmişti.¹³⁾ Bundan başka, daha bazı kocabaşılar da katılmak suretiyle isyan projesi gerçekten hazırlanmış bulunuyordu. Bu durum, casus olarak Rum asıllı olan Papas-oğlu'nun seçilişindeki isâbetin, rumların Rum işleriyle yakından ilgilendiklerini belirtmesi bakımından önemlidir. Filhakîka, 1767 senesinde Mora'ya gelen Richard Chandler adlı seyyâh, rumların Rusya'nın yardımıyla, yakında Türk hâkimiyetinden kurtulacağından bahsetmekte olduğunu duymuştu.¹⁴⁾ Ekim 1768 tarihinde Osmanlı-Rus savaşı başlayınca, Orlof kardeşler, İtaliya'yı ziyaret bahânesiyle, bu sene sonuna doğru Venedik'e gelmişlerdi.¹⁵⁾ Aleks Orlof ise oradan Piza'ya geçmiş¹⁶⁾ ve Kasım 1769 tarihine kadar bütün isyan hazırlıklarını tamamlamıştı. Bu arada, Temmuz 1769'da Rus amirali Spirdof'un kumandasındaki birinci Baltık filosu, yedi kalyon, dört fırkateyn ile bir kaç nakliye gemisinden ibaret olmak üzere Akdenize hareket etmiş bulunuyordu.¹⁸⁾ Öte yandan Papas-oğlu, Stephan vesâir casuslar ile başta Benaki olmak üzere bazı kocabaşılar İtalya'nın Piza şehrinde toplanmış ve isyan projesi üzerinde bazı kararlara varmış bulunuyorlardı.¹⁹⁾

Rusya'nın casuslar vasıtasıyla, Rum ve manyotlar üzerinde tertiplelediği propagandalara karşı Osmanlı hükümeti tedbirli değildi. Çünkü Mora'da bulunan idare âmirleri tam gaflet içinde bulunduklarından mesuliyeti üzerlerine almaktan kaçınıyorlardı. Bu sebepten Rusya'nın hazırladığı gizli faaliyetlerden haberdâr olan bazı ahâlînin yaptığı ihbarları dikkate almıyorlardı.²¹⁾ Hattâ, Kalamata ile Mizistre kocabaşıları gibi isyancıların başına geçen kocabaşılar tarafından mütemadiyen teşvik edilmekte olan bazı kocabaşılar, "Moskovlû reâyâyı ifsâd edüp, ve isyanları ve Moskovlû'nun donanmasının geleceği vaki'dir ve tahrirlerimizi der-Aliyye'ye i'lâm edin"²²⁾

şeklinde Gaston kasabası nâibine ihbâr etmişler ise de, ihmâle uğramışlardı. Esasen, Gaston kasabası nâibi Ömer Efendi, daha sonra, isyancıların bu kasabaya taarruz dolayısıyla müsülman ahâlînin Balya-badra (Patras) tarafına kaçmaya çalıştığı sırada, onlardan para almaya kalkacak kadar gaddâr ve gâfil bir zattı.²³⁾ İşte bu hususlar, Mora'da Rus propagandasının yayılmasına ve neticede isyana kadar gidilmesini kolaylaştıran âmillerden biri olmuştur.

2. İsyanın Gelişmesi ve Hükümetin Aldığı Tedbirler

a. İsyanın Gelişmesi

Temmuz 1769 senesinde Kronstad limanından hareket eden birinci Rus filosu, Aralık 1769 tarihinde Mora'ya yaklaşıyordu. Rus amirali Spirdof yönetimindeki bu filo, meşhur Rus kumandanlarından Aleks Orlof'un kardeşi Teodor Orlof kumandasındaki 500 Rus askerini taşıyordu.¹⁾ Teodor, Akdeniz umum kumandanlığını ele alan Aleks Orlof'un bindiği ikinci filo ile birleşecekti. Fakat bu arada kopan bir fırtına, bazı gemileri Manya'daki Movromihâli-oğlu limanına sığınmaya mecbur etmişti. Rus gemisinin geldiğini gören manyotlar ise, bunu isyan işareti zannederek hemen ayaklanmışlardı. Böylece Rus projesi daha başlangıçta altüst edilmişti. Çünkü Aleks Orlof, Mora isyanı başlamadan evvel, her iki filoyu birleştirerek, evvelâ Çanakkale boğazını kapatıp Osmanlı donanmasının Akdeniz'e çıkmasına engel olmayı düşünüyordu. Aksi takdirde, er-geç Osmanlı donanmasının Mora'ya geleceği ve karaya çıkarılan Rus askerinin müşkül bir duruma düşeceği açıktı, Teodor Orlof'un, manyotların şefleri olan Mavromihâli kardeşleriyle konuşmakta olduğu sırada Karadağ'lı bir papas, elinde haç olmak üzere köyleri dolaşıp halkı isyana teşvik ediyordu. Kalamata kocabaşısı Benaki ise, Mora'nın çeşitli yerlerinde bulunan ve isyana taraftar olan ahâlîyi Kalamata'ya toplatmaya çalışıyordu.²⁾

28 Şubat 1770 (3 Zilkaade 1183) tarihinde, Koron kalesi Ruslar ile isyancılar birliği tarafından muhâsara edilmeye başlandı. 3 Mart'ta Teodor Orlof üç büyük savaş gemisi ve fırkateyn ile gelip Koron açığına demir atarak,³⁾ 500 Rus askerini karaya çıkardı. Fakat bu kadar askerle sayısı 50.000'i bulan disiplinsiz Manyot'u tanzim etmek imkân hâricindeydi.⁴⁾ Bu sırada Benaki'nin maiyetinde 4.000 Rum'un yardıma geldiği de görülmüştü.⁵⁾ Koron gayet muhkem bir kale olduğundan, Rus askeri ve isyancıların bütün hücumlarına rağmen, 26 Nisan'da kalenin muhâsarasının terk edilmesine kadar mukâvemet etmişti.⁶⁾

Bu arada isyancılar Mizistre, Modon, Londar kasabalarını basarak, bir hayli müsülman ahâlîsini katletmeğe başlamışlardı.⁷⁾ Mizistre kasabası Antonios Psaros ile Barkof kumandalarındaki 60,000 isyancı tarafından basılmıştı.⁸⁾ Kasabada 1.500 müsülman bulunup çoğunluğu teşkil ediyordu. Bu yüzden buranın kocabaşları isyancılarla müsülmanların çatışmasını önleyebilmek için teşebbüse geçmişti. Kocabaşlarla isyancılar arasında akdedilen anlaşma gereğince müsülman ahâlî silahlarını teslim edip, selâmetle diğer kazalara göç edeceklerdi. Türkler baş âyanları Hüseyin Bey'in emri üzerine silahlarını bırakmışlardı. Halbuki, kasabada bulunan 200 kadar "Arnavut" zümresi, "biz şehîd oluncaya muharebeden el çekmeziz" diye direnmışlerdi. Bu sebepten, evvelâ baş âyan Hüseyin Bey ile âyan Yusuf Bey katledilmiş ve diğer âyan Hamdullah Bey de esir edilerek Manya'ya götürülmüştü.⁹⁾ Direnen "Arnavut" lar ise, savaşa savaşa 90 kadar şehit verdikten sonra Tripoliçe'ye girmişlerdi. Bir vesika Mizistre muhasarası dolayısıyla dikkatimizi çeken şu malumatı vermektedir.

"ve kefer-e-i mezbûrun başları Kalamata kocabaşısı olan Benaki dedikleri me'lûn olup, Moskov tarafından kendüye haber geldiği ve cenerallik verildiği ol taraflarda şuyû'bulmuştur ve Mizistre kocabaşısı hanesinde mukaddem iki yüz mikdâr re'âyâ keferesi ihtifâ edüp, Manya keferesi geldiğinde re'âyâ-ı mezkûre dahî bir taraftan hücum etmekle ehl-i İslâm muztarr ve mütahayyür kalup bu keyfiyet zuhur etmiştir ve Kalamata kadısını mesfûr Benaki yanında meks ve habs eylediği haber verilmiştir".¹⁰⁾

Diğer bir vesikaya göre, bu muhasarada kasabada bulunan timâr sahiplerinin çoğu öldürülmüştür.¹¹⁾

Mizistre muhasarası esnasında isyancıların bir çok Rus ve Manyot askerleri tarafından takviye edildiği bir gerçektir. Fakat bir de bu muhâsarayı Rum ileri gelenlerinin, müsülman ileri gelenlere karşı yaptığı bir mücâdele şeklinde nitелеmek de mümkündür. Bir yazar, bu kasabanın alınmasından sonra burada papas ve kocabaşlar yönetiminde bir idare heyetinin meydana getirildiği ve muhafızı olarak da 3.000 Manyot'un tayin edildiğini kaydetmektedir.¹²⁾

Bu arada Gaston, Balya-badra, Arkadiya, Karitena, Londar, Kalavrita, Vestice, Kalamata ve Enduruse kasabaları da Rus, Manyot ve rumların ittifak kuvvetleri tarafından basılıyor ve bu suretle isyan bütün Mora'ya yayılmış bulunuyordu. Bunlardan Kalavrita kasabası muhasarasını misal olarak ele alacağız.

Kalavrita kasabasında ancak 150 müsülman bulunduğundan, bunların isyan-

cıların taarruzuna karşı koyamayacağı açıktı. Kaza kocabaşısı Zaîm-oğlu, Orlof ile isyancılardan korktuğundan zâhiren isyana katılıyordu.¹³⁾ Hakikatte ise isyana katılmayup müsülmanları kurtarmaya karar veriyordu. Zaîm-oğlu, daha önce mütesellim Hasan Efendi'ye gönderdiği bir mektupta düşüncesini şu şekilde açıklamış bulunuyordu. Zaîm-oğlu, "Bizim taraf re'âyâsından bir dürlü havf etmeyesiz ve emin olasız eğer içlerinden isyan eder olur ise ben bu tarafta katlederim"¹⁴⁾ demiştir. Gerçekten isyancıların az sonra kasabayı muhasaraya geldiğinde, Zaîm-oğlu, isyan edenlerle bir anlaşma yaparak, müsülmanların, silahları bırakıp diğer kasabalara gitmesi için her türlü yardımı esirgememişti. Bu suretle müsülmanlar, bir manastırda himaye edildikten sonra, kayıklarla Salonya tarafına geçirilmişlerdi. Hükümete sâdık kalan Zaîm-oğlu, daha sonra, Orlof tarafından Tripoliçe muhasarasına katılmasına dâvet edilmiş ise de, vakit geçirip iştirak etmemişti.¹⁵⁾ Bundan başka çalışmamız esnasında Kalavrita'da kocabaşılık hizmetini gören Zaîm-oğlu ailesine dâir bâzı vesikalara rastlamış bulunuyoruz. İsyanın başlamasından daha bir kaç sene evvel, kaza kocabaşısı bulunan Zaîm-oğlu Kostantin reâyâdan alınan sâliyâne defterine "Kendü nefsiçün" yirmi otuzar akçe tevzi ve tahsiline kalktıktan başka, başına haydut eşkiyâsını toplayarak, 200'den fazla müsülmanı öldürüp 300 keseden fazla akçe almakla suçlanmıştı.¹⁶⁾ Bu yüzden onun Kıbrıs adasına sürülmesi emredilmişti. Fakat Kostantin emre bir türlü itaat etmeyince hükümet, Mart 1765 (evâsıt-ı Ramazan 1178) tarihinde Mora muhassılı Mehmed Emin Paşa'ya onun idam edilmesini emretmişti.¹⁷⁾ Kostantin'in idam edilmesinden sonra, o taraftan İstanbul'a gönderilen ilâm ve arz-ı hâl gereğince, sâdır olan 3 Mayıs 1766 (23 Zilkaade 1179) tarihli bir fermanda şu hususlar görülmektedir; Kostantin, katledildiği sırada, kaza ahâlîsine bir çok borç bırakmıştı. Bu yüzden ahâlî Kostantin'in kardeşleri olan Panayotti ile Andreco (?) taraflarından borcun ödenmesini isteyerek zorlamaya başlamıştı. Çünkü iki kardeş, ağabeylerinin ölümü dolayısıyla kocabaşılık memuriyetini üzerlerine almışlardı. Bu sebeple hükümet, Kostantin'in mal ve emlakini mîriye zapt etmek üzere daha önce bir ferman çıkardığı halde, Kostantin'in bıraktığı borcu alacaklılara ödemek şartıyla, kardeşlerine terekesini ihsan etmeğe mecbur kalmıştı.¹⁸⁾ Zaim-oğlu ailesinin bu durumu, yukarıda gördüğümüz kaza âyanlarının haklarını oğullarına intikal şekline benzemektedir. İsyan edenlerin Kalavrita muhasarası esnasında müsülmanları kurtaran Zaim-oğlu adlı kimsenin, Panayotti veya Andreco olduğu muhtemeldir. O halde diyebiliriz ki; her ne kadar Kostantin katledilmiş ise de, onun halktan zorla aldığı bütün servetin kardeşlerine bırakılması, ve

yine kocabaşılık memuriyetinin bu ailede kalması, onları Türk idaresi aleyhine çevirmemiştir. Bu yüzden Zaim-oğlu ailesi Türk idaresine karşı ko-
yıp, kendilerini tehlikeye atmayı lüzumsuz görmüştü. Diğer taraftan, Mizistre muhasarasında olduğu gibi, bu kazada da müslüman ahâlînin öldürülmesi veya kurtulması, kocabaşılardan davranışına bağlı kalmıştı.

İsyan, bütün şiddetle devam ediyor ve bir çok kaleler isyancıların eline geçmiş bulunuyordu. Buna rağmen, bir yanda Manyot ile Kefalonya, Zanta ve Venedik taraflarından gelen sergerde rumların çıkardıkları karışıklık, öte yandan ise, yardıma gelen Rus askerinin az oluşu, Rus generalleriyle yerli Rum beyleri arasını açmağa sebep olmuştu. Meselâ, Koron muhasarasının yeni başladığı sıralarda, Teodor Orlof'un, idarede kabiliyetsizliğine kızan manyot-
ların şefi Mavromihâli, Orlof'a "Sen toprağımıza zarar veriyor sun. Ailemizi tehlikeye atıyorsun..." şeklinde çatışmış ve tabancasını çekmişti. Fakat yanlarında bulunanların müdâhalesi ile bu olay güçlülükle yatıştırılmıştı.¹⁹⁾ 4000 kuvvet ile Koron muhasarasına iştirak eden Kalamata kocabaşısı Panayot-
ti Benaki'nin istiklâl hayali de çabcağ sönmişti. Benaki, bir gün gizli ola-
rak, Rus kampine girmiş ve askerinin az ve disiplinsiz olduğunu görünce, hayal kırıklığına uğramıştı. Bu yüzden, oradan çıktıktan sonra, bir müddet kendi-
sinin isyana katıldığını saklamaya kalkmıştı.²⁰⁾ Esasen, isyanın hazırlık ve yayılma sıralarında, Rus generali ve casuslarının, daimî suretle hegemonya
kurmaya çalışmaları, bu isyanın, istiklâl mücâdelesinden ziyade, Osmanlı devletinden intikal alma veya sadece bir karışıklık çıkarma mahiyetinde gelişmesine yol açmış bulunuyordu.

Bu esnada, Rus ikinci filosu ile birlikte Aleks Orlof'un Mora'ya varması, açılan araları tekrar yaklaştırmıştı. Aleks Orlof, Mora muhasarılın-
ın bulunduğu Anaboli'den uzak ve Akdeniz'e açılma bakımından da müsait bulunan Anavarin (Navarin) kasabasını stratejik merkez yapmak üzere, buranın muhasarasına Prens Dolgoliç (Dolgourki) ile Rusya hizmetinde bulunan Afri-
kalı general Hannibal'i göndermişti. Nisan 1770 ortalarında Anavarin'e giren Aleks Orlof, Mora rumlarına bir beyannâtta bulunarak, rumların artık Türk hâkimiyetinden kurtulmuş olduğunu gayet mübâlagalı bir şekilde ifade ve ilân etmişti.²¹⁾ Bundan sonra, daha esaslı şekilde harekete geçmek üzere, Prens Dolgoliç'i Modon, Psaros'u da Tripoliçe, Londar ve Messeniya muha-
saralarına göndermişti.

b. Hükümetin Aldığı Tedbirler

Mora'ya Rus donanmasının gelmesiyle beraber, Manyot ve bazı Rum ahâlî-

sinin isyan ettikleri haberi, Mart 1770 (Zilkaade 1183) ortalarında hükümette duyulunca, Anaboli muhafızı Muhsin-zâde Mehmed Paşa Mora muhafızlığına getirilmişti. Ayrıca hükümet, donanmâ-yı hümayûnu o tarafa göndermek üzere derhal hazırlığa başladı.

30 tane gemiden ibaret bir donanmâ-yı hümayûnun hazırlığına girişen hükümet, 26 Nisan (30 Zilkaade) tarihinde kapdan-ı deryalığa Canım Hoca Mehmed Paşa'nın torunu Hüsamettin Paşa'yı getirerek,¹⁾ bir an evvel Mora sularına hareket etmesini emretti. Ayrıca, İskenderiye mutasarrıfı Mehmed Paşa'nın on tane²⁾ gemi ve Rodos mutasarrıfı Cafer Bey'in³⁾ de bir miktar gemi ile donanmâ-yı hümayûna ilhak etmeleri emredildi. Bundan başka, Edremit voyvodası Hacı Emin'in 1000 kişi asker ile Midilli'ye ve Bayındır voyvodasının da 1000 kişi asker ile Sakız'a gitmeleri emrediliyordu.⁴⁾

Diğer taraftan kara yolundan Mora'ya memur edilenler ise şunlardır:

- 1) Edirne bostancı başısı İsmail (paşa); 1000 kişi asker ve kapısı halkıyla.⁵⁾
- 2) Selanik mutasarrıfı Ali Paşa; Bir miktar asker ile.⁶⁾
- 3) Kavalalı İbrahim Paşa; Arnavud-belgradı'nda bulunan beyzâdelerle.⁷⁾
- 4) Ohri ve Elbasan mutasarrıfları; Şimdiye kadar sefere memur edilmeyen beyzâdelerle.⁸⁾
- 5) Yenişehir, Horpeşte, Gölükəsri ve Yanya'da bulunan bütün humbaracılar.⁹⁾
- 6) Mirmiranlık ile Yenişehir'de oturan Kayserili Ali Paşa-zâde Osman; Maiyyetiyle.¹⁰⁾
- 7) Mirmiranlık ile Dukakin sancağı kendisine tevcih edilen Mahmud Bey ocağından Hüdaverdi Paşa-zâde Ahmed; Maiyyetiyle.¹¹⁾
- 8) Arnavud-belgradı sâkinlerinden mirmiranlık ile Kürd Ahmed; Maiyyetiyle.¹²⁾

Bu suretle hükümet, hem denizden hem de karadan tedbirler almış bulunuyordu. Halbuki, gerek hükümet erkânının, Rus donanmasının Akdeniz'e gelebileceğini tahmin edemeyişi, gerekse, Mora idare âmirinin, gaflet yüzünden isyan haberini hükümete ulaştırmasında geç kalması, bu tertibâtın, isyan başlamadan önce alınmasına imkân vermemişti. İsyân süratle yayılıyordu. Mizistre ve Gaston kasabalarından başka, bir çok kaleler isyancıların eline geçiyordu. Bu durumu gören Serasker, hükümetten gönderilecek ordu ve donanmanın vaktinde gelemeyeceğini hesaplayarak, civarda bulunan ve Tuna sahilindeki ordu-yı hümayûna iştirak etmek üzere hazır bulunan bazı âyanları Mora'ya çevirmek amacıyla, buyuruldular göndermişti.¹³⁾ İşte bu tedbir isyanın çabucak bastırılmasında en önemli bir âmil olmuş ve dolayısıyla Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya "Mora Fâtihî" ünvanı¹⁴⁾ verilmesine sebep olmuştu. Donanmâ-yı hümayûn ise, isyanın ancak son safhaya yaklaştığı 6 Mayıs 1770 (9 Muharrem

1184) tarihinde 10 kalyon, 1 baştarde ve 12 çektiri'den ibaret olmak üzere kapdân-ı deryâ Hüsamettin Paşa kumandası altında İstanbul'dan hareket etmiştir.¹⁵⁾

c. Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Civarda Bulunan Âyanlara Baş Vurması

1768 savaşı'nın başlaması dolayısıyla, sadâretten azledilen Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Temmuz 1769 (evâil-i Rebiyülevvel 1183) tarihinde Mora'da Anaboli muhâfızlığına getirilmişti.¹⁾ Mehmed Paşa, Mora'ya gelir gelmez kale ve muhâfızlarının tahkim ve tanzîmine başlamıştı. Fakat bu tarihlerde Mora'da Rus casusları ve bâzı kocabaşların isyan hazırlıkları son safhasına geliyordu. Mehmed Paşa'nın bu hareketlerden ne derecede haberli olduğu bilinmemekle beraber, Süleyman Penah Efendi'nin şu satırları bize bir fikir vermektedir. "(Muhsin-zâde Mehmed Paşa) Egerçi Anaboli'de menkûben ikâmet idüb ve menkûb olmağla bâzı mülâhazalarıyla her şeyi der-Aliyye'ye tahrîr itmez idi. Lâkin bulunduğu azîm lûtf olub sonra ba'de harâbi'l-Basra fehvâsınca Mora mansıbı kendüye tevcîh olunmağla levs-i küffârın Mora'ya istilâ itmemesine sebep-i müstakil olub iki üç mâh mukaddem Mora mansıbı kendüye tevcîh olunsa Mora'da kat'an ihtilâl olmazdı".²⁾ Şubat 1770 sonlarında isyan patlak verince, Mehmed Paşa, büyük selâhiyetle müstakilen Mora muhassılı ve seraskeri tâyin edilmiştir.³⁾

İsyanın süratle yayıldığı Mora'da buna karşı koyabilecek olan bir kuvvetin bulunmadığı gibi, hükûmet tarafından gönderilecek olan ordunun da vaktinde gelebileceğini anlayan Serasker, civarda bulunan âyanlara baş vurmak suretiyle bu meselenin halledilmesini uygun bulmuş ve hemen buyuruldular göndermişti. Ayrıca, 4 Mart 1770 (Zilkaade 1183) tarihli bir kâimeyi hükûmete yollayıp, bu hususta müsaade istemişti. Kâime, bize bir çok bilgiler vermekte olduğundan, aşağıda bunun büyük bir kısmını vereceğiz.

"Benim devletlû inâyetlû utûfetlû velîü'n-ni'am Efendim Sultânım Hazretleri; İşbû şehri Zilka'adenin ikinci çarşamba günü Moskov keferesi bandırasıyla beş kıt'a sefâin öteden berû isyân ve tugyân üzere olan Many'a Mavromihâli-oğlu limânına dâhil oldukları Koron ve Moton ve Mizistre ve Enderusa ve Londâr ahâlîleri taraflarından inhâ ve cümleye havf ü hasîyyet târî olup, kılâ' ve kasabalarının hıfz u hırâsıyçün asker ta'yîn olunmasın istid'â etmeleriyle cezîre-i mezbûrede ta'yîn olunacak asker olmayup, tîz elden tahrîr ve celb ettirilmesi dahî hadd-ı imkânda olmamağla cezîre-i mezkûre avn ü inâyet-i bârî ile keyd-i a'dâdan hıfz ve hırâseti mertebe-i vucûba

resîde olmağın, İzdinli Bey-zâde Yusuf Ağa ve Çatalıcalı Ali Ağa ve Yenişehirli İsmail Ağa ma'rifetleriyle tahrîri fermân buyurulan mîrî askerın celbinden gayrı çâre olmamktan nâşî şımdıyedek ne mıkđâr asker tahrîr eylediler ise icalâten ve müsâre'aten Mora cezîresine getürmeleri için marû'z-zıkr bin başılara tarâf-ı bendegîden buyuruldular tahrîr ve irsâl olunmuştur. Buyuruldu-yı bendegîye i'tibâr edüp gelürler ise, cezîrede vâkı' kılâ'a tak-sım olunup, bilâ-emr-i Âlî gitmezüz deyû özür ve illet ederler ise ve Âsi-tâne-i sa'âdetten ihrâc buyurulacak donanmâ-yı hümâyûn sefâini bu esnâda Mora sularına bulunmadıkları sûretde cezîre-i mezbûre a'yân ve rüesâsının haber verdiklerine göre, re'âyâ keferesinin ma'âzallah-te'âlâ isyân ile it-tihâdları vukû'bulur ise, keyfiyet kemâl mertebe düşvâr olacağında iştibâh buyurulmasıyla bu def'a şeref-rîz-i vurûd eden me'mûriyet-i bendegî emr-i celflü's-şânında İstefe ve İzdin ve Salina havâlîlilerinden üç dört asker tahrîri fermân buyurulmağın anın dahî tedârikine eğerçi şürû'olunup, lâkin cezîre-i mezbûrenin tevfiğ-i bârî ve yümn-i himem-i hazarât-ı evliyâyü'n-ni'amî ile muhâfazası tîz elden on bin askerden noksân ile idâre mümkün olma-mağla sâbıkul-beyân bin başıların tahrîrine me'mûr oldukları askeri bir an ve bir sâ'at mukaddem Mora'ya sevk ve tesyîre ihtimâm ü dikkat eylemele-riyçün muvakkid ü müseddid evâmîr-i Aliyye tahrîr ve taraflarına irsâl ve anlardan gayrı beş bin asker tedârikine muhtâc olduğunu ve mümkün mertebe cephâne ve tophâne mühimmâtı irsâli ve donanmâ-yı hümâyûnun bir an evvel bu sulara tesyîri husûslarına müsâ'ade-i Aliyyeleri erzânî buyurulmak bâbında.⁴⁾"

Gerçekten, 2 Aralık 1769 (3 Şaban 1183) tarihli bir vesikada 1183 senesi baharı başlamadan evvel, İsakç tarafında bulunan ordu-yı hümâyûna katılmak üzere memur edilen âyanlar arasında, yukarıda adı geçen üç kazanın âyan-larının isimleri görülmektedir.⁵⁾ İşte bu tesadüf, âyanların derhal Mora'ya hareket etmelerini mümkün kılmış ve neticede, Mehmed Paşa'nın tedbirlerini başarıya ulaştırmıştır.

Hükümet, Mehmed Paşa'nın isteği üzerine hemen o tarafa fermanlar gönder-miş ve yukarıda adı geçen üç âyandan başaka daha bir çok âyanlara emirler yazmak suretiyle 10.000'den fazla asker tedarik ettirmeğe çalışmıştı.⁶⁾ Bu arada isyan süratle inkişaf ediyordu. Mehmed Paşa, 30 Mart 1770 (3 Zilhicce 1183) tarihli bir tahrîrâtında, yine Mora kalelerinin durumundan şikâyet et-tikten sonra, asker ile bu tarafa gelmeleri memur edilen âyanların vaziyetini şu şekilde anlatmaktadır.

"ve bundan akdem Livâdiye ve Karlıeli ve Salina ve Yenişehir ve mahâll-i sâireden akçemiz ile asâkir tahrîr için buyuruldu ile adamımız kulları irsâl

olundukta beş yüz nefer matlûb eylediğimiz mahâllerden yüz ve bin nefer taleb eylediğimiz mahâllerden üç yüz ancak tedârik olunub Çatalıcalı Ali Ağa bir mikdâr askeriyle şehir-i Zilkaade'nin yirmi yedinci günü ve Yenişehirli kapucubaşı İsmail Ağa kullarının ihrâcına me'mûr olduğu aded-i nâ-ma'lûm serdengeçti neferâtı şehir-i Zilhicce'nin gurresinde Gördös'e dâhil ve İzdinli Bey-zâde Yusuf Ağa'nın dahî bir mikdâr askeri vâsıl olup..⁷⁾

Fakat bu arada eski Mora mütesellimi Hasan Efendi tarafından ordu-yı hümayûna gönderilen çukadarı Küçük Ali'nin takrîrine göre, yukarıda adı geçen âyanların kendilerinden istenilen askeri toplayıp Mora'ya gelmekte olduğu daha açıkça görülmektedir. Bu takrîrde yazılan hususlar ise, şunlardır : "Ve hâlâ Trablîçe'de dört beş bin asker-i İslâm mevcûd ve bin başı olan Çatalca âyanı Elhâç Ali Ağa'ya üç dört konak mesâfe olan Livadiye'de rast geldim. Bin beş yüz güzîde askeri ile ve seksen yük cephâne ve yüz yirmi yük peksimâd ile Mora'ya azîmet etmiştir. Ve İzdinli Bey-zâde'nin Mora derbendi kurbunda dört yüz mikdâr askerine rast geldim. Anlar dahî Mora'ya azîmet eylemişler idi. Ve mâ'adâ asker dahî bir taraftan tahrîr eylemek üzere olduğunu haber vermişlerdir. Ve Yenişehir'den yedi aded serdengeçti bayrağı her birisi tahmînen yüz yüz elli nefer olmak üzere kapıcıbaşı İsmail Ağa ma'iiyyetine alup Mora'ya azîmet etmekle ana dahî Yenişehir'in bir sâ'at hâricinde rast geldim⁸⁾. Bunlardan başka, isyanın bastırılması sıralarında büyük yararlık gösteren Yenişehir âyanından Müderris Osman'ın da bin kişi mîrî levend ve beş yüz dahi kendi adamları olmak üzere bin beş yüz asker ile Mora'ya hareket etmesi emredilmişti.⁹⁾ Ayrıca, Selanik âyanı,¹⁰⁾ Radoş âyanı Mehmed,¹¹⁾ Kolonya âyanı Koç Bey,¹²⁾ Kesriye, Horpeşte ve Sarıgözü kazalarının âyanlarına da gerekli fermanlar gönderilmişti. Bu suretle, isyanın bir dönüm noktasını teşkil eden Tripoliçe muhasarasının zuhur ettiği 9 Nisan 1770 (13 Zilhicce 1183) tarihine doğru on bine yakın bir kuvvet Tripoliçe'ye girmiş bulunuyordu.¹³⁾

3. İsyanın Bastırılması ve İsyandan Sonraki Durum

a. İsyanı Bastırma Hareketleri

Rus generali Alkes Orlof, Anavarin'i stratejik merkez yaptıktan sonra, 15.000'e yakın bir kuvveti¹⁾ Psaros'un kumandası altında Tripoliçe'ye gönderdi. Tripoliçe, Mora'nın idarî merkezi olduğundan gayet muhkem bir şekilde muhâfaza ediliyor ve eski Mora mütesellimi Hasan Efendi tarafından idare ediliyordu.²⁾ Muhsin-zâde Mehmed Paşa ise, Anaboli kalesinde kalıp, er-geç bu tarafa gelecek olan Osmanlı donanması için hazırlıklarla meşgul oluyordu.

Bu yüzden kendi kapı halkını kapıcılar kethüdâsı Mehmed ile Tripoliçe'ye yardıma yolladı.³⁾ Bundan başka yukarıda zikrettiğimiz âyanlar da takım takım gelerek hazır bulunuyorlardı. Böylece, Psaros'un Tripoliçe'ye gelmesinden evvel, tahmînen 10.000 asker burada toplanmış bulunuyordu.

İki kuvvetin çarpışması 9 Nisan 1770 pazartesi günü saat beşte başladı.⁴⁾ Muhasara başladıktan ancak otuz dakika sonra, isyancılar kaçmağa başlamış⁵⁾ ve bu andan itibaren Osmanlı ordusunun üstünlüğü su yüzüne çıkmıştı. İsyancılar 2000'den fazla ölü bırakarak kaçmıştı. Tripoliçe metropolitanlarıyla bazı papasları ruslar ile iş birliği iddiâsıyla Mehmed Paşa'nın emri üzerine idâm edilmişlerdi.⁶⁾

Tripoliçe çatışmasında Osmanlı ordusunun galibiyeti, bir anda hücum ve müdâfaanın yerini değiştirmiş ve isyanın bastırılması, artık bir zaman meselesi olmuştu. Tripoliçe'den kaçan isyancıların bir kısmının Gaston ve Balya-badra taraflarını muhasara ettiği ihbâr edilince, Selânik mutasarrıfı Ali Paşa, derhal oraya memur edilmiş ve bir kaç muhasaradan sonra, kasabaları isyancıların elinden kurtarmıştı.⁷⁾

Diğer taraftan isyancıların esas kısmı Manya ve Anavarın taraflarına kaçıyordu. Bunların tedibi işi, çoğunlukla ücretli Arnavet askerine sahip âyanlara bırakılmıştı. Yenişehirli kapıcıbaşı İsmail Aga, İzdin âyanı Beyzâde Yusuf, Yenişehir âyanından Müderris Osman, Çatalcalı Ali Ağa ve Mehmed Paşa'nın kapıcılar kethüdâsı Mehmed, 3000 askerin başlıklarına geçip, isyancıları takip etmek üzere yola çıktılar. Londar derbendinde, Rusya kraliçesi tarafından verilen altın nişana sahip olan Acı Yorgi (?) ve Manya kaptanlarından Komonor kumandalarındaki 2000 kişilik bir taburu ile karşılaştılar. Burada zuhur eden çatışma neticesinde düşman yine mağlûb olmuş ve 200'den fazla ölü ve 200 esir ile beş tane Moskov bandırasını bırakarak kaçmıştı. Bundan sonra, Beşi (?) adlı bir yere gelindiği sırada, mezkûr Acı Yorgi ile Manya şeflerinden Mavromihali'nin kardeşi Yani 350 asker ile savaşa katıldılar. Fakat rumlar yine kazanamayıp civardaki 4 kuleye saklandılar. Bu kuleye yapılan ve 28 saat süren muhasara neticesinde Acı Yorgi öldürülmüş, Yani ise, esir düşmüştü.⁸⁾

Diğer taraftan Modon kalesinin, bir vesikaya göre 8000'den fazla⁹⁾ isyancılar tarafından basılmakta olduğunu duyan âyan kuvvetleri, hemen o tarafa dönüp, düşmanın arkasına saldırdılar. Bu keyfiyeti gören kale muhâfızları dahi içinden çıkıp düşman üzerine hücûm ettiler. 6 saat süren çatışmadan sonra, isyancılar yenilip bütün mühimmâtı bırakıp kaçtılar.¹⁰⁾

Âyan kuvvetleri bu başarıdan sonra, Manya bölgesine ilerleyerek bölgeyi

itaat altına almışlardı.¹¹⁾ Bundan başka Süleyman Penah Efendi'nin verdiği malumâta göre,¹²⁾ diğer kalelerin isyancılar elinden alınmasında yararlık gösteren kumandanlar şunlardır :

Balya-badra : Arnavut Koco Mustafa
Vestice : Arnavut Papalı
Arkadiya : Çatalcalı Ali Ağa
Mizistire : İsmail Paşa,¹³⁾ Yenişehirli İsmail Ağa, Mucurlu Ali Ağa
Anavarin : İzdinli Bey-zâde Yusuf
Kalamata, Enduruse ve Niş kaleleri : Müderris Osman, Yenişehirli İsmail Ağa.

Bu suretle ruslarla isyan eden rumlar ellerinde bulunan kaleler birer birer Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Aleks Orlof, isyanın başarıyla neticelenmediğini görünce, Benaki, Modon ile Koron piskoposları ve diğer bâzı kocabaşları yanına alarak, Elfinston'un kumandası altındaki Rus filosuna katılmak üzere, denize açılmıştı.¹⁴⁾ Osmanlı donanması ancak bu sırada Mora sularına gelmiş ve 27 Mayıs 1770 (1 Safer 1184) tarihinde iki filo arasında ilk çatışma zuhur etmişti.¹⁵⁾

b. Mora Kalelerinin Tamir ve Tahkimi

İsyanın sebeplerinden mühim bir kısmın Mora'da bulunan kale ve muhâfız-larının harap ve nizamsız olmasından meydana geldiğini yukarıda bahsetmiştik. Zaten bu durumda olan kaleler, isyan esnasında yapılan muhasaralar neticesin-de daha da harap bir hale gelmişti. Bu yüzden, hükümet, isyanın daha devâm ettiği sıralarda kalelerin tahkim edilmesini serasker Paşa'ya emrettiği gibi, isyanın bastırılmasından sonra da esaslı bir şekilde kalelerin tanzimine başlamıştı. Meselâ, 5 Temmuz 1770 (11 Rebiülevvel 1184) tarihli bir fer-manda Modon kalesi tamiri için bir bina emininin tâyin edilmesini Mora muhâfızına emretmiş ve bunun masraf karşılığı olarak 5000 kuruş göndermişti.¹⁾ Bundan başka, 1184 (1770/71) senesi içinde Anaboli, Palamora, Kastil-i bahr, Modon, Koron ve Anavarin kalelerinin tamirine dâir vesikalara rastlamaktayız.²⁾ Bunu takipeden senelerde dahi tedricen bütün kalelerin tamir, bina ve tanzimine devâm edildiği görülmektedir.³⁾ Bütün bunlardan başka, buralara at, top, zahîre ve sâir mühimmât da gönderilmek suretiyle tahkim etmeğe çalışılmıştır.⁴⁾

c. İsyan Neticesinde Mahlûl Kalan Timâr Topraklarına Verilen Nizâm

Hükümet isyanın bastırılmasını muvaffakiyetle tamamlavınca, ilk iş

olarak, Mora'da bulunan timârlı toprakların tanzim işiyle meşgul olmuştu. Bu yüzden hâdise esnasında yararlık gösteremeyen veya yerinde mevcut olmayan timârlı kale muhâfızının ellerinden topraklarını alıp, yararlık gösterenlere vermişti. Meselâ isyanın daha devam etmekte olduğu Nisan 1770 (evâsıt-ı Zilhicce 1183) başlarında Mora seraskerine gönderilen bir fermenda şu hususlar görülmektedir : Balya-badra'da 7500 akçe timâr ile Mora Kastilinde yerli turnacıbaşı bulunan Ebubekir'in isyan esnasında yerinde bulunmadığı öğrenilince, serasker Mehmed Paşa derhal hükûmete bir kâime gönderip, toprağının elinden alınmasını ve başkasına verilmesi hususunda bir ferman çıkarılmasını istemiş ve hükûmet tarafından da hemen kabul edilmişti.¹⁾ Easasen, Mehmed Paşa isyanın bastırılmasında idare altındaki askeri bu yönden teşvik ediyordu. İsyanın mühim sebeplerinden birinin, kale muhâfızlarının yokluğundan ileri geldiğini anlayan Mehmed Paşa, isyanı bastırdıktan sonra bu hususa bir nizâm vermişti. Buna göre, kalede oturmayan ve gerçek bir hizmette bulunmayanlara timâr verilmesi katiyyen menedilecekti. Halbuki, bu nizâma pek riâyet edilmediği bâzı vesikalardan anlaşılmaktadır. Meselâ, Aralık 1771 (evâhir-i Şaban 1185) tarihli arz-ı hâle göre, Mizstre kasabasında bulunan erbâb-ı timârın çoğu isyancılar tarafından öldürüldüğünden toprakları mahlûl kalmıştı. Bu sebeple "mahlûl olan timârları ahâlîy-i kazâ-ı mezkûrede mevcûd ve müstehakk olanlar kazâ-ı mezkûrede sâkin ve sancağı altında eşmek ve mevcûd bulunmak" şartıyla arzı verilmesi bâbında buyruldu çıkarup, bu hususta bir nizâm vermişti. Halbuki, onun Mora'dan ayrılmasından sonra, "bâzıları ordu-yı hümâyûn cânibinden ismi mevcûd ve cismi nâ-mevcûd sem'an ve pusla ile arz-ı hâl edüp, timârları ahz"²⁾ etmeğe başlamışlardı. Bu arz-ı hâlin üstüne yazılan buyuruldu ise şu şekildedir : "fî-ma'-ba'd vâlî ve alaybeyi olmadıkça sâde arz-ı hâl ve pusla ile eyâlet-i mezkûreden ze'âmet ve timâr tevcîh olunmamak üzere hüküm buyuruldu"²⁾ Bu nevî olaylar sadece Mizistre kasabasına mahsus bir hâdise değil, Mora'da bulunan bütün kasabaların da aşağı yukarı aynı vaziyette olduğu bir çok vesilelerle anlaşılmaktadır.³⁾ Hattâ, meselenin esası, Osmanlı timâr rejiminin bozuluşuna dayanmakta idi.

d. İsyana Katılan Kocabaşılıkların Cezalandırılması

İsyanın hazırlık, başlangıç ve inkişâf esnasında casus, papas ve manyotların oynadıkları rol az olmamakla beraber, bu olayı bir "isyan" mahiyetine çeviren unsurun, kocabaşılıkların liderliği altında harekete geçen bir kısım

hristiyan ahâlî olduğu bir hakikattir. Gerçekten, başta Kalamata kocabaşısı olmak üzere bâzı kocabaşılar, reâyâyı ayaklandırmışlardı. Halbuki, diğer bir çok kocabaşılar, Kalavrita kocabaşısı misâlinde gördüğümüz gibi, bazı endişelerle, "zâhiren" isyana katılıp, fakat gerçek itibarla hükümete sâdık kalmayı tercih etmiş ve isyanın muvaffakiyetsizlikle neticelenmesinde başlıca sebep olmuşlardı. Hükümet olayı yatıştırdıktan sonra, bu arada katledilen veya kaçan reâyâ ve kocabaşılarının mal ve emlakini mîrîye zapt etmek üzere harekete geçti.¹⁾ Çalışmamız esnasında rastladığımız vesikalar bize bir miktar malûmat vermektedir. Bu sebeple özetlerini aşağıda vermeği uygun bulduk.

Vesika 1 ²⁾: Bu vesika isyanı bastırma harekâtı esnasında gösterdiği yararlık dolayısıyla, daha sonra vezirliğe yükselen ve Mora muhassıllığına getirilen Çatalcalı Ali Paşa'nın arz-ı hâli, ve buna cevâben çıkarılan bir fermanndan ibarettir. Burada isyandan sonra kaçmış olup, Mora'ya dönmele-ri câiz görülmeyen kocabaşılarının isimleri ve emlâklerinin ne şekilde zapt edileceği kaydedilmektedir. Dönmeleri câiz görülmeyen kocabaşılar ise şunlardır :

- a) Balya-badra kocabaşıları : Lokaki (?) ve iki kardeşleri
- b) Kalavrita kocabaşıları : Andersâki ve kardeşi Panayotti ³⁾
- c) Gördös kocabaşıları : Yorganda ve oğlu
- d) Kalamata kocabaşıları : Benaki ve oğlu, ve Yâni Câki (?)
- e) Mizistre kocabaşıları : Benaki Karavata ve kardeşleri Katalo (?) ve Kiryako (?) ve Dimitraki.

Ali Paşa'nın arz-ı haline cevâben yazılan fermannda ise, bunların mutasarrıf oldukları emlâkin mîrîye zapt edilmesi câiz görüldüğünden acele olmak üzere defter yapılp hükümete gönderilmesi emredilmektedir.

Vesika 2 ⁴⁾: Bu vesika 1185 (1771/72) tarihli olup, isyana katılan kocabaşılar ve reâyânın mal ve emlâkını zapta memur edilenlerin isimleri kaydedilmektedir. Emlâki zapt edilen kocabaşılardan şu isimler görülmektedir : Kalamata kocabaşısı Benaki'nin Kalamata kazasında bulunan Maliyokasro (?), Kalmikov (?), Ligolin (?), ve Kalinardi (?) çiftlikleri ile Enduruse kazâsında bulunan Dinavoliç (?) ve Garihne (?) çiftlikleri, Gördös kocabaşıları Yorganda ve İspiro'nun emlâkinin 1184 (1770/71) senesi hâsılâtı, bununla birlikte Yamandi kocabaşısının oğlu'nun hâsılâtı dahi zapt edilecektir. Bundan başka, Vostiniçe (?) ve İstenos (Tripoliçe'dedir) mukâataalarının hasılâtı, Koron, Ayayoros, Arkadya, Balya-badra ve Kalavrita kazalarından isyana katılan reâyânın emlâkinin zaptına de bir takım adamlar memur edilmektedir.

Vesika 3 ⁵⁾: Temmuz 1774 (Cemaziyülevvel 1188) tarihini taşıyan bu vesikalardan anlaşıldığına göre, isyan eden reâyâ ve kocabaşlıların emlâkinin, bir kısmı, Mora valisi Çatalcalı Ali Paşa'nın isteği üzerine Mora mukâbelecisi Seyyid Ahmed Efendi'ye 574,5 kuruş ile iltizâma verilmiştir.

Vesika 4 ⁶⁾: Şeyhülislam İvaz Paşa-zâde İbrahim Efendi'nin ber-vech-i mâlikâne uhdesinde bulunan Mizistre mukâtaası dâhilinde olup, isyana katılan reâyânın bütün emlâki mezkûr Şeyhülslama temlik edileceğine dâir vesikalardır.

Bu suretle âsî rumların emlâki hükümet veya devlet erkânının eline geçirilmiştir. Vesikalardan Benaki'nin geniş araziye sahip olduğu gözümüze çarpmaktan başka, bir çok kocabaşlıların araziye sahip oldukları anlaşılmaktadır.

e. İsyanın Bastırılmasında Yararlılığı Görülen Âyanların Taltîf Edilmesi

1770 Mora ihtilâlinin kısa zamanda bastırılmasını sağlayan başlıca âmil-lerin, serasker Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın civâr âyanlara baş vurması ve onların da hemen Mora'ya geçip, bastırma harekâtında büyük yararlık göstermeleri olduğunu yukarıda görmüştük. Bu yüzden Muhsin-zâde Mehmed Paşa, daha sonra, ikinci defa olarak sadâret makamına getirilince, âyanlara birer mansıp ve rütbe vermek suretiyle yaptıkları hizmetleri mükâfâtlandırmıştı. Biz burada âyanların ne şekilde taltîf edildiğini, onların kişilikleri ile beraber gözden geçireceğiz.

1) Yenişehir âyanından Müderris Osman Efendi : İsyan esnasında yararlık gösteren âyanlarından Mehmed Paşa'nın en fazla takdirini kazanan bu zat olmuştur. Osman Efendi, Topal Osman Paşa-zâde Ahmed Paşa'nın oğlu olup, Yenişehir'de müderris olmuştu ¹⁾. Mora'da isyan zuhur edince, 1.000 nefer piyâde levendâtı ve kendi tarafından dahi 500 nefer asker toplamak suretiyle, 1.500 asker ile birlikte Mora'ya gitmeye memur edildi. ²⁾ İsyanı bastırma harekâtı sıralarında bir çok kalelerin ve bilhassa Manya köylerinin tahlisinde hüsn-i hareket gösterince, ³⁾ Serasker paşa'nın itimadını kazanmış ve onun tarafından "ikrâma şâyestedir." diye Padişâha tanıtılmıştı. ⁴⁾ Bu yüzden Osman Efendi, Padişah tarafından üç tuğ ile vezâret ihasan edilerek, Kasım 1770 (Şaban 1184) tarihinde Mehmed Paşa'nın Bosna valiliğine atanması üzerine yerine Mora muhâfızı tâyin edilmişti. ⁵⁾ Daha sonra, ikinci olarak sadârete gelen Muhsin-zâde Mehmed Paşa, o tarihlerde vezâretle Tırhala mutasarrıfı bulunan Müderris Osman Paşa'yı ordu-yı hümayûna davet etmiş ve onun gelmesini müteakip samûr kürk giydirmek suretiyle memnunluğunu belirtmişti. ⁶⁾ Hazi-

ran 1772 (Rebiyülevvel 1186) tarihinde Balya-boğaz muhâfazası şartıyla Bosna valiliğine getirilen ⁷⁾ Osman Paşa, Eylûl 1773 (Receb 1187)' ta Rumeli valisi tâyin edilmiştir. ⁸⁾ Onun bu mertebeye yükselişi ancak Sadriâzâmın onu desteklemesiyle mümkün olmuştu. Nitekim Şadriâzâmın kendi reyile idare edilmekte olan Bosna eyâletinin Osman Paşa'ya verilmesi bu hususu teyid etmektedir.

2) Çatalcalı Ali Paşa : Aralık 1769 (Şaban 1183) tarihinde Çatalca âyanı olarak İsakçı'da bulunan ordu-yı hümayûna 1.000 kişilik asker sevkine memur edilmiş, ⁹⁾ fakat bu vazifeye daha gitmeden Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın buyurulduzu ile Mora'ya memur edilmişti. Her ne kadar kendisinden 1.000 asker istenilmişse de, o, yanında 1.500 asker ve bir çok cephâne ve peksimet olduğu halde, derhal Tripoliçe'ye gelerek, ¹⁰⁾ başta Tripoliçe ve Modon muhâsalarları olmak üzere daha bâzı çatışmalarda mevcûdiyetini hissettirmiş ve bu şekilde Seraskerin nazar-ı dikkatini çekmişti. Muhsin-zâde daha sonra sadârete getirilince, 7 Aralık 1772 (13 Ramazan 1186) tarihinde, Padişâha bir tahrirât gönderip, Ali Ağa'nın kendi masrafiyla 1.000 askeri ordu-yı hümayûna göndermek şartıyla, vezâretle Ağriboz muhâfızlığına getirilmesini istemişti. Bu husustaki yazısı aynen şu şekildedir : " Çatalca âyanından kapıcıbaşı Ali Ağa kulları geçen sefer-i hümayûna memur olup, ¹¹⁾ hadd-i zâtında kendüden gayyûrâne hareket ve hizmet melhûz olmağla, muktezâ-ı ta'ahhüdü üzere evvel bahârda getüreceği bin neferin ulûfe ve mesârifleri bedeli olmak üzere ordu-yı hümayûnları hazînesine elli bin guruş teslîm eylemek şartıyla kendüye vezâret ihsân ve Ağriboz muhâfazası tevcih buyurulmasına müsâ'ade ve inâyet-i Aliyye-i hüsrevâneleri erzânî buyurulur ise, emr ü fermân şevketlû kudretlû mehâbetlû kirâmetlû....padişâhım hazretlerindir". Bu tahrirâtın üstüne yazılı hatt-ı hümayûnda : "Benim vezîrim, telhîsiniz mücebince müsâ'ade-i hümayûnum olmuştur : Lâkin merkûm Çatalcalı Ali Ağa orduda hizmetinize elverir âdem olmağla, vezâret ile ma'iiyetinizde bulunmak münâsib görünür, mülâhaza edüp siz a'lem siz... ¹²⁾ şeklinde bir ifade mevcuttur. Bundan sonra Ali Paşa, Padişâhın takdîrini dahi kazanmağa muvaffak olmuştu. 14 Mart 1773 (21 Zilhicce 1186) tarihinde yine Sadriâzam, Padişâha bir arz gönderip, Mora muhâfızlığına kimin getirilmesi münâsip olduğunu sorunca, Padişâh şu cevâbı vermişti : "....civârda Çatalcalı Ali Paşa vardır. Ağriboz ile mübâdele mi münâsibdir (Mora valisi Müderris Osman Paşa'nın) azli re'yinize havâle olunmuştur. Rumeli derhendlerinin muhâfazasını yine müşârün-ileyhe havâle ve te'kid eylesiniz.... ¹³⁾ Bu suretle nüfûz kazanan eski Çatalca âyanı Ali Paşa, 1768 savaşıdan sonra, Halep valisi iken, bir hatalı hareketinden dolayı vezâreti kaldırılmış ise de, kısa bir müddet sonra iâde edilmiş ve çeşitli

yerlerde valilikler yaptıktan sonra, 30 Kasım 1781 (24 Zilhicce 1196)'de vefat etti.¹⁴⁾

3) Yenişehirli kapıcıbaşı İsmail Ağa ; Mora isyanı esnasında gösterdiği yararlık dolayısıyla vezirlikle taltif edilen diğer bir şahıs da Yenişehirli olup, kapıcıbaşılığa kadar yükselmiş bulunan İsmail Ağa'dır. 1000'e yakın serdengeçtilerle Tripoliçe muhasarasından önce bu kaleye yetişen¹⁵⁾ ve şehre giren İsmail Ağa, diğer âyanlarla iş birliği yapmak suretiyle bir çok hizmetlerde bulunmuştu. Bir veskaya göre, isyandan sonra onun Anaboli kalesinde muhâfız olarak kaldığı görülmekte ise de,¹⁶⁾ Haziran 1772 (Rebiyülevvel 1186) tarihinde Müderris Osman Paşa'nın Bosna valiliğine atanması üzerine Tırhala mutasarrıflığı kendisine verilmiştir.¹⁷⁾ Fakat az sonra, serdâr-ı ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşa, kendisinden daha büyük hizmetler bekleyerek, 4 Eylûl 1772 (6 Cemaziyülevvel 1186)'de 1.500 askeri kendi masraflıyla toplayarak, ordu-yı hümayûna gelmek şartıyla ona vezirlik vermişti.¹⁸⁾

4) İzdin âyanı Bey-zâde Yusuf : Bu zatın 2.000 asker ile Mora'ya geldiği söylenirse de,¹⁹⁾ gerçekte bu miktarı şüphe ile karşılamak mümkündür. Onun, 9 Kasım 1769 (10 Receb 1183) tarihli bir fermanda,²⁰⁾ Yenişehir ve Selanik taraflarından 1.000 asker toplayıp, ordu-yı hümayûna gelmesi emredilmektedir. Halbuki eski Mora mütesellimi Hasan Efendi tarafından İstanbul'a gönderilen çukadarı Küçük Mehmed, yolda 400 piyâde ile Mora'ya gitmekte olan Yusuf'un askeriyle karşılaşmıştır.²¹⁾ Bey-zâde Yusuf'un isyandan sonra ancak İzdin voyvodası olarak görmekteyiz.²²⁾ Bu adamın diğer üç âyana nazaran sönük kalmasının sebebi, kendisinden istenilen askeri toplayamamasından ileri gelmektedir. Hattâ, 27 Temmuz 1773 (7 Cemaziyülevvel 1187) tarihli bir vesikaya göre, Yusuf'un İzdin kesabasının imdâd-ı hazariyesinin tahsilinde nizâmdan fazla para topladığı ve bu yüzden mahkemeye verildiği görülmektedir.²³⁾

5) Tırhala âyanı Nimeti Bey : 1.000 kişilik asker ile Tripoliçe'ye gitmesi emredilen²⁴⁾ bu zatın kişiliği de dikkatimizi çeken bir husustur. 1758 senelerinde Tırhala sancağında alaybeyi bulunduğuna şâhit olunan²⁵⁾ Nimeti Bey, ayanlık vazifesi vasıtasıyla, Tırhala'da bulunan timârlı ve züemânın başına geçmiş ve 1768 senesine doğru Tırhala mütesellimi olmuştu.²⁶⁾ Halbuki, 26 Ekim 1768 (14 Cemaziyülâhır 1182) tarihinde Tırhala kazâsı hatîbi ve eşrâfının hükümete göndediği ilâm ve arz-ı hâllerde bu adamın, kocabaşı ile birlikte, halka zülmettiği görülmektedir. Bu vesikalara göre, Tırhala'da kocabaşı bulunan Dimaki'nin, 15 senedir kocabaşılık iddiâsıyla reâyâ ve diğer kocabaşılara baskı yapmakta ve Nimeti Bey'in de bu adamı himâye etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Fakat yapılan şikâyetlerden hiç bir şeyi

değişmemişti. Çünkü, Aralık 1769 (Şabân 1183) tarihlerinde, bir taraftan Nimeti Bey yukarıda bahsedildiği gibi,²⁸⁾ İsakçı'da bulunan ordu-yı hümayûna 1.000 asker sevkine memur ediliyor ve diğer taraftan da Tırhala kadısı ve diğer bir çok kimse Tırhala kocabaşısı Dimâki hakkındaki şikayetlerini hükümete gönderiyorlardı.²⁹⁾ İsyanı bastırma harekâtı sıralarında ismine hiç bir suretle rastlamadığımız Nimeti Bey'in bu olay esnasında ne şekilde hizmet ettiği tesbit edilememiştir. Buna rağmen isyanın bastırılmasından sonra, Nimet Bey'in yine Tırhala'da mütesellim kalmış ve kendisine kapıcıbaşılık verilmiş olduğuna bakılırsa, onun bu hadisede az çok hizmette bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁾ Bütün bunlara rağmen, halka baskı yapmaktan bir türlü vaz geçmeyen Nimeti Bey, nihayet bu hususta hassasiyetle davranan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın ikinci sadâreti devrinde bu mevki'i kaybetmişti. "Tırhala mütesellimi" veya "Tırhala a'yânı" lâkaplar ile tanınan Nimeti Bey'in, yaptığı zulüm dolayısıyla âyanlığının elinden alındığı ve kendisine artık "sâbık Tırhala a'yânı" denildiği görülmektedir.³¹⁾ Hattâ, bir vesikada onun 15 senedir âyan hizmetinde bulunduğu kaydedilmektedir.³²⁾ Demek ki, bu sancakta mütesellim bulunan Nimeti Bey, aynı zamanda sancak merkezi olan Tırhala kazasında âyanlık yapmakta idi.

Mora isyanının bastırılmasında hizmet eden âyanlara yapılan muâmeleleri bu şekilde gösterdikten sonra, hemen şunu ilave edelim ki, serasker Muhsinzâde Mehmed Paşa ikinci olarak sadârete gelir gelmez Müderris Osman, Çatalcalı Ali ve Yenişehirli İsmail Ağa'ya vezirlik vermek suretiyle bunları taltîf ederken, diğer taraftan, hâllerinden memnun olmadığı İzzinli Bey-zâde Yusuf ile Tırhalalı Nimeti Bey'i, birincisini bir müddet sonra mahkemeye vermek, diğerini âyanlıktan azletmek suretiyle cezalandırmıştı.

f. Mora'da Arnavut Zümresinin Hâkimiyet Kurması

Mora'da Arnavut zümresinin yerleşmesi, esas itibar ile XV. asırda, venediklilerin, kendilerine âit olan Mora yarım adasını Osmanlılardan korumak endişesiyle, buraya Arnavut unsurlarını getirmesinden sonra başlamıştı.¹⁾ Buraya getirilenler, savaş esnasında göze çarpacak hareketlerde bulundular ise de, ahlâkı bakımından iyi bir tesir yaratmamışlardı. Daha sonra, murabacılık gibi işlere başladıklarından, halka zararları dokunmaya başlamıştı. Hal böyle iken, 1770 yılında patlak veren isyanın süratle yayılması sonucunda, Osmanlı hükûmetinin, civarda bulunan âyanların alelacele topladıkları ücretli Arnavut askerinden faydalanmağa mecbur kalması, Mora'da Arnavut zümresinin hâkimiyet kurmasına sebep olmuştu. Çünkü âyanlar askerlik işinden habersizdi.

Sâdece ellerinde bulunan servet sayesinde başıboş gezen eşkıyâ misali adamları toplayarak bir kuvvet meydana getiriyordu. Bu yüzden, Rumeli eyaletlerinin çeşitli yerlerinde eşkıyâlıkla geçinen arnavutların, fırsattan istifade etmek gayesiyle âyanların yanına geldiği gayet tabiidir. Filhakîka, rastladığımız ve bu konuya uzaktan veya yakından temas eden batı kaynakları, isyanı bastıran kuvvetlerin Arnavut askeri olduğunda ittifak etmektedir. Âyanların idaresi altında Mora'ya gelen Arnavut ücretli askerleri, Tripoliçe muhâsarasından sonra, süratle dört tarafa yayılarak Manyot ve âsî rumları takip etmeğe başlamışlardı. Fakat yapılan bu takibin, bir çok yağma ve katli-âma sebep olduğu görüldünce, serasker Muhsin-zâde Mehmed Paşa, vaziyetten üzümlere, âsîlerin genel affını ilân etmişti. Halbuki, bu tedbirin pek tesiri görülmemiş ve Mehmed Paşa da ancak kendi kuvvetinin yetiştirdiği kadar Rum reâyâyı arnavutların vahşetinden koruyabilmişti.²⁾ Anaboli'den uzak yerlerde ise, yağma ve zulüm devâm ediyordu. Vaziyet, Seraskeri âcizlik duygusu ve üzüntü içinde bırakmıştı. Nitekim, Mehmed Paşa, sadriâzama 31 Ağustos 1770 (9 Cemaziyülevvel 1184) tarihinde bir mektup yazarak, durumu anlatmış ve bir an evvel Mora muhâfızlığından azledilmesini istemişti. Bu mektupta : "...Arnavut askeri gürûh gürûh gelmekte ve müceddeden ra'îyyeti kabûl eden re'âyâyı urup esîr etmektedirler. Muhlisiniz bu cezîrede vâlî iken Arnavut tâifesi münkatî' olmaz ve cezîreden çıkmaz ve istediklerini alurlar, zaptlarına ve akçe yetiştirmeye kudretim yoktur. Beytû'l-mâl-ı müslimîn heder oluyor. Cemâziyülevvel ulûfe ve ta'yinâtı vakti gelmeğın fikir ve endişesi bilkülliyye umûr-ı sâireyi ferâmûş ettürmüştür. Taraf-ı sa'âdetlerine her ne ki tahrîr edersem i'timâd buyurmuyorsuz.....Cezîre-i Mora, etrâfında olan vüzerâdan birisine tevcih buyurulsa, bu mahzûrâtın def' olacağı yakînen ve meczûmen ma'lûm-ı sa'âdetleri buyuruldukta avn ü inâyet-i hazret-i bârî ile bir an akdem ve bir sâ'at mukaddem muhlisinizin mahallet-i âhara naklimize himmet buyurmaları bâbında.." ³⁾ denilmektedir. Gerçekten, isyanı bastırıp. "Mora Fâtîhi" ünvanına henüz sâhip olan Mehmed Paşa'nın bu derecede âcizlik duyması, Arnavut zulûmlerinin mâhiyetini bize daha iyi anlatmaktadır. Mehmed Paşa daha sonra, sadârete ikinci defa geldiğinde yine Mora'da kale muhâfızı adı altında eşkıyâlığa devâm eden arnavutların tedibi için bâzı teşebbüslerde bulunmuş ise de, ⁴⁾ esaslı bir netice alamamıştı. Böylece, Mora'da Arnavut hâkimiyeti, Ağustos 1779 (Receb 1193) tarihinde Cezâyirli Gâzî Hasan Paşa'nın Mora valiliğine getirilmesine kadar sürmüştür. ⁵⁾ Mora'da Arnavut hâkimiyetinin devâm ettiği bu devirde pek çok Rum ahâlîsi, yapılan zulûmden usanarak Anadolu'ya, bilhassa İzmir sahillerine göç etmiş ve orada

yerleşmişlerdir. Bu husus, Anadolu'nun o bölgelerinde Rum nüfusunun çoğalmasında çok mühim bir rol oynamış, buna mukâbil Mora'da yerli nüfusun azalmasıyla birlikte, muhassıllık varidatının da eksilmesine yol açmıştır.⁶⁾

Bütün bu hâdiselere rağmen, 1768 harbinin devâm ettiği tehlikeli bir devirde, Mora'da patlak veren isyanın çabucak bastırılmasında serasker Mehmed Pasa'nın yaptığı hizmetler az sayılmamalıdır. Şâyet bu isyanın bastırılmasında fazla zaman kaybetse idi, Rumeli'de ve Akdeniz adalarında bulunan ekserisi hristiyan ahâlînin, bilittifak isyan etmesi muhtemeldi. Bu yüzden Serasker, kendiliğinden civârda bulunan âyanlara baş vurmıştu. Nitekim Mehmed Paşa, daha sonra, bu mesele hakkındaki fikrini şu şekilde açıklamaktadır : "Manya'nın fethinde menâfi'-i azîme husûlünden başka fî ma'-ba'd Karadağ re'âyâsı ve Rumeli ve Yenişehir ve Yanya tarafları ki, ma'âzallah bir müslümâna on nefer kefare hesâb olunur, bu cümle tamâm-ı gûşmâl ve bir dahî isyân ve tugyân etmemelerine gayret olur....".⁷⁾ İşte bu sebeple isyanın, her ne şekilde olursa olsun bir an evvel bastırılması lâzımdı. Neticede Mehmed Paşa buna muvaffak olmuş ve Mora fâtihi ünvanını kazanmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz 1770 Mora isyanı, her ne kadar Osmanlı ordusunun galibiyetiyle neticelenmiş ise de, rumlar da bu suretle istiklâl mücâdelesinin ilk adımını atmışlardı. Başta Kalamata kocabaşısı Benaki olmak üzere, isyan fikrine saplanan bazı kocabaşılar, bir kısım Rum ahâlîsini ayaklanmaya sevk etmiş ve onların başına geçmişlerdi. İşte bu husus, isyan esnasında zuhur eden muhasaralara, kocabaşı âyan çatışması manzarasını vermişti. Burada ayaklanmanın çok dikkat çekici iki özelliğine işaret etmek lâzımdır : I- İsyânın hazırlık ve yayılması safhasında Rusya'da yetişmiş Rum casuslar ile Rus generallerinin büyük bir payı vardır. Bunlar isyana, istiklâl mücâdelesinden ziyâde, sadece karışıklık mahiyetini vermiştir. II- Mora rumları arasında istiklâl fikri daha tam manasıyla yerleşmemiştir. Nitekim reâyânın mümessili durumunda olan kocabaşılarının çoğu da, Zaîm-oğlu ailesi misalinde görüldüğü gibi, her hangi bir tehlikeye kendilerini atmaktansa, Türk idaresinin âcizliğinden istifade ederek, kendi menfaatlerini temin etmeyi tercih etmişlerdir. Bu hususlar, isyanın muvaffakiyetsizlikle neticelenmesinde en başta gelen âmiller olmuştur.

Diğer taraftan, isyanın bastırılması sırasında, bazı kazalarda âyanlık görevini elde edenlerin çok yararlık göstermesi ve bunlardan bâzılarının isyan sonrası devrinde vezirliğe kadar yükselmesi gibi hususlar, âyanlık müessesesinin bu savaş devrinde fevkalâde önem kazanması olayına gayet açık bir delil teşkil etmektedir. Hattâ, bu durum savaşın daha sonraki safha-

larında büsbütün ortaya çıkacaktır. Burada, hem Mora İhtilâli sırasında Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Mora seraskeri bulunduğu, hem de savaşın son safhalarında onun yine sardiâzam ve serdâr-ı ekrem bulunduğunu ve bunun sadece bir tesadüf eseri olmayacağına işaret etmek istiyoruz. Savaşın son safhasında Anadolu ile Rumeli'nin bir çok yerlerinde âyanlık vazifesini elde etmiş bulunan kimselerin ya zahîre tedariki işlerinde, veyahut bizzat sefere eşmesinde geniş miktarda faaliyet gösterdikleri görülmüştür.

III. Bölüm : Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın İkinci Sadâreti

1. Mehmed Paşa'nın Sadârete Getirilmesi ve İlk İcrâatı

a. Mehmed Paşa'nın Rumeli Seraskerliği

1768 Savaşının vakitsiz olarak ilân edilmesini mevaffak görmemesi yüzünden sadâretten azil edilen Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Mora'da zuhur eden isyan sırasında orada serasker bulunarak, aldığı tedbirlerle bu olayı kısa bir zamanda muvaffakiyetle bastırmıştır. Bu sebeple Padişâhın takdirini yeniden kazanan Paşa, Kasım 1770 tarihinde Bosna valiliği ile Rumeli seraskerliğine getirilmişti.¹⁾ Bu arada Kartal cephesinde Osmanlı ordusunun bozguna uğrayışını serdâr-ı ekrem Halil Paşa'nın azlını icâb ettirmiş ve yerine "vüzerânın şeyhi" durumunda olan Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın getirilmesi düşünülmüş ise de, şimdilik tehir edilerek, Silahdar Mehmed Paşa tayin edilmişti.²⁾ Silahdar Paşa, Babadağı kasabasında ordugâhı kurmuş ve ilk baharda düşmanın elinde bulunan Bükreş'i geri almak üzere hazırlıklara başlamıştı. Çünkü Kartal bozugunundan (Ağustos 1770) sonra, Osmanlı ordusunun gerçek durumunu ve asker-in harbe karşı isteksizliğini bilmeyen Padişâh, ilk baharda serdâr-ı ekremin Tuna'yı geçmesini emrediyordu. Hattâ Rumeli seraskerinin dahi Vidin tarafından Tuna'yı geçerek, Bükreş'e yürümesi uygun görüldüğünden gerekli hazırlıkların yapılması emredilmişti. Bu sebeple 1770 senesi kış mevsiminde Rumeli'nin sol ve orta kollarında bulunan bütün timârlı ve züemânın Rumeli seraskeri yanına gitmesi tekrar tekrar emir ediliyordu.³⁾ Padişâhın emrini gerçekleştirmeye çalışan Mehmed Paşa, Rumeli eyâletlerini dolaşarak, asker tedârikiyle meşgul olmuş ve ilk baharda uhdesine Vidin, Eflâk ve Boğdan seraskerlikleri de ilhak edilmiş olduğu hâlde, Vidin'e gelmişti.⁴⁾ 2 Ağustos 1771 (20 Rebiyülâhır 1185) de Vidin'den hareket ederek, Tuna'yı geçerek Kalafat tarafına çıkan Mehmed Paşa'nın, 20 Ekim 1771 (11 Receb 1185) tarihinde Yerköy (Yergöği, Yerköyü, Yerköğü, Yergöğü) üzerine geldiği sırada, maiyyetinde 30.000-40.000 askerin bulunduğu tahmin edilmektedir. Çünkü, bu arada Yerköy muhâfızı İzzet Ahmed, Niğbolu muhâfızı Kethüdâ Elhaç Ahmed⁵⁾ ve eski Karaman âyanı olup, bu tarihlerde Silistre muhâfızı bulunan Karslı-zâde Seyyid Hasan Paşalar, onun maiyyetine gelmiş bulunuyorlardı.⁶⁾ Bunlardan başka, Tırhala âyanı ve kapıcıbaşı Nimeti Bey, Çatalcalı Ali Ağa, Siroz âyanı Küçük Abdullah ve Demirhisar âyanından Çabuş Bey dahi birer miktar asker ile Rumeli seraskeriyle birlikte gelmişlerdi.⁷⁾ Diğer taraftan, ordu-yı hümâyûn hazine-

sinden tâyinatlara gönderiliyor,⁸⁾ böylece Bükreş muhâsarası hazırlanmış bulunuyordu.

Halbuki, bu arada Tuna sahiline gelen bir Rus ordusu, civar iskelelerde ordu-yı hümayûnu karşı tarafa geçirmek üzere bekleyen Osmanlı gemilerinin bir kısmını yakmış⁹⁾ ve Serdâr-ı ekrem'in Tuna'dan geçmesine mâni olmuştu. Bundan dolayı Osmanlıların Bükreş'i muhâsara projesi için hazırladıkları kuvvetlerin bir kanadı kırılmıştı. Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın yanında bulunan askerlerin çoğu ata biniyorlardı, Maksadları, icâbında kaçmayı temin etmekte. Bu yüzden, Serasker Paşa, Bükreş muhâsarasında piyâde askerine ihtiyaç olduğunu ve yeniçerilerin ata binmesinin câiz görülmediğini söylemiş ise de, sözünü dinletememişti.¹⁰⁾ Bu sebeple, yeniden piyâde askerinin tedâriki hususu ile meşgul olmaya mecbur kalmıştı.¹¹⁾ Nihâyet Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Yerköy'de kalması uygun görülerek, ordunun Elhaç Ahmed Paşa kumandasında Bükreş'e yürümesi kararlaştırıldı. Fakat asker daha çok İzzet Ahmed Paşa'ya itimad ediyordu. Halbuki, İzzet Ahmed Paşa çarhacı tâyin edilmişti. Askerler, "Niçün paşamız serasker nasb olunmadı" ¹²⁾ diye fesat çıkarmış ve Bükreş'e yürürken, "Yol ortasında bir su kenârında Rusyalı karşı gelüp, beş on âdem mecrûh olduğu gibi kusûru etrâfa perişân..." ¹³⁾ olmuştu. Yerköy'de bulunan askerler de hezîmete uğrayarak Bükreş istikâmetinden avdet edenleri görünce, bozulup, Rusçuk'a doğru kaçmışlardı. Neticede Muhsin-zâde Mehmed Paşa dahi onlarla beraber Rusçuk'a çekilmekten başka çare bulamamıştı.¹⁴⁾ Bu olay, düşmanın Babadağı orduğahını işgâlinden iki gün sonra meydana gelmişti.

Bükreş tarafında meydana gelen muhâsarayı Elhaç Ahmed Paşa'nın serasker tâyin edilmesi bir hatâ sayılmış ise de, bozgunun esas sebebi, askerinin nizâm-sızlığından ileri gelmektedir. Esasen, o tarihlerde sadâret kethüdâsı bulunan Resmî Ahmed Efendi, "Hülâsatü'l-İtibâr" adlı eserinde bu hususu bütün açıklığı ile zikretmektedir.¹⁵⁾ Buna karşı, Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi, bütün kabahatı Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın askeri zapt edemeyip, fazla titiz davranması ve Elhaç Ahmed Paşa'yı serasker tâyin etmesinde bulmaktadır.¹⁶⁾ Süleyman Efendi, esas itibar ile harp taraftarlarının tutup her vesile ile Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın hareketini tenkid etmektedir. Mustafa Nuri Paşa ise, bozgunun asıl sebebinin askerinin inzibâtsızlığında bulmakta, fakat Mehmed Paşa'nın da fazla titizlik göstererek fırsat kaçırdığını kaydetmektedir. Serdâr-ı ekremin Babadağı inhizâmı, Bükreş bozgunundan daha önce İstanbul'a bildirildiğinden Silahdar Mehmed Paşa makamından azledilerek, Muhsin-zâde Mehmed Paşa, İkinci defa olarak sadârete getirilmiş ve serdâr-ı ekremlîği de üzerine almıştı.¹⁷⁾

b. Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın Sadârete Getirildiği Sırada Osmanlı Ordusunun Durumu

Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın sadârete getirilmesi bütün hükümet ve ordu erkânı tarafından memnurlukla karşılanmıştı.¹⁾ Çünkü, her ne kadar Bükreş'te bir bozguna uğramış ise de, onun Mora isyanı sırasında gösterdiği kabiliyeti hâlâ unutulmamıştı. Üstelik Padişâhın büyük ümitle giriştiği bu harpte Osmanlı ordusunun perişanlığı her vesile ile görölüyordu. Bu da yeni serdâr-ı ekrem, daha birinci sadâreti devrinde yaptığı itirazın yerinde olduğunu ispat ediyordu. Osmanlı devletinin bu harbi kazanması artık imkan haricinde idi. Bu yüzden Padişâh, ilk fırsatta sulhun yapılmasını istiyordu. III. Mustafa bir beyaz üzerinde hatt-ı hümayûnda, "sana hakîkî olan teveccüh-i mülûkânem tarafına kulûb-ı ibâdın dahî teveccühü âsâr-ı hayriyyesini iktizâ etmekle elhaletü'l-hâzihi sana olan hüsn-i zann-i hümayûnum lâzimesince vekâlet-i mutalakam hizmeti sana emânet-i allah olmak üzere ber-vech-i istiklâl" sözleri ile onun sadârete getirildiğini bildirmiştir.²⁾

Mehmed Paşa, Şumnu kasabasında ordugâhı kurmak üzere Rusçuk'a hareket etti. Diğer taraftan ordu-yı hümayûnda kaymakam tayin edilen yeniçeri ağası Süleyman Ağa'da sancag-ı şerîf ile Hacı-oğlu-pazarı'ndan hareket etmiş bulunuyordu. Yeni serdâr-ı ekrm, ordunun perişanlığını düşünerek daha Şumnu'ya varılmadan evvel bazı tedbirler almaya başlamıştır. Evvelâ Tuna sahillerinin muhafazası için, harçlıkları ahâlî ve günlük tayinâtı miriden verilmek üzere, Hezargrad, Şumnu, Selvi, Eskicuma ve Osmanpazarı civarlarından 10.000'e yakın adam tertip ettirdi. Şumnu'ya varıldığı zaman askerlerin zahîre sıkıntısı çekmeleri muhtemel olduğunu hesaplayarak, Kaymakam'a bir mektup yollayıp, ordu hazinesinden 25.000 kuruş ayrılarak Şumnu âyanına gönderilmesi ve onun tarafından zahîre tedârik edilmesini emretti. Nemçe tarafından da zahîre satın alınması hususu için de Karahisarî Ahmed Bey Belgrad istikâmetine gönderildi.³⁾ 19 Aralık 1771 tarihinde Şumnu kasabasına giren Serdâr-ı ekrem, etrafında lağım, püskürme ve tabyalar inşa ettirmek suretiyle mükemmel ordugâh, kurmuştu.⁴⁾ Hattâ, o kadar güzel yaptırmıştır ki, bundan sonra yüz sene asker in hareket merkezi olarak kullanılmıştır. Bu da Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın "dirâyet ve kemâline bir delîl-i alenî" olmuştur.⁵⁾

Serdâr-ı ekrem bu şekilde karargâhını tahkim ettikten sonra, asker in durumunu düzeltmeğe başladı. Zirâ, orduda bulunan asker in ahlâkı gayet bozuktu. Bu yüzden Mehmed Paşa'nın Padişâha sunduğu 8 Ocak 1772 (2 Şevval 1185) tarihli bir arzında, "bu sefer aslâ evvelkilere benzemeyüp, asker zümreleri ve sâirler açık açık o kadar bî-pervâ terk-i âr-ı nâmûs ile celb-i

mâl için kâra sülûk edüp, farazâ birisine bir kâse su taleb olunsa ne verürsün getireyim mertebâtına gelmiştir. Düşmân-ı dîn tarafından dahî herkese bir rütbe-i havf ve hasîyyet târîf olmuştur ki, ma'azallahü-ta'alâ iyâl ve emvâlın gideyor gayret ne gün içindir deyince, ben sağ olayım deyû cevâba tasaddî ile işleri bu mertebe getürmüşler" ⁶⁾ gibi acı bir ifâde ile şikâyet etmektedir. Bu yüzden Hezargrad, Hacı-oğlu-pazarı ve Deliorman civârlarında bulunan eşkiyâ ile birlikte çoğu serdengeçti ve alemdar olmak üzere 1.000'e yakın "ordu eşkiyâsı" nı tedip etmişti. ⁷⁾ Serdâr-ı ekremin bu kadar askeri öldürmek suretiyle orduya nizâm vermeğe çalışması, Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi tarafından gayet ağır bir şekilde tenkid edilmesine yol açmıştı. Süleyman Efendi bu hususta şöyle demiştir : "Gerçi Muhsin-zâde askere bir mikdâr nizâm verdi. Ammâ çok nufûs-ı insânî telef etti. Lâkin yine temel tutmaz. Müdîr olan serdâr telef-i nufûs etmeden nizâm verür ve nizâmı bâkî kalur. Tarîki yukarıdan aşağı etmektir ya'nî rüesâ ve zâbitândan bir kaçının cezâsını tertîb edecek, başta olanlara ve neferâta hasyet sirâyet etmekle muntazım olurlar". ⁸⁾ Ancak 1768 savaşı devrinde Osmanlı askerlerinin her nereye sevk edilirlerse, oradaki halka cidden üzülecek şekilde zulüm ettiklerini unutmamalıdır. Mehmed Paşa'nın bu kadar sert bir tedbir almasını bu taraftan bakılırsa haklı görmek lazımdır. Mehmed Paşa, ordusu ile ordugâhına bu şekilde bir nizâm verdikten sonra, Rumeli ile Anadolu'nun bir çok yerlerinden asker toplamak üzere fermanlar gönderiyor, öte yanda ise, bu sırada Rus feldmareşalı bulunan Romanzof tarafından yapılan mütâreke teklifini uygun görerek, Padişâha tahrîrat göndermek suretiyle bu hususta izin istiyordu.

c. Sulh Teşebbüslerinin Neticesiz Kalması

Osmanlı ordusunun, peş-peşe mağlubiyetleri sırasında, Rus çarîçesi II. Katerina da imparatorluk içinde zuhur eden bâzı karışıklıklar yüzünden sulh yoluyla harbe son vermek için fırsat kollıyordu. Bu sebeple, daha 13 Eylûl 1770 (22 Cemaziyülevvel 1184) tarihinde Petro Yuvan adlı bir yarbayı göndermişti. ¹⁾ Fakat o zaman Osmanlı devleti, Prusya ve Avusturya'nın tavassut meselesini ileri sürerek sulha yanaşmadı. 3 Aralık 1770 (20 Şaban 1185) de sulh taraftarı olan Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın sadârete geldiğini öğrenince, Rus feldmareşalı Romanzof derhal ona bir mektup gönderip, sulh teklifinde bulundu. ²⁾ Ordusunun nizâmsız bir kalabalıktan başka bir şey olmadığını bilen Serdâr-ı ekrem, yapılan bu teklif üzerinde ciddiyetle durmuş ve keyfiyeti Padişâha birdirmişti. Rus ordusu tarafından, Kırım'ın istilâ

edildiği ve Tuna'nın öte sahillerinin tamamının rusların işgâli altına alındığını öğrenen Padişâh da artık sulhu dört gözle bekliyordu.³⁾ Padişâhın huzurunda açılan bir mecliste rusların bu hususta her hangi bir hilesi olmadığı tahkik edildikten sonra, Prusya ve Avusturya'nın mutavassıt olarak müzâkere yerinde bulunması şartıyla teklifin kabul edilmesi uygun görülmüş ve 18 Mart 1772 (13 Zilhicce 1185) tarihli bir hatt-ı hümayûn ile Serdâr-ı ekreme bildirilmişti.⁴⁾ Nitekim biri Nakşepâre (Naksos-Pares), diğeri Yerköy olmak üzere iki tarafta yapılan mükâleme sonunda, Yerköy'de 30 Mayıs 1772 (26 Safer 1186)'de dört aylık bir mütâreke imzalandı . Bundan sonra her iki taraf, asıl maksadları olan ve Fokşani'de yapılması beklenen sulh müzâkeresi için hazırlıklara başladılar. Osmanlı devleti, sâbık reisü'l-küttâb Yenişehirli Osman Efendi ile Ayasofya Câmii kürsü şeyhi olup, İstanbul kadılığı pâyesi verilmiş olan Yasinci-zâde Osman Efendi'yi birinci ve ikinci murahhaslar tâyin etti. Kont Gregori Orlof ile İstanbul'da uzun zaman elçi bulunmuş olan Aleks Obreskof Rus murahhası tâyin edildiler. 13 Haziran 1772 (12 Rebiyülevvel 1186)'de İstanbul'dan hareket eden Osmanlı murahhasları yanlarında Prusya ve Avusturya elçileri bulunduruyorlardı.⁵⁾ Yenişehirli Osman Efendi, bu mütâreke ve müzâkerenin, Rusya'nın Osmanlı devletini igfâl ederek vakit kazanmak için, çevirdiği bir hileden başka bir şey olmadığına inanıyordu. Osman Efendiler, 5 Temmuz (4 Rebiyülâhır) günü ordu-yı hümayûna vâsıl olup, Serdâr-ı ekrem tarafından ağırlandılar.⁶⁾ Orada bir müddet istirahat ettikten sonra, 12 Temmuz günü Fokşani tarafına hareket ederek, 8 Ağustos (9 Cemâziyülevvel)'da müzâkereye başlandı. Ruslar, sulhun esas şartı olarak tatarların Osmanlı devletinden ayrılarak serbest kalmaları hususu ileri sürdükten başka, türklerin harp tazminatı vermeleri ve Rus gemilerinin Akdeniz'de ve Karadeniz'de serbest dolaşabilmeleri maddelerinde de ısrar ettiler. Fakat Osmanlı murahhasları bu nevî ağır şartların hiç bir zaman kabul edilmeceğini söylüyordu.⁷⁾ Zirâ, Osman Efendi tatarların sebest kalmalarının neticesini takdir ettiğinden, bunun İstanbul'da yaratacağı tesiri bildiğinden bu teklifi kabule yanaşmadı⁴⁾. Müzâkere bir ay devam ettikten sonra, bir anlaşmaya varılmaksızın sona erdi. Gregori Orlof Petersburg'a ve Osman Efendiler ise, İstanbul'a avdetetmek üzere Fokşani'yı terk ettiler. Bu suretle başta padişâh olmak üzere bütün işbilir hükümet erkânının hasretle beklediği sulh işi yarıda kalmıştı. Haberi alan Serdâr-ı ekrem ve Rus feldmareşalı müteessir oldular. Bu yüzden feldmareşal Romanzof olaydan duyduğu üzüntüsünü Serdâr-ı ekreme bildirerek, anlaşmazlığın, iki taraf murahhaslarının gayretsizliğinden ileri geldiğini beyân etti.⁸⁾ Sulhun imzalanması,

Serdâr-ı ekremin de arzu ettiği bir husus olduğundan bu mektuba uyması mü-nâsıp görüldü. Serdâr-ı ekrem, derhal ordu erkânıyla bir müşâvere yaparak, Ahmed Vâsıf Efendi'nin Feldmareşala elçi olarak gönderilmesini kararlaştırdı. Müşâvereden sonra, sadâret kethüdâsı bulunan Resmî Ahmed Efendi,⁹⁾ Vâsıf Efendi'nin kolundan tutarak bir köşeye çekmiş ve mutlak surette mütârekeyi temin etmesini, hattâ on günlük bir müddet kazanılsa bile yine büyük bir başarı sayılacağını bildirerek işin ehemmiyetini anlattı.¹⁰⁾ Çünkü bu arada müzâkerenin neticesiz kaldığı haberi askerler arasında duyulunca, bir çok kimseler firar etmişti. Bu yüzden Serdâr-ı ekrem, devletin dört tarafına fermanlar illeterek, eyâletlerde bulunan âyanlar ve kudret sahiplerin mari-fetiyle yer yer asker toplatılarak ordu-yı hümâyûna gönderilmesi emrediyordu.

Vâsıf Efendi, gerekli hazırlıkları ikmâl ettikten sonra, feldmareşala Serdâr-ı ekremin mektubunu ulaştırmak üzere, Bükreş'e hareket etmiş ve Şumnı'yı terk ettikten yedi saat sonra Rusçuk'a varmıştı. Bu kasabada bulunan Rusçuk ve Silistre tarafları seraskeri Dagistanlı Ali Paşa, Vâsıf'ı görünce, mütârekenin uzatılmasına lüzum olmadığını ve kendisinin, düşmana hücum için hazır bulunduğunu söyledi. Halbuki, bu sözün, ancak Vâsıf Efendi'nin mâneviyâtını takviye etmek üzere söylendiği anlaşılmaktadır. Hakikat ise, maiyyetinde çok az sayıda asker bulunduğundan, düşmana hücum şöyle dursun müdâfaa bile yapmak mümkün değildi. Nitekim, Rusçuk ve Silistre gibi mühim mevkileri muhafaza eden bir kumandanın bu drecede âciz kalması bilhas-sa dikkatimizi çekmektedir. Tuna'yı geçen Vâsıf Efendi, İstanbul'a avdet etmek üzere yola devam eden Osman Efendilerle karşılaştı. Onlar, muhârebenin yeniden başlayacağı haberini etrafa yayarak geliyorlardı. Vâsıf'ı görünce, rusların hilelerinden bahsederek, vazifesinden vaz geçtirmeğe çalıştılar. Fakat yanında bulunan Prusya ve Avusturya elçilerinin teşebbüse devam etmeyi tavsiye etmeleri üzerine tekrar yola koyuldu.¹¹⁾ Yaş kasabasında Romanzof ve Obreskof ile görüşerek bir hayli çekişme sonunda mütârekenin bir müddet daha uzatılmasına muvaffak oldu.¹²⁾ Vâsıf'ın bu başarısından fevkalâde sevinen Serdâr-ı ekrem, ordu-yı hümâyûna dönüp, kendisiyle görüşmeğe gelen Vâsıf'a, cebinde bulunan bütün altını verdikten başka, Karahisâr-ı Sâhip'te Çay zeametini ona tahsis etti. Çünkü bu tarihlerde kış mevsimi yaklaştığından ordu-yı hümâyûnda bulunan erbâb-ı timâr ve züemânın çoğu memleketlerine gitmeğe başladığı gibi, diğer askerler de birer bahaneyi ileri sürerek kaçmaya başlamıştı. Nitekim, Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa (Paşa) 1500 yeni-çerinin kaçmış olduğunu bildiriyordu.¹³⁾ Diğer taraftan, daha evvel ordu-yı hümâyûna gelmesi memur edilen mahallî kuvvetler henüz müsbet bir cevap ver-

miyorlardı. Bu yüzden onlara tekrar tekrar fermanlar gönderiliyordu. Nihayet yeni bir müzâkerenin Bükreş'te yapılması kararlaştırıldı. Bunun üzerine ordu-yı hümâyûndan reisü'l-küttâb Abdurrazak Efendi baş murahhas tâyin edildikten başka, baş muhâsebeci Süleyman Penah Efendi¹⁴⁾ ile silâhdâr kâtibi Ataullan Bey murahhas yardımcısı, beylikçi Mehmed Hayri Efendi ser-kâtibi, Ahmed Vâsıf Efendi mükâleme kâtibi ve daha iki kâtib de tâyin edilmek suret ile müzâkere heyeti meydana getirildi. 22 Ekim 1772 (25 Receb 1186) tarihinde, ordu-yı hümâyûndan ayrılan heyet, altı gün sonra Rusçuk'a girip, burada kısa bir zaman istirahat ettikten sonra Tuna'yı geçerek, 9 Kasım (13 Şaban)'da müzâkereye başladı.¹⁵⁾ Müzâkere çok çekişmeli oldu. Zirâ Rus murahhası Obreskof, tatarların istiklâl meselesinden bir türlü vaz geç-medikten başka, Azak denizi sahilinde bulunan Kerç ve Yenikale'nin terki, Rus ticaret gemilerinin Karadeniz ve Akdeniz'de serbest dolaşmaları ve daha bâzı şartlar ileri sürüyordu. Abdurrazak Efendi, rusların ortaya koydukları şartları ağır görmüş ise de, bâzı fedâkârlıklar yapmak suretiyle anlaşmaya varılması uygun görerek, keyfiyeti Serdâr-ı ekreme bildirdi. Serdâr-ı ekrem de artık bu talepte az çok değişmeler yapmak suretiyle kabul etmekten başka çare olmadığını anlamıştı. Fakat bâzı mülâhazalarla bu sulhun, Padişâh tarafından tasdik edildikten sonra, imzalanmasını uygun görerek, rusların teklif suretini İstanbul'a bildirdi. Mâmafih, Mehmed Paşa'nın, aynı zamanda, ordu ve zahîrenin durumunu da anlatması gerekli iken, sadece rusların tekli-finin suretini bildirmesi, bu hususun Padişâh tarafından reddedilmesine sebep olmuştu. Bundan dolayı bir çok müelliflerin tenkidine yol açmıştı.

Müellifler, Serdâr-ı ekremin, durumu Padişâha arz etmeğe lüzum olmağını ve kendi düşüncesiyle teklifi kabul edebileceğini göz önünde tutarak, Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın korkakılığıyla teklif suretini İstanbul'a bildirdiğini söylemektedirler.¹⁶⁾ Gerçekte bu davranış büyük bir felâkete sebep oldu. Padişâhın nezdinde yapılan bir mecliste eski murahhas Yenişehirli Osman Efendi, tekliflerin aleyhinde sert çıkmış ve neticede Padişâhı da etkileyerek sulh işini bozdurmuştu. Yalnız burada şu hususa işâret edelim ki, Padişâh III. Mustafa, Pağlb Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra, her işi kendi rey ile yürütmek istiyordu. Bu yüzden sadriâzamların çoğu Padişâha karşı titizlik göstermişti. Nitekim Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın birinci sadâretine selef olan Bâhir Mustafa Paşa'nın sadâretten azli ve az sonra da katline sebep olan çeşitli âmillerden biri de her zaman kendi düşüncesiyle meseleyi hal-letmeğe kalkması idi.¹⁷⁾ İşte, bu sebeple, Muhsin-zâde Mehmed Paşa, kendi hayatını kurtarmak için daimâ Padişâha karşı fazla titizlik göstermeğe mec-

bur kalmıştı. Bundan başka İstanbul halkının, ordu ve zahîrenin durumunun ne olduğunu bilmediği halde, bazı kimselerin tesiri altında kalarak, harp lehinde dedikodu yaymaları¹⁸⁾ ve Padişâhın da bu nevî câhil halk ve saray hizmetçilerin etkisi altında kalması, sulh teşebbüslerinin akâmete uğramasına âmil oldu.

2. 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Devrinde Âyanlık Müessesesinin Gelişmesi

a. Savaş Dolayısıyla Âyanlık Vazifesinin Fevkalâde Önem Kazanması

1765 ve 1766 senelerinde, sadrîâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa, âyanlık görevi etrafında meydana gelen çekişmeleri yatıştırmak maksadıyla, Anadolu ve Rumeli eyaletlerine fermanlar göndererek bu müesseseye bir düzen vermeğe çalışmıştı. Fermanlara göre, âyanlık seçimlerine valilerin karışması menedilmiş ve âyan seçilenler, sadrîâzamanın mektubu ile tasdik edildikten sonra ancak âyanlık görevlerine başlayabileceklerdi. Buna rağmen, Mehmed Paşa'nın sadâretten azliyle birlikte, Kasım 1768 tarihinde Rusya'ya karşı savaş ilan edilmiş ve âyan seçiminde bu kadar ihtiyatla davlanılmaya vakit bulamayacağı ileri sürülerek Ocak 1769 tarihinde âyanlık seçimi hakkında daha evvel verilmiş olan fermanlar iptal edilmişti. Bu suretle âyanlık seçimi eskisi gibi serbest bırakılmıştı.

Savaşın başlaması ile beraber, Rumeli ve Anadolu eyaletlerinin idaresi ve muhâfazası ile sorumlu bulunan vali ve mutasarrıfların çoğu Şumnu kasabasında kurulmuş olan ordu-yı hümayûna çağrılmış, dolayısıyla mahallî idareler tamamen yerli mütesellim âyanların eline bırakılmıştı.¹⁾ Buna karşılık harp dolayısıyla kazalarda görülmesi gereken devlet işleri de o nisbetle çoğalmıştı. Bu durum âyanlık vazifesinin fevkalâde önem kazanmasında başlıca âmil olmuştur. Âyanlar, her zamanki gibi, kazalardan çeşitli vergilerin toplatılmasında öncülük ettikleri gibi, savaşla ilgili bir çok işler de onlar vasıtasıyla yapılmıştı. Savaşın daha ilk senesinde Şevval 1183 (Ocak 1770) tarihinde Babadağı meştaşında olan ordu-yı hümayûna muhtaç odun, saman ve arabaların tedârik edilmesi, Tolçı, Çirmen, Hırsova, Karasu, Babadağı, Man-kaliye, Balçık, Hacı-oğlu-pazarı ve Silistre kazalarının âyanlarına, bizzat isimleri kayd edilmek suretiyle emredildikten başka, savaş devam ettiği müddetçe zahîre ve harp levâzımâtının tedârik işleri hep âyanlar vasıtasıyla yapıldığı, buna ilgili pek çok vesikaların mevcudiyetinden anlaşılmaktadır. Bundan maada Rumeli'nin bazı kilit noktalarında bulunan büyük kazaların âyan-

larına mübâyaacı veya nuzulemini gibi mühim vazifeler verilmiştir. Rastladığımız vesikalara göre, bu devirde Edirne, Niğbolu ve Rusçuk kazalarının âyanları bu vazifede en faal rol oynamışlardır.

Özü ve Akkerman kalelerinde bulunan askerlere peksimed ve sâir zahîrenin gönderilmesinde hizmet etmiş olan Edirne âyanı ve bostancıbaşı Damad Elhaç Mustafa'nın vefatı üzerine yeniden Edirne âyanı tayin edilen Hasan'a gönderilen şu hüküm devletin Edirne âyanlığından ne gibi hizmet beklediğini açıkça göstermektedir.

"Dergâh-ı Mu'allâm kapucubaşılardan hâlâ Edirne âyanı olan Hasan'a hüküm ki ; Senki kapucubaşı-yı mûmâileyhsün öteden berû iffet ve istikâmet ve me'mûr olduğun umûr-ı mühimmesi idâre ve rû'yetle sezâdâr ve sadâkat ile ma'rûf olup mahrûsa-ı Edirne âyanı Dâmâd Mustafâ'nın fevtinden sonra mahrûsa-ı mezkûreden matlûb mübâya'a ve deve ve sâir levâzım-ı seferiyye ve umûr-ı vilâyet ve mesâlih-i ahâlî ve ra'îyyeti sâdıkâne tesviyye ve tanzîm zımında bir kâr-güzâr ve mütedeyyin ve dirâyet-si'âr kimesnenin Edirne â'yânı ve mübâya'acı nasb olunması mühim ve muktezâ olduğuna binâen mukaddemâ verilen nizâm mucibince surût-i mukarreresine ri'âyet ve temşîyet-i mehâm-ı devlet ve siyânet-i fukarâ-ı ra'îyete bezel-i mekderet eylemek şartıyla sadr-ı a'zam..cânibinden yazılan mektûb mantûkî üzere Edirne a'yânlığı uhdene ihâle.." edilmiştir.

Tuna sahilinde bulunan Niğbolu kazası âyanı Varnalı-zâde İbrahim Ağa da Niğbolu iskelesi nuzulemini ve mübâyaacısı olarak, Tuna sahillerinde çeşitli yerlerinde bulunan askerî kuvvetlere tayinat ve zahîrelerin verilmesi işlerinde bir hayli hizmet etmiştir, Vesikalardan öğrenildiğine göre, İbrahim Ağa, bir taraftan civâr kazalar âyanları vasıtasıyla toplattığı zahîreyi bir devlet memuru sıfatıyla "râici üzere" satın aldıktan sonra bunları çeşitli yerlerde bulunan anbarlarda biriktirmek suretiyle ordunun ihtiyaçlarını karşılıyordu,⁴⁾ diğer taraftan ise, oğlu Selim Ağa'yı Halil Hâmid Paşa'nın dairesine vererek oğluna kapıcıbaşılık pâyesini temin ettirdikten başka, Niğbolu âyanlığını da ona intikal ettirmeye mufaffak olmuştu. Selim Ağa, savaş sonrası devrinde yine Halil Hamid Paşa'nın himâyesi altında vezirliğe kadar yükselmiştir.⁵⁾

Savaş devrinde en geniş faaliyet gösteren âyanlardan biri de Rusçuk âyanları olmuştur. Savaşın ilk devirlerinde Rusçuk âyanı bulunan Çelebi Süleyman Ağa, zahîre, peksimet ve sâir savaş ihtiyâcının giderilmesinde mühim rol oynadıktan başka, bilhassa Tuna nehrinde bulunan Osmanlı donanmasında kullanılan kayık, şâika, üstüaçık ve kalyon gibi gemilerin tâmiri, yeniden

yapılması ve bunlar için lüzumlu levâzım ve neferâtın tedârik işlerinde de hizmet etmiştir.⁶⁾ Savaşın son safhasına doğru rusların Bükreş'i işgal etmesi yüzünden Rusçuğ'un stratejik önemi artınca, buranın âyanlığı o nisbetle önem kazanmıştı. Bu tarihlerde Rusçuk âyanı bulunan Çelebi Süleyman Ağa'nın oğullarından Esseyid Hasan, Yergög'ün Rus işgalinden kurtarılmasını sadriâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya vaad etmiş, karşılığında vezirlik istemiştir. Buna rağmen Yergög'ü kurtaramamış olan Hasan, bir kere vezirlik verilmiş olduğundan devlet adamı zümresine girmeye muvaffak olmuş ve 1790 tarihinde sadârete getirilerek Şerif Hasan Paşa olarak tanınmıştır. Fakat işlerinde muvafakiyet gösteremediği anlaşıncı Şubat 1791 tarihinde idâm edilmiştir.⁷⁾

Yukarıda misal aldığımız üç kazanın âyanlarından başka, Rumeli ve Anadolu'da bulunan bazı âyanlar, bilhassa Şumnı, Babadağı, Osman-pazarı ve Hacıoğlu-pazarı gibi cepheye yakın kazalar âyanların da çok önemli vazifede kullanıldığı görülmüştür. Rumeli hududunda külliyetli olarak askerlerin toplatılması ve askerlere verilecek ücret, bunların yiyecek, içecek, binecek ve kullanacak her türlü eşyaların âyanlar vasıtasıyla tedârik ettirilmesi, bu devirde âyanlık vazifesinin önemini bir kat daha artırdıktan başka, bu türlü işler etrafında mültezim, muhtekir, mübâyaa ve sâir kimselere menfaat temin ettirmiştir. Bu arada âyanların bizzat mübâyaa fiyatlarını yükseltmek ve zahîreleri inhisâl etmek suretiyle büyük menfaat sağladıkları görülmüştür.⁸⁾ Bu hususta Mora'nın ahvalına vâkıf olan Süleyman Penah Efendi, eserinde "Mübâyaa'acılık sancak içinde olan yerlüye verilmeye zîrâ fukarâya zulüm çok olur ve a'yân ve muhtekirler bir karye ve çiftliğin mübâyaa'asını mübâyaa'acı ile bitürüp ya akça ile yâ hinta ile İstanbulî bir kilesi bir gurûş ise râici re'âyâdan üçer gurûş alurlar.." ⁹⁾ demiştir. Bundan başka Anadolu'nun varlıklı derebeyilerinden Cânikli Ali Paşa'nın da "ve a'yân tâbir olunan zâlimlerin ekserisinin anbarlarda beşer ve onar bin kile kokmuş ve bitlü çürük hintaları olup ziyâde akça etsün deyû fukarâya furûht etmezler ekseriyâ böyle çürük hintaları mübâyaa'acıya verürler.." ¹⁰⁾ şeklinde şikayet etmiştir. Hattâ bazı vesikaların belirttiğine göre, bir kısım âyanların zahîre anbarlarını bastıkları, zahîrelere saman ve toprak karıştırdıkları görülmüştür. Bütün bu durumlar, başta âyan olmak üzere, eyaletlerde nüfûzlu kimselerin zahîre işlerinden servet biriktirmek üzere türlü türlü olaylar çıkardıklarını gösteriyor. Neticede, Ahmed Resmî Efendi'nin çok acı bir şekilde kaydettiği gibi, bir çok askerler, ya zahîre sıkıntısından veyahut kalitesi çok düşük ve çürük zahîrelerin tesiriyle telef olmuştur. ¹²⁾ Esasen 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının fevkalade masrafa mal olduğu ve daha önceki devirlerde hazineye

biriktirilen paraların da boşandığı malumumuzdur.¹³⁾ Fakat asıl önemli mesele, bu savaşın yıpratıcı bir mahiyet kazanmasında, yorulmuş ve gücünü kaybetmiş olması dolayısıyla bazı hudut halklarının "terk-i evtân" etmiş olmasındadır. Savaşın son safhasına yaklaştığı 24 Nisan 1774 tarihinde sadriâzam ve serdârı-ekrem Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Padişâha yolladığı bir mektupta, "re'âyâ da tâb u tuvân kalmadı avn ü inâyet-i hazret-i bârî ile bunun bir ilâç görülmek mertebe-i vucûba resîde oldu"¹⁴⁾ demiştir.

Savaş devrinde âyanların mühim vazifelerinden biri de kazaların muhâfazası idi. XVIII. asırda Osmanlı askerî teşkilatı artık iyice bozulmuş olduğundan eyaletlerin asâyışını temini işi vali ve mutasarrıfların kapı halkı vasıtasıyla yapılmakta idi. Savaş başlayınca, vali ve mutasarrıfların çoğu kapısı halkı ile beraber cepheye sevk edildiğinden bir çok kazalar kapısız levend eşkiyâsının taaruzuna maruz kalmıştır. Hattâ şunu da hemen ilave edelim ki, 1769 senesinde çıkarılan âyanlıkla ilgili ferman neticesinde âyanlık seçimi serbest bırakıldığından kazalarda âyan olmak isteyenler arasındakı çekişmeler bir kat daha şiddetlendirilmiş ve kazaların asâyış büsbütün bozulmuştu. Bu durum, hükümetin umduğunun aksine olmak üzere, âyanların zahîre, asker ve sâir levâzımâtın tedariki işlerini aksatmakla kalmıyor, âyanlık görevinin silahlı kuvvet sâyesinde elde edilir ve muhâfaza edilir bir vazife neitliği kazanmasınada sebep oluyordu. Meselâ, 1773 tarihli olarak Rumeli kaymakamına gönderilen bir fermana göre, Voniçe, Serfiçe, Çarsanba, Eğribucak ve Alasonya kazaları halkları civârda bulunan "Arnavut" eşkiyâsının yağmalarından zorluk çekmekte iken, Voniçe kazasında Kozâne (?) adlı bir karye'de bekçi bulunan Manco(?) Osman namında bir kimse, eşkiyânın zulûmünden kaza halkını himâye etmesinde yararlık gösterdiği ileri sürülerek âyan seçilmişti.¹⁵⁾ Bu misal, bir adamın sırf emniyet işi dolayısıyla bir kazada âyan tayin edildiğini göstermesi bakımından ilginçtir. Bu adam daha sonra âyan sıfatıyla 300 kişilik bir askerın başbuğu tayin edilerek ordu-yı hümayûna çağrılıp kazasından ayrılınca, yukarıda adı geçen kazalara yine eşkiyâlar tazyike başlamışlardı. Bu yüzden hükümet, Osman'ın sefere memurluğu afvederek eskisi gibi kaza halkını eşkiyâdan himaye ettirmek için geri göndermiştir.¹⁶⁾

Savaşın ilk devirlerinde âyanların savaşla ilgili görevler, daha çok, zahîre ve levâzımât tedâriki gibi yardımcı hizmetleri idi. Ancak Mora ihtilâli misalinde görüldüğü gibi nüfuzlu âyanlar savaşın ilk senelerinden beri askerî hizmete çağrılıyordu. Buna rağmen, 1771-1772 Bükreş mütarekesini takip eden senelerde pek çok kazalar âyanlarının bir kaç yüz kişilik "derme-

çatma" askeri ile birlikte bizzat savaş meydanına çağrıldığı görülmüştür. Esasen, 1768-1774 savaşı devrinde timârlı ordusunun sayısı favkalâde azalmış olduğu gibi, yeniçeri teşkilâtının da müthiş bir nizâmsızlık içinde bulunduğu hususlar, bu savaşla ilgili eserlerin hemen hemen hepsinde hassasiyetle işâret edilmiştir.¹⁷⁾ Aralık 1771 tarihinde ikinci defa olarak sadâret makâmına getirilen Muhsin-zâde Mehmed Paşa, ruslarla derhal müzâkereye başlayıp bu harbe son vermeğe gayret ettiği gibi, her ihtimâle karşı tedbir almak üzere savaş hazırlıklarına da devam ederek, memleketin dört tarafına fermanlar gönderip nerede asker toplayıp orduya göndermeğe kudreti olan kimse varsa hepsine "kendü mâlından" asker yazıp orduya göndermeleri veya kendileri bu askerin başbuğu olarak bizzat orduya gelmelerini emretmiştir. Başbakanlık Arşivinde 169-172 numaraları Muhimme Defterlerinde (Ordu Mühimmesidir) yazılı bulunan fermanlar, voyvoda ve mütesellimlerle birlikte pek çok kazâlar âyanlarına, isimleri kaydetmek suretiyle bizzat hitap etmektedir. Âyanların, fermanlarda yazılı askerleri gerçekten toplayıp orduya gelip gelmediği ayrı bir mesele olmakla beraber, bu vesikalar, bu devirde hangi kazalarda kimlerin âyan bulunduğunu ve fermanın yazılış tarzına dikkat edilirse hangi kazâlarda âyanlığın tek kimse tarafından elde edildiğini, yani bizim ele aldığımız manâda âyanlık müessesesinin kurulmuş olduğunu göstermek bakımından fevkalade önem taşımaktadır. Bu sebeple elde edilen neticeleri bir liste halinde tanzîm ederek kitabımızın Ek kısmında ilave edilmiştir. Listelerde görüleceği üzere âyanların toplayacağı asker sayısının toplamı 30.000 kişiye yaklaşmaktadır. Bu savaş devrinde timârlı sipâhisinin ancak bir kaç bini geçmediğine bakılırsa bu miktar çok büyüktür. Ancak bir çok âyanlar çeşitli bahâneler ileri sürerek sefere memurluğundan afvedilmesini istemişlerdir. Bahânelerin çoğu fermana emredilen miktarda asker toplamağa kudreti olmadığı ilerisürülmekle beraber, bazı âyanlar hastalık, ihtiyârlık, diğer âyanlık adaylarıyla mücâdere, eşkiyâdan kazâsını koruma, gibi bahâneler ileri sürmüşlerdir. Hattâ bir kısım âyanlar ise fermana hiç bir cevap vermeyüp orduya gelmemiştir. Diğer bazı âyanlar ise, askerin yerine bedel olarak birer miktar para göndermekle hizmetlerinden afvedilmiştir. Vesikaların gösterdiğine göre, bedellerin fiyatı adam başına 10 kuruştan 35 kuruşa kadar fark göstermektedir. Bütün buna rağmen Bükreş mütârekesi devrinin kapanmasından sonra yeniden başlanan çatışmalarda Osmanlı ordusunda âyan kuvvetinin çok mühim bir yer aldığı da bir gerçektir.

Diğer taraftan orduya davet edilen âyanların çoğuna fermanlarda "kendü mâlından," yani kendi masraflıyla asker toplaması emrediliyordu. Bu keyfiyet

timârlı sipâhisinin kendi hesabına bir kaç cebelû ile sefere gittiklerini bize hatırlatmaktadır. E. Kuran'a göre Osmanlı İmparatorluğunda, bizim ele aldığımız gibi, âyanların hükümet tarafından tasdik edilmesi olaylarının sadece Anadolu'da (ve Rumeli'de) zuhure gelmesi bu yerlerde timâr sisteminin mevcudiyeti ile ilgilidir.¹⁹⁾ Her ne kadar miri toprak sistemi altında sipâhilere toprak mülkiyeti hakkı verilmemiş ise de, tapu senedi dağıtma hakkı tanımak suretiyle onlara çiftçiler üzerinde bir nevi siyasî salahiyet verilmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde eski timârlı topraklarının çoğu gerek miri mukâtaa, gerekse mâlikâne sistemi dairesine girerek âyan ve derebeyi zümresinin eline geçmiştir. Âyanlar bu şekilde el altında bulunduran miri toprakları, "hukuken" olmasa bile, "fiilen" olarak özel mülk gibi tasarruf etmiş ve büyük çiftlik sahibi olmuşlardı. Bu suretle eski sipahilerin yerine geçen âyanlar, sipahilerin elinde bulunan tapu senedi dağıtma hakkına da sahip olmuşlardı. Fakat miri toprak sisteminden vaz geçmeyen hükümet, her ne kadar âyanların toprak tasarruf hakkını tanımadıysa da onların, mukâtaa, mâlikâne ve çiftlik topraklarından gerçekten büyük menfaat kazandıklarını pekâlâ biliyordu. Bizim ele aldığımız kaza âyanları, esas itibariyle daha geniş manâda âyan zümresinin bir kısmı teşkil ettikten başka, hükümetle kaza halkı arasındaki irtibat kılmakla vazifeli olduğundan, yine "de facto" olmak üzere sâliyâne defterine kendi lehine bir miktar para koymak suretiyle menfaat sağlamakta idiler. Hükümet kaza âyanı sıfatıyla halktan fazla para alanları zaman zaman cezalandırmış ise de, Rusya'ya karşı açılan savaş dolayısıyla çok zaman bu türlü yolsuzluklara göz yümmeğe mecbur kalmıştı. İşte bütün bu durumlar, hükümetin kaza âyanlarına kendi masraflarıyla asker toplatmasına sebep olmuştur. 1772 tarihinde Kesriye âyanı Ömer Ağa'dan 500 kişilik askerin yollanmasını isteyen bir fermanla görülen şu ifâde bu hususta bir örnek teşkil etmektedir.

"Senki a'yân-ı mûmâ-ileyhsün bu kadar seneden berû Kesriye gibi cesîm kazânın a'yânlığı umûruna evkât-güzâr ve kesîr-i mâl ve vafret-i gınâ (?) ve sâir ile ekfâ ve akrânın beyninde ma'rûf ve sâhib-i eshâr (?) olduğuna binâen.." ²⁰⁾

Ancak yine listelerde görüleceği üzere, bu devirde kendi masraflarıyla Osmanlı ordusu için asker toplamağa memur edilenler, sadece âyan, mütesellim ve voyvoda gibi resmî vazife sâhibi kimseler değildir. Taşrada halk arasında zengin kimse olarak tanınan bütün kimselere²¹⁾ bir miktar asker toplayıp orduya göndermeleri emredilmiştir. Hükümet bu türlü "nefîr-i 'âm" ın gazâ ve cihâd icabı olduğunu bol bol ifade etmiştir. Bu kimselerin çoğuna fermanlar-

da sadece birer kazanın "sükkânından" şeklinde bahsedilmekte olduğundan hüviyetleri tesbit edilmemekle beraber, ancak bazı hâllerde hüviyetleri yazılmaktadır. Meselâ, Rebiyül-evvel 1187 (Mayıs/Haziran 1773) tarihli bir fermâna göre, Bursa "sükkânından" zengin olarak tanınan bâzı çuhacı ve yastıkçıların her birine birer kaç yüz asker toplaması emredilmiş ve toplamı 2.200 kişiyi bulan askerin basbuğluğuna Bursa âyanı Cizyedar-zâde Elhaç Hüseyin tayin edilmiştir.²²⁾

b. Savaş Devrinde Âyanlık Mücâdeleleri

1769 senesinde ilan edilen âyanlık seçimi ile ilgili ferman neticesinde kazalarda âyanlık adayları arasında yapılan mücâdeleler, âdetâ serbest bırakılarak harbe girişilmiştir. Savaş dolayısıyla meydana gelen olağanüstü ortam içinde âyanlık vazifesinin önem artınca bu ünvan etrafında şiddetli çekişmelerin başladığını görüyoruz. Meselâ savaş öncesi devrinde uzun mücâdelelerden sonra Siroz âyanlığına Küçük Abdullah Ağa seçildiği halde, savaş başladıktan sonra, Abdullah Ağa âyanlık vazifesi icabı olarak ordu-yı hümâyûna davet edilip kazasından ayrılırken, kethüdâsı olan Arnavut Hacı Yusuf adlı kimseyi vekil tayin etmişti. Fakat, Nisan 1772 senesinde Siroz'dan gelen ilâm ve mahzarlara göre, Hacı Yusuf, Siroz kazası dahilindeki nâhiyelere adamlarını birer bölük başı tayin edip göndererek zulüm ettiğinden kaza halkı Hacı Yusuf'ın evini basarak onu kazadan kovalamıştı. Bundan sonra kaza halkı, 1769 fermanına isnâd ederek Siroz mahkemesi kâtibi Mustafa adlı bir kimseyi âyan seçmişti. Fakat bazı adamlar Mustafa'nın dürüst bir kimse olmadığı hakkında şikâyet ettiklerinden, hükümet, Mustafa'nın âyanlığını kabul etmemiş ve kazanın muhtarı bir kimseyi yeniden seçip sadriâzama bildirilmesi emretmiştir. Bu suretle Siroz kazasında âyanlık mücâdeleleri yeniden başlamıştır.¹⁾

Siroz kazası misalinde gördüğümüz âyanlık mücâdeleleri daha bir çok kazalarda olmuştur. Başbakanlık Arşivinde yaptığımız çalışmalar esnasında savaş öncesi devrine ait âyanlık mücâdeleleri ile ilgili vesikalar az olmakla beraber, gerek vesika sayısının çokluğu, gerekse ihtivâ ettiği malumât ve olayların ciddiyeti bakımından, âyanlık mücâdelelerinin, esas itibarıyla savaş devrinde çok büyük mesele olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu arada Siroz kazası misalinde görüldüğü üzere, bir kazada resmen bir âyan bulunurken onun orduya çağrılmasından sonra, diğer kimselerin yeniden âyanlık adayı olarak çıktığı, savaş öncesi devrinde kazadan kovalanan eski âyan-

lık adayının, durumdan istifade ederek yeniden âyanlık iddiâsında bulunduğ²⁾ gibi bir çok misallere rastlamış bulunuyoruz. Bu yüzden aşağıda savaş devrinde âyanlık mücâdelelerinin kimler tarafından ve ne şekilde yapıldığından misallerle beraber bahsedeceğiz.

Her şeyden evvel, K. Kapat'ın da bir yerde işaret ettiği gibi,³⁾ Rumeli ve Anadolu'da yaşayan her türlü müsülman halkın âyan olma imkanı vardı. Halbuki, XVIII. asırda eyaletlerin içtimâî nizâmında artık ön plana gelmiş olan mukâtaa ve mâlikâne haklarına sahip olanlar ile çiftlik sahiplerinin âyanlığın kuvvetli adayı olarak gösterilmesi lâzımdır. XVIII. asırda yine devam ettirilen miri toprak rejimi çerçevesinde mukâtaa, mâlikâne ve çiftlik sahiplerinin kazalarda olan nüfuzları, daha önce belirttiğimiz üzere, yeterli derecede hukukî temele dayanmıyordu. Bu yüzden kendi nüfuzlarını daha sağlam bir temele dayandırmak ve aynı zamanda kaza dahilinde bulunan diğer nüfuzlu kimselere üstün gelerek, tek başna kaza idaresini el geçirerek daha büyük menfaat temin etmek için âyanlık vazifesini kendi omuzlarına almaları lâzımdı. Öte yandan cephelerde külliyetli bir şekilde toplanmış bulunan askerler için lâzım gelen her şeyi mümkün olduğu kadar kısa bir zaman içinde toplamağa mecbur olan hükümet de bu hususta kazalarda gerçek itibariyle nüfuzlu bulunan mukâtaa, mâlikâne ve çiftlik sahiplerine dayanmaktan başka yol bulamamış ve bunları âyanlığın asıl adayı olarak tanımıştı. Çağlayık kazasında âyanlık müessesesi yeniden tesis edilirken Ramazan 1186 (Ekim/Kasım 1772) tarihinde çıkarılan şu ferman, kazada oturan mâlikâne sahibi bir kimseye âyanlık verildiğini göstermektedir.

"Çağlayık kazasında mâlikâneye mutasarrıf olan Dergâh-ı Mu'allâm kapucu-başlılarından Elhâc Mehmed.. ve kadısına hüküm ki; Dergâh-ı Mu'allâm kapucubaslılarından Gümülcine nizâmına me'mûr Hasan tarafından bu def'a meştâ'-ı ordu-yı hümayûna vârid olan tahrîrâtında ve senki mevlânây-ı mûmâ-ileysün iki kıt'a i'lâmında Çağlayık kazasında kırk elli seneden berû a'yân ve serdâr ve zâbit olmadığından ekseri ahâlîsi (bir kelime okunamamıştır) ve eskiyâ mesleğine sülûk birle ebnâ-ı sebîlin yollarına inüp gasb-ı emvâl ve katl-ı nufûs misillü icrâ-ı şekâvet ü şenâ'at ile me'lûf olduklarından icrâ-ı ahkâmı şer'iiye ve tenfîz-i evâmîr-i Aliyye mümkün olmamağla bu esnada o misillü şekâvet kârlarından bir mikdârının mücâzât-ı lâıykası icrâ olunmaktan nâşî me'lûf-ı (bir kelime okunamamıştır) olanlar kemâ-fîül-evvel mutasaddî olduk-ları şekâvetlerini ifâyâ cesâret edemeyüp ancak mahâll-ı sâir misillü kazâ-ı mezbûr dahî nizâm-ı mergûbe rabt olunmak için bir kâr-güzâr a'yâna muhtâc olup senki kapucubaşı-ı mûmâileyhsün sen âdât-ı umûr-ı vilâyet ve def'-i şerr

ü muzarrât-ı erbâb-ı şekâvete sâhib-i liyâkat olman hasebiyle kazâ-ı mezbûre mücaddeden a'yân nasb u ta'yîn ve tenkîl-i eşkiyâ husûsunda dahî me'mûr olduğun hâlde tanzîm-i memleket birle emniyet-i tarîk ve hırâset (?) hâsıl olacağı testîr ve istid'â olunduğuna binâen vech-i meşrûh üzere amel olunmak üzere fermân olmağın.."4)

Bu vesika mutasarrıf olduğu mâlikâne yüzünden kazasında nüfuz kazanan ve kapıcıbaşılık pâyesi elde etmiş olan bir kimsenin, kazasında yeniden âyanlık müessesesi tesisi edilirken âyan seçildiğini ve hükümetin de bu nevi kimsenin âyan seçilmesini tâbî karşıladığını göstermektedir.

Âyanlık iddiâsında bulunanların bu sıfatla yaptıkları ilk iş kaza halkına her sene tevzi edilen sâliyâne defterine kendiler için bir miktar hisse ayırmaları olduğundan, kazalardan alınan vergilerin bir kısmına hisse sahibi olan mültezim demek olan mukâtaa sahiplerinin âyanlık işine karıştığı çok görülen şeylerdendir. Mukâtaa sahibi âyanlarının halka yaptığı zulûme ait bir çok vesikalar içinde, Teşne kazası halkından hükümete gönderilen ve şu şekilde özetlenen bir vesika bu hususu açıkça göstermektedir. "Teşne kazâsı ahâlîsi öteden beri kaptanları, ağaları ve çiftlik sahipleri vâsıtalarıyla teklîflerini vergeldikleri iken, sonradan âyanlık iddiâsı ile Teşne mukâtaa'sı mutasarrıflarının isdâr ettikleri buyurulduları taşıyan kimseler birer birer gezip halktan fazla para toplamışlardı".5) Hükümet, tabî olarak âyanlık adına mukâtaa hissesinden fazla vergi toplamalarına hiç bir vakit müsaade etmemiş ise de, Rusya ile olan savaşın çok tehlikeli bir vaziyette olması bu nevi yolsuzluğa, onlardan birer miktar asker istemesi karşılığında, göz yümmeğe mecbur kalmıştır. Meselâ, İznik kazasında küçük bir mukâtaa hissesine sahip olan bir adamın, âyanlık adına hissesinden fazla para toplamasına rağmen, Cemaziyülâhır 1187 (Ağustos/Eylül 1773) tarihli bir fermanla "Lâkin kendü mâlından mu'accelen 500 nefer guzîde ve ceng-âvur asker tahrîr ve techîz ve yanına istishâb ve süriyyen ordu-yı hümâyûnuna gelüp hidemât-ı sefer-i zafer-eserimde mevcûd bulunmak şartıyla cürümü afv ve hakkından gelinmesi pesmânde ukde-i te'hîr olmağla" 6) şeklindeki ifade bizim için düşündürücü bir mahiyet taşımaktadır.

Bu devirde Rumeli'nin bir çok yerlerinde tesis edilen çiftlikler ve sahipleri ile ilgili bazı fermanlara rastlamış bulunuyoruz. Mukâtaa sahiplerinin kazaları halkı ile ilgileri daha çok vergi tahsili merkezindedir. Buna karşı çiftlik adına büyük bir toprak parçasına sahip olan çiftlik sahipleri ise, toprağın işletilirmesi ve mahsûlâtın satılması hususlarında kazası halkı ile daha yakın münasebetler kurmağa mecburdurlar.7) Diğer taraftan savaş

dolayısıyla Rumeli hudutlarında toplanmış olan askerlerin mevcudiyeti, zahîre tedârîki yüzünden çiftlik mahsûlâtına her zamandan fazla ihtiyaç doğurmuştu. Bu durum çiftlik sahiplerini ister istemez savaş ekonomisi içine atmış ve çiftlik mahsûlâtını daha iyi şartlarla satabilmek için aralarında mücâdeleye başlamışlardı. Fakat bu husus ayrıca bir tetkik konusu yapılması icabeden geniş bir meseledir. Biz burada çiftlik sahipleri tarafından yapılan âyanlıkla ilgili mücadelelerinden bir kaç misal vermekle iktifa edeceğiz.

Savaşın ilk devrinde Ramazan 1183 (Aralık 1769/Ocak 1770) tarihinde Hırsova kazasına gönderilen bir fermanın şu sureti çiftlik sahiplerinin askerlere zahîre satmaktan kaçındıklarına bir misal teşkil etmektedir.

"Hâlâ Hırsova muhâfızısı Abdi Paşa dâmet mu'âliye hû'ya ve nâibine ve serdârı (boş bırakılmıştır) ve a'yânı Osman'a ve sâir zâbitâna hüküm ki ; sipâh ve silâhdâr ocaklarından bu esnâda Hırsova'da ikâmet ve muhâfazaya me'mûr olan terakkîlü ve serdengeçtilere münâsib mahâll-ı meştâ tâ'yîni lâzime-i hâlden iken, a'yân-ı belde ve mütemevvelân-ı kaza kendülere müte'allik kurâ ve çiftliklerini himâyet mülâhazasıyla mezbûrları münâsib olan kurâyâ iskân etmeyüp meştâyâ tahammülü olmayan mahâlleri arât etmeleriyle anlar dahî bulundukları mahâllerde muft ve meccânen yem ve yiyecek talep ve ahz ile fukarâyâ cevır ve ta'addî eyledikleri inhâ olunduğu.."8)

Rebiyül-evvel 1186 (Haziran 1772) tarihli şu ferman, bulunduğu kazada çiftliğe sahibi olması muhtemel olan bir çeribaşının âyanlık iddiâsında olup sefere çıkmaktan kaçındığını ve asker tâifesi yerine başka adam gönderdiğini göstermektedir.

"Avrethisârı kadısına ve ordu-yı hümâyûnumdan husûs-ı âtiye mübâşir ta'yîn olunan (boş bırakılmıştır).. hüküm ki; Selânik sancağı ve havâlisinde sâkin olan fâtihân tâifesinden bu sene-i mübârekede sefer-i hümâyûn için tahrîri fermânım olan asker cümlesi kendü cinslerinden guzîde ve tuvânân ve (bir kelime okunmamıştır) ve müselleme ve cenk-âvur olmak üzere intihâb ve her kazanın çeribaşısı kendü neferâtlarını bi'n-nefis istishâb ve ordu-yı zafer-cüyimde isbât-ı vücûd eylemeleri şeref-yâfte-i sudûr olan evâmîr-i munîfemde te'kîd ve tenbîh olunmuş iken, tâife-i merkûme çeribaşlarından Avrethisârı kazasında sâkin Şehbender-oğlu Hüseyin Çeribaşı nâm mufsîd kemâl-ı mefsedet ve adem-i itâ'attan nâşî sâir çeribaşı ile sefer-i zafer-eserime gelmekten imtinâ ve a'yânlık iddi'âsıyla hilâf-ı evâmîr-i Aliyyem hânesinde ikâmet ve bundan mâ'ada yürükân tâifesinden elli kise akçe ahz ve (bir kelime okunmamıştır)eden neferâtı bâzı çiftliklerde olan kıbtî makûlesinden tahrîr ve tesyîr"9) etmiştir.

1773-1774 senelerinde İvraça ile Lofça kazaları âyanı Alemdar-oğlu Ali ile kazalar halkı arasında meydana gelen olaylar şöyledir. Her iki kazanın kadıları ve halkları tarafından gönderilen ilâm ve mahzarlarının ifadelerine göre, Ali, iki kazadan toplanan zahîrenin bedeliyesi 3.750 kuruşu gasp edip halka vermemişti. Bu yüzden kazalar halkı, Ali'nin her iki kazada bulunan çiftliklerinin mahsullerinin mirice zapt edilip satıldıktan sonra, bedellerini kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir. Hükümet, halkın bu isteğini derhal kabul etmemiş ise de, mübâşirler vâsıtasıyla ayrıca durumu tetkik ettirdikten sonra, Ali'nin çiftlikleri mahsulâtı hakkında tanzim edilen müfredât defterine göre, "705 keyl hinta ve 273 keyl şa'îr ve diğer 213 keyl kablıca ile mahlût şa'îr ve 888 keyl alef ve 512 keyl mısır buğdayı" zapt ederek, Niğbolu âyanı ve nuzulemini Varnalı-zâde İbrahim Ağa'ya teslim ettirmiştir. Bu misalda Alemdar-oğlu Ali'nin neden mübâyaa zahîresinin bedeliyesini gasp ettiği öğrenilmemekle beraber, onun hiç bir sebep yokken bu harekete geçtiği düşünülemez. Olayların arkasında çiftlik mahsulâtı etrafında her hangi bir anlaşmazlığın saklandığı düşünülebilir. Hükümetin de halkın isteğini hemen olduğu gibi kabul etmeyip, mahsulâtını zapt etmeden önce ayrıca olayların teferruatını öğrenmeğe kalkmak suretiyle bu mesele üzerinde titizlikle durması, her halde bu gibi düşüncelerden ileri gelmiştir. Hattâ, bir müddet sonra Alemdar-oğlu Ali, Vidin muhafızı İzzet Ahmed Paşa vâsıtasıyla, kendi hesabıyla 500 kişilik piyâde askeri toplamak şartıyla, "cerâim-i sâbıkası afv" edilmiştir.¹⁰⁾

1771 senesinde sadriâzam mehterbaşı vâsıtasıyla açılan tahkikatına göre, Dimetoka kazası âyanları ve çiftlik sahipleri olan Molla Ağa, Abdi Ağa-oğlu Mehmed Efendi¹¹⁾ ve kardeşi Ahmed adlı üç kişi 1768 senesinden beri âyanlık iddiâlarında bulunarak, âyanlık ücreti ve sâir türlü türlü bahânelerle halktan fazla para topladıktan baska, adamlarını kaza dahilinde sekbanbaşı tayin ederek "bu hilâlda Edirne Bostaniyân ustalarından Ahmed Usta'nın menziline hücum ve Kürd Mehmed Haseki'nin dahî çiftliğini basup mâlını ihtilâs ve bostaniyân mütekâidlerinden Seyyid Süleyman'ın dahî çiftliğini dahî muhâsara ve vâfir emvâl ve eşyâ ve mahsulâtını gasb ve ihrâk" ettirmişlerdi. Bu sebeple üç adam Ağriboz ve Edirne zindanlarına hapis edilmiş ise de, bir müddet sonra her üç kişi Dimetoka'ya gitmemek üzere Edirne'de oturmak şartıyla hapisten tahliye edilmişlerdir. Fakat, Ağustos 1774 tarihinde yeniden bir ferman çıkmış, buna göre, "Dimetoka kazâsı ahâlîlerinden ve âyanlık iddiâsında olan Molla Ağa ve Abdi Ağa-oğulları Mehmed ve Ahmed mukaddemâ emr-i Alî zindân-bend iken bâ-fermân afv ve ittilâk ve ahâlî ve iyâl-

leriyle Edirne'de meks ü ikâmet ettirilüp lâkin merkûmların Dimetoka'da medâr-ı me'âşları olan çiftlik ve sâir umûrlarını rû'yet eden kimesneleri olmadığı Dimetoka'nın a'yân ve eşrâf ve sülehâ ve sâir ahâlîsi mahzarlar eylediklerine binâen..umûr-ı hükkâma müdâhâleden muhâbenet eylemeleri şartıyla ittilâk ve bendleri tahliye" edilmiştir. Bu misal âyanlık iddiâlarında olan çiftlik sahiplerinin kaza halkından nizamdan fazla vergi topladıktan başka, kazada bulunan diğer kimselerin çiftliklerini bastıklarını göstermektedir. Bu misalda çiftlik işletmeleri etrafında ne gibi anlaşmazlığın bulunduğu yine öğrenilmemiş ise de, yukarıda adı geçen çiftlik sahibi âyanlarının sebepsiz olarak diğerlerin çiftliklerini eşkiyâ gibi bastıklarını düşünmek güçtür. Hükûmet ise, bu adamların hareket tarzını bir suç adde-derek cezalandırmakla beraber, yine bunların çiftliklerinin harap olmasını faydalı görmemiştir ki, sonunda onları afvederek serbest bırakmıştır.¹²⁾

1774 senesinde Tikvaş kazasında âyanlık meselesi konusunda meydana gelen olaylar şöyledir. Vesikalara göre, bu kazada birer hamam ve çiftlik sahibi olan Kara İsmail, öğrenemediğimiz bir sebeple âyanlıktan azil edilmiş ve kaza halkına 10.000 kuruşluk nezir parasını ödemek şartıyla kazadan çıkarılmak üzere bir ferman çıkmıştı. Fakat İsmail, taraftarı olan Manastır nâibi ile eski Karaferiye voyvodası Zehîni Mustafa ile Manastır âyanı Şatırzâde Selim adlı kimseler vâsıtalarıyla Rumeli mütesellimini igfâl ederek, bu fermanı önceden ele geçirdikten sonra, onun yerine sadrîâzam mektubu ve Rumeli kaymakamı buyuruldusu ile yeniden Tikvaş kazası âyanı seçilen Abdülbesîr (?) -zâde İbrahim'in evini basarak babası Hüseyin'i öldürmüştü. Olaydan haberdar olan hükûmet, Rumeli mütesellimin hareketini şiddetle tenkit ettikten sonra, kaza halkının isteğine uyarak, Kara İsmail'in hamam ve çiftliğini mirice zapt etmiştir. Nihayet, Nisan 1774 tarihli bu fermanın derkenârında olan 19 Ocak 1775 tarihli bir yazıya göre, Rumeli mütesellimin mektubu gereğince bu kazanın âyanlığına Mahmud adlı bir kimsenin âyan seçildiği ve bu suretle ahâlînin rahat bulduğu yazıldığına göre, Abdülbesir (?) -zâde'nin de bu mevkiyi muhafaza edemediği anlaşılmaktadır.¹³⁾ Bu misâlda Kara İsmail'den başka kimselerin çiftlikleri olup olmadığı öğrenilmemekle beraber, olayların esasında Kara İsmail'in çiftlik mahsûlâtı etrafında her hangi bir anlaşmazlığın bulunduğunu vesikaların yazılış suretinden kestirmek mümkündür.

Yukarıda gösterdiğimiz mukâtaa, mâlikâne ve çiftlik ile ilgili vesika ve misaller, her ne kadar olayların hakîkî mahiyetlerini açıklamaktan uzak kalmakta ise de, XVIII. asır Osmanlı tarihinin en büyük meselelerinden biri

olan mukâtaa, mâlikâne ve çiftlik sahipliğinin getirdiği içtimaî ortamın birer siyasal tezahürü olarak âyanlık mücâdelelerinin ortaya çıktığını ve 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı devrinde bu nevi mücâdelelerin bütün şiddetle devam ettiğini göstermektedir kanaatındayız.

Bütün bunlara rağmen, âyanlık müessesesinin ortaya çıkması ve zamanla gelişmesini hazırlayan şartlar, sadece mukâtaa, mâlikâne ve çiftlik sahipliğinin yaygın bir hal almasından ileri gelmiş değildir. Diğer taraftan timâr sistemi ile birlikte kapu kulu ocak teşkilatı da bu devirde iyice bozulmuş olduğundan dıştan gelen tehlikelere karşı memleketi koruyabilmek için gerekli askerî kuvvetlerin kifayetsizliği de âyanlık müessesesinin doğuşu ve gelişmesi üzerinde çok büyük tesir göstermiştir.¹⁴⁾ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında oldukça sâkin geçen 30 senelik bir devirden sonra, 1768 senesinde birden Rusya ile çok çetin bir savaşa girişilmesi, Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan bütün müsülman halkı âdetâ seferber vaziyete sokmuş, bu arada âyanlık vazifesini de zahîre ve levâzımâtın tedâriki gibi arka hizmetinde bırakmıyarak savaşın ilerlemesi ile birlikte Rumeli ile Anadolu'nun bütün âyanlarını savaş cephesine çağırmıştı. Bu durum âyanlık vazifesinin âdetâ bir askerî kumandanlık karakteri kazanmasına sebep olmuştur. İşte bu husus, savaş devrinde âyanlık mücâdeleleri sürüp giderken, bu vazife her çeşit askerî kumandanların karışmasını intaç etmiştir. Bu hususta, meselâ, Karaferiye kazasında âyanlığı elde etmiş bulunan ve aslen bu kazanın kadısı olan Rüşdü Ali adlı bir kimsenin âyan olması dolayısıyla kendisine 200 kişilik asker toplayıp orduya gelmesi emredilince, her şeyi bırakarak İstanbul'a kaçtığı misali bizi düşündürücü bir olaydır.¹⁵⁾ 1768-1774 savaşı devrinde bizim rastladığımız vesikalarda, biri züemâ, alaybeyi ve çeribaşı gibi timâr sisteminde mahallî asker kumandanlığı ele almış olanlar ile diğeri, yeniçeri-serdarı, yeniçeri-kethüdâyeri, yeniçeri-haseki ve solak gibi kapu kulu ocaklı kimselerini çok defa görmekteyiz. Bunlardan meselâ, bazı züemâların "zeâmetlerine şerh verdirüp" âyanlığa karıştığını gösteren vesikalara rastlamış bulunuyoruz. Bununla beraber, vesikalarda umumiyetle "ocaklu" diye hitap edilen yeniçeri subaylarının en çok bu müesseseye karıştığı ve yanlarında topladıkları silahlı adamlara dayanarak kazalarda tegallüb ettikleri görülmüştür. Nihayet aşağıda naklettiğimiz bir vesika, hükümetin ocaklıların zulümünden halkı korumak maksadıyla ocaklı kimselerin âyanlığa karışmasını yasak ettiği göstermektedir.

"Lofça kadısına ve Lofça âyanı Çeribaşı Seyfullah'a hüküm ki; ocakludan a'yân ve menzilci olmamasını hâvî bundan akdem fermân-ı celîlü's-şânım sâdır

olmuş olduğundan Lofça a'yân-ı sâbık İbrahim Vidin muhâfazasına azîmet ve cümlelerin muhtârları olan Çerbaşı Seyfullâh kazâ-ı mezbûra a'yân nasb olunup ancak merkûm ben çeribaşıyım deyû umûr-ı seferiyye rû'yeti ve münâvebe-i askeriyyenin ihrâc ve tesyîrinde irtikâb-ı kusûr ve iğmâz eylediği vâsıl-ı hüsvânem olmağın.."16)

Buna rağmen ocaklı kimselerin âyanlığa müdâhalesi hiç bir zaman eksik olmamıştır.

Kaza âyanlarının merkez veya mahallî hükümet mümessilleri ile nasıl bir temâs ederek kendi mevkilerini korumaya ve âyanlıktan sonra kapıcıbaşılık, voyvodalık, mütesellimlik gibi vazife veya ünvan elde etmeğe çalıştıkları hakkında şimdiye kadar fazla bir şey söylenmiş değildir. Halbuki bu husus âyanlık müessesesinin karakterini anlamak bakımından çok mühimdir. Vesikalarımız bu hususu lüzumlu olduğu kadar açıklamaktan uzak kalmakta ise de, 1768-1774 savaşı devrinde kazalarda âyan bulunanların bu mesele ile ilgili hareketlerinden bazı örnekleri aşağıda vereceğiz.

Umumiyetle taşrada bulunan vali ve mutasarrıf gibi devlet erkânının İstanbul'da padişâh yanında birer kapıkethüdâlarını bulundurmak suretiyle siyasî merkezde cereyan eden olayları takip ettirdikleri ve bunlar vasıtasıyla kendi menfaatlarını korudukları bilinmektedir. Fakat bu husus, sadece hükümeti temsil eden idarecilere mahsus olmayıp, umumiyetle taşrada nüfuzlu zengin ailelerin de aynı şekilde hareket ettikleri ve bu sâyede kendilerin tasarruf ettikleri mukâtaa, mâlikâne haklarını irsî olarak oğullarına intikâl ettirdikleri de her vesile ile görülmüştür. Mora eyaleti hakkında Süleyman Penah Efendi'nin "ve mansıblar niyâbet ile zabt olunmakla Âsitâne de kapu kethüdâlar ve sarrâflar peydâ olup bir devlet kârhânesi misillü alup veriyorlar"17) şeklindeki şikâyeti sadece Mora eyaletine mahsus olmasa gerektir. İstanbul'da türlü hizmetler ve memuriyetlerde bulunan kapıkethüdâlar içinde elbette kaza âyanları ve hristiyan kocabaşılarının kethüdâları da bulunmuştur. Aşağıda gösterilen İçel ile Karaman âyanları arasında mütesellimlik etrafında yapılan çekişmeler âyanların kapıkethüdâları vasıtasıyla birbirine nasıl mücâdele ettiklerini göstermektedir.

1766 senesinde, daha evvel Kıbrıs'ta meydana gelen isyanı yatıştırmak üzere o tarafa gönderilen orduya İçel âyanı olarak iştirak eden Gölgeci (?) - zâde Mustafa'ya 1768 savaşı devrinde yine 1000 kişilik asker ile ordu-yı hümâyûna gelmesi emredilmiştir. Fakat bu sırada Mustafa, daha önce İçel mütesellimliğinden azil edilerek başka bir yere gitmiş olan eski müteselliminin geride bırakmış olduğu 1186 (1772/73) senesine ait imdâd-ı seferiye, 6

aylık mütesellimlik şehriyesi ve havvâs mahsûlü gibi vergilerin tahsilini hükümete taahhüd etmiştir.¹⁸⁾ Bu bahâne ile bir türlü orduya gitmeyen Mustafa, diğer yandan İstanbul'da bulundurduğu kapıkethüdâsı vasıtasıyla İstanbul kaymakamına nüfuz ederek, kendisini İçel mütesellimliğine tayin ettirmiştir. Fakat, o, hakikatte bu mevkiye geçememiştir. Çünkü bu sırada Karaman âyanı Zeynelâbidin Ağa adlı bir kimse, Şumnu'da ordu-yı hümayûnda bulunan sadriâzam yanında bulundurduğu kendi kapıkethüdâsı vasıtasıyla kendisini İçel mütesellimliğine tayin ettirmişti. Bu yüzden sadriâzam, İstanbul kaymakamına bir kâime yollayarak İçel mütesellimi olarak Zeynelâbidin Ağa'nın tayin edildiğini bildirerek, Gölgele (?) -zâde'nin kapıkethüdâsına bu hususun anlatılmasını emretmiştir.¹⁹⁾ Bu suretle mütesellimlik etrafında meydana gelen iki âyanın kapıkethüdâları vasıtalarıyla yaptıkları iktidar kavgasını şimdilik Zeynelâbidin Ağa kazanmıştı. Fakat bir müddet sonra Zeynelâbidin Ağa'nın öğrenemediğimiz bir sebep yüzünden katledildiğini görüyoruz. Gölgele-zâde ise, Zeynelâbidin Ağa'nın mirice zapt edileceği maların tahsilini hükümete taahhüd etmiş ve iki ay içinde 560 kese yâni 325.000 kuruşluk malı toplayarak, bu hizmet karşılığında kapıcıbaşılık pâyesi verilmiştir. Ancak, hükümet, Zeynelâbidin Ağa'nın geride bıraktığı ailesine her hangi bir zulüm edilemesine ihtimâl vermemek için, bir ferman çıkarmış ve İstanbul'da Selim Efendi adlı bir kimsenin kethüdâsı hizmetinde olan kardeşine, Gölgele-zâde'ye verilen işlerinden başka bütün işlerini ihâle etmiştir.²⁰⁾ Eylül 1773 tarihli bir fermana göre, Gölgele-zâde'nin bir müddet sonra hükümetin gözünden düştüğü öğrenilmiştir. Fermanda şu kayıt mevcuttur: "İçel âyanından Gölgele (?) -zâde Mustafa, Kıbrıs cezîresi mâlından seksen altı senesi Martından itibaren ber-vech-i ocakluk senevî iki yüz kırk bin akçe sâliyâne ta'yîn.. lâkin hizmet-i me'mûl olmamağla sâliyâne mezkûresinin ref' muktezî olmağla sâliyâne mezkûresi tevcihi tâ'rîhinden ref' ve terkîn.." ²¹⁾

Yukarıda İçel âyanı ile Karaman âyanının kapıkethüdâları vasıtasıyla birbirleriyle mücadele ettiklerini görmüştük. Âyanlar bir taraftan hükümet merkezine kapıkethüdâsı bulundururken, diğer taraftan, valilerin yanında adamları veya akrabalarını bulundurmak suretiyle onlarla temas kurmağa çalışmışlardı. Meselâ, Niğbolu âyanı Varnalı-zade İbrahim Ağa, oğlu Selim'i meşhur vezirlerinden Halil Hamid Paşa'nın yanına vermiş, Selim Ağa da onun himâyesi sayesinde kapıcıbaşılık pâyesi verilmiştir.²²⁾ Savaşın getirdiği fevkalâde masraflar, devlet hazinesini boşalttığı gibi vali ve sâir devlet erkânını da malî sıkıntılar içine atmış olmalıdır ki, 1185 (1771/72) senesinde sadriâzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa tarafından Padişâh'a gönderilen şu

takrir bu hususta bir fikir vermektedir: "vüzerânın filasıl vaz'olunmaları ancak dîn ve devlete hizmet içindir. lâkin sâhib-i iktidâr olmakla muhtâcdır zîrâ akçesiz evlâd dahî hizmet etmez. Hâlâ seferde olan vüzerânın bir türlü tedârikleri olmayup ittibâ'ları ve kendüleri perîşân (ve) bir hizmet teklîf olunsa tedâriki hadd-ı imkânda olmayup mutâlebât arz ederler. Serasker olanlar nuzuleminlerinden ta'yînlerinin ayniyeti olurlar. Numan Paşa ile İbrahim Paşa'ya beher mâh on birer kise bedel-i ta'yîn verilip (fakat) geçemiyoruz deyû yine feryâd ederler".²³⁾ Vezirlerin bu kadar âciz kalmasına karşı âyanlar bundan istifâde ederek, onlara türlü türlü teklifler ederek nüfûzlarını daha da artırmağa çalışmışlardı. Bu hususta da aşağıda bir misal vereceğiz.

Temmuz 1774 tarihli bir fermana göre, Eğribucak kazası âyanı Molla Mustafa, halka zulüm ettiği ileri sürülerek âyanlıktan azil edilmiş ve kazadan ihraç edilmesi hakkında daha önce bir emir verilmişti. Fakat fermana rağmen Rumeli mütesellimi Numan, Molla Mustafa'yı himaye ederek onu yeniden Cumapazarı âyanı tayin ettikten başka, Mustafa'nın adamlarından Yakub adlı bir adamı Eğribucak âyanı yapmıştır. Bu yüzden Mustafa ile Yakub, yukarıda adı geçen iki kazanın üstüne düşüp defter tevzine başlamış, Cumapazarı'ndan 20.000 kuruş ve Eğribucak'tan 30.000 kuruş toplamışlardı. Bu iki kazanın durumunu öğrenen Serfiçe ve Çarşamba kazaları halkı ordu-yı hümayûna vaziyeti bildirerek, tekâlif ile imdâd-ı seferiyeyi tekmîlen ödemek şartıyla Molla Mustafa ile Yakub'un kazâlardan çıkarılmasını istemişti. Kazalar halkının ifâdesine göre, Rumeli müteselliminin Molla Mustafa'yı himâye etmesi şu iki sebeptendir. Mustafa, bir yandan onun damadı Sâlih'i Rumeli müteselliminin dairesine hizmete vererek, onun vâsıtasıyla mütesellimin onun vâsıtasıyla mütesellimin itimadını kazanmış, diğer yandan ise, bir zamandan beri Rumeli valileri tarafından alınması mutad bir hâle gelmiş olan "mu'tâdiye" adlı hüviyeti şüpheli olan bir verginin 1186 (1772/73)

senesine ait olanının toplanmasını yine Salih vâsıtasıyla mütesellime vaad etmiştir. Ancak 1186 senesi için "mu'tâdiye" vergisi eski Rumeli valisi Ali Paşa tarafınan daha evvel toplanmış olup Mustafa'nın teklifi gerçekte icrâ edilecek olursa bir sene içinde iki defa "mu'tâdiye" vergisi toplanmış olacaktı. Serfiçe ve Çarşamba kazâları halkının bu meseleye müdâhale etmesi bu yüzden. Çünkü eski Rumeli valisi bu iki kazâ halkına da toplu olarak 70 kese yâni 35.000 kuruş mutâdiye vergisini tevzi etmişti. Fermanda hükümet, Rumeli müteselliminin hareketini şiddetle tenkit ederek, Molla Mustafa ile Yakub'un yakalanması, Salih'in dairesinden çıkarılmasını emrettikten başka, Rumeli valileri tarafından alınagelen "mu'tâdiye" vergisinin katı

suretle lagv edilmesi hususunda nizâm koyduktan sonra, yukarıda adları geçen dört kazaya yeniden birer muhtar kimseleri birer âyan seçerek ordu-yı hümayûna bildirilmesini emretmiştir.²⁴⁾

c. Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın İkinci Sadâretinde Âyanlık Siyâseti

Rusya'ya karşı açılan savaşın uzun seneler sürümesi ve cephedeki çatışmaların gittikçe Osmanlı Devleti aleyhinde gelişmesi, bu savaşın devlet için bir felâket hâline gelmesine yol açmıştı. Bu durum karşısında türlü türlü yollardan nüfuz kazanmış bulunan âyanlar, halk kitlesine devletin tesir edebilmesi için birer vâsıta olmuşlardı. Hükümet, savaşa girerken, kazalarda âyanlık seçimini eskiden olduğu gibi serbest bırakmıştı. Fakat savaş ilerledikçe âyanlık vazifesi daha da önem kazanmış, bu ünvan etrafında çeşitli mücâdeleler şiddetlenmişti. Bu durum, acele olarak görülmesi lâzım olan zahîre, levâzımât ve asker işlerinin zamanla yapılmaması neticesini verdiğinden, hükümet, ister istemez âyanlık seçimine yeniden müdâhale etmeye mecbur kalmıştı. Bu arada 25 Şaban 1185 (3 Aralık 1771) tarihinde Muhsin-zâde Mehmed Paşa ikinci defa olarak sadâret makamına getirilmiş ve Küçük Kaynarca Muâhedesinden hemen sonra, 26 Cemaziyelevvel 1188 (10 Temmuz 1774) tarihinde vefatına kadar bu makamda kalmıştır. Muhsin-zâde'nin Ocak 1769 tarihinde çıkarılan ve onun birinci sadâreti devrinde takip edildiği âyanlık siyâsetinin iptal edildiğini bildiren fermanın haberi olup olmadığı bilinmemekle beraber, onun ikinci sadâretinde yine eski siyâseti takip ettiği açıkça görülmüştür. O halde bu savaş devrinde hükümetin takip ettiği âyanlık siyâseti, önce âyanlık seçiminin serbest bırakılması merkezinde yürütüldükten sonra, savaşın ikinci yarısında bu siyâset terk edilerek, âyanlık seçimine bir düzen verme siyâsetine dönüldüğü anlaşılmaktadır. Hattâ savaşın son safhasında hükümetin bazı âyanlara güvenme siyâseti takip ettiği de görülmüştür.

Başbakanlık Arşivi'ndeki Kâmil Kepeci Tasnifinde Sadâret Mektupçuluğu Kalemî'ne ait vesikalar içinde Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın ikinci sadâreti zamanına rastlayan bazı mektup ve kâimeler mevcuttur. Bu vesikalara göre Muhsin-zâde, sadrîâzam olarak yaptığı ilk işlerinden olmak üzere, bazı kazâlara birer mektup yollayarak o kazâlarda yapılan âyanlık seçiminin kendisi tarafından tasdik edildiğini bildirmiş, bâzı âyanlara yazdığı mektuplarda ise, bunların âyanlıklarının ipkâ edildiğini bildirerek, devlet işlerinin yerine getirilmesi için daha da gayret göstermeleri yolunda teşvik etmiştir.¹⁾

Bundan başka Sadriâzam, münâsîp âyanın bulunmadığı bazı kazâlara fermanlar veya mektuplarla kendi beğendiği adamları âyan tayin etmiştir. Bu hususta iki misal vereceğiz.

1) Koniçe âyanı Kiraslı(?)-zâde Mîr Yakub'un Koniçe âyanlığında "hüsn-i hareket" öğrenince, henüz münâsîp âyanın bulunmadığı Yanya kazası âyanlığına, onu Koniçe âyanlığına ilâveten, tayin etmiştir.²⁾

2) Ahyolu kazası âyanlığın tayinine ait bir fermana göre, "Ahyolu kazâsında ayânlık umûru idâre ve rû'yet edecek kimesne" olmadığından aslen Aydoslu olup Edirne'de hassa bostaniyân hasekilerinden olan Aydoslu Mehmed Haseki, Ahyolu kazası âyanlığına tayin edilmiştir.³⁾

Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Muhsin-zâde Mehmed Paşa, birinci sadâretinde tâkip ettiği siyâseti ikinci sadâreti devrinde de yürütmekle kalmıyor, bazı hallerde ise, halkın seçimini beklemeyerek kendisinin istediği kimseyi, başka yerlerden tedârik ederek bir kazaya âyan yapmıştır.

Sadriâzâmın âyanlığa bu kadar önem vermesi elbette bazı tepkilerle karşılaşmıştır. Bazı âyanlar, kadı ve ahâlînin ilâm ve mahzarlarla kendi âyanlığın tasdik edilmesini istediği¹⁴⁾ gibi, bazı kaza halkının da kendi istedikleri adamı âyan tayin ettirmek üzere Sadriâzam'a bir miktar para vermeği teklif etmişlerdir. Meselâ, Nevrokop âyanı Ali Ağa hakkında bazı ahâlînin hükûmete şikâyet etmeleri yüzünden, durumun teftişine memur edilen Demir-hisar kazası âyan vekili Osman ile kadısının 4 Receb 1186 (1 Ekim 1772) tarihli arzlarına göre, Ali Ağa hakkında yapılan şikâyetlerin asılsız olduğu, ahâlînin Ali Ağa'yı tekrar âyan seçmek istediği ve bu isteğin kabul edildiği takdirde ahâlînin Sadriâzam hazinesine 2.500 kuruş para vereceğini taahhüd ettiği hususlar yazılmaktadır.⁵⁾

Sadriâzam'ın âyanlık müessesesi konusunda önem vermesi, her şeyden önce savaştan icâb ettirdiği pek çok işleri, cepheye gitmiş olan mahallî idarecilerin yerine âyanlara ihâle etmekten başka çare olmadığından ileri gelmiştir. Bununla beraber daha önce gördüğümüz Mora ihtilâlinin bastırılmasında Tesalya ve Makedonya gibi Mora'ya yakın yerlerde bulunan âyanların bu hususta çok büyük hizmet etmeleri de, o zaman Mora seraskeri bulunan ve isyanın çabuk bastırılmasına muvaffak olan ve belki bu sâyede ikinci defa olarak sadârete getirilen Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın zihninde büyük tesir göstermiş olduğu da unutmamalıdır. Gerçekten, Sadriâzam, isyandan sonraki devirde bazı vesilelerle, isyanın bastırılmasında yararlık gösteren Müderris Osman veya Çatalıcalı Ali gibi âyanları bizzat kendi takrir ve arzlarıyla padişâha takdim ederek vezirliğe yükseltmiştir. Bu cümleden olarak, evâsıt-ı Cemazi-

yel-evvel 1187 (Ağustos 1773) tarihli olup Górdos kalesi dizdarına hitap eden bir fermenda, halka yaptığı zulüm dolayısıyla Górdos kalesine kale-bend ettirilmiş bulunan Modon kazası âyanı İmam İbrahim adlı bir adamı, onun Mora isyanının yatıştırılması esnasında Çatalıcalı Ali Ağa ile beraber bulunup mühim hizmet etmiş olduğuna atfen kale-bend cezâsından afvetmiştir.⁶⁾ Bu olay fikrimizi teyid eder mahiyettedir.

Sadriâzam bir yandan âyanlık seçimine dikkatle bakarken, öte yandan devletin sıkıntılı durumundan istifâde ederek halka zulüm eden âyanları cezalandırmağa çalışıyordu. Buna rağmen, savaşın devam ettirilmesi için lâzım olan bir çok işlerin zamanla yapılması devletin hayatî meselesi olduğundan, Sadriâzam her ne kadar halka zulüm eden âyanları cezalandırmak istedi ise, çok zaman, yine işlerin görülmesi icâbı onların hareketlerine göz yummaya mecbur kalmıştır. Bu hususta pek çok vesikalara rastlanmakla beraber biz aşağıda sâdece bir kaç misâl vereceğiz.

Pravadi kadısına gönderilen bir fermana göre, "Pravadi sükkânından vilâyet mu'temedi Saka-oğlu Memiş Alemdâr ve a'yânı Çolak-zâde Osman ve Çolak-oğlu Ebubekir ve voyvoda (boş bırakılmıştır) nâm kimesneleri havâ-larında tâbî' refîkleriyle yek-dil ve bu esnâda kazâ-ı mezbûrdan bâ-emr-i Âlî râyîci üzere matlûb-ı hümayûnum olan zehâirin ta'tîle bâ'is ve umûr-ı mühimme-i müste'cele ile mürûr ve ubûr eden ulak ve hazîne içün cebelü i'tâsında dahî muhâlefet üzere oldukları inhâ olunduğuna binâen.. mezbûr-ları ahz ve meştâ-ı şumnî'ya ihzârlar içün bundan akdemce eğerçi emr-i şerîfim sâdır olup, lâkin mezbûr Osman fî-ma' -ba'd kendü hâlinde olup bâ-emr-i Âlî kazâ-ı mezbûrdan matlûb-ı hümaynûm olan gerek zehâir ve gerek umûr-ı mühimme-i müste'celenin rû'yet ve temşîyeti husûslarında mezîd-i sa'y ve ihtimâm eylemek şartıyla ihzârdan afvını bâ-arz-ı hâl istirhâm ve sâir olan fermân-ı Âlîy ye imtisâlen Pravadi kazâsında a'yân olan mezkûr Osman zuhûr eden umûr-ı mühimmenin idâresinde ve uhdesine ihâle olunan hidemât-ı Alîyyenin cümlesinde ve sâ'y olup hilâfından tehâşî üzere hareket ve sâdır olan evâmir-i Aliyyenin infâz husûslarında sâ'y-i bâ-şumâr ve ibrâz-ı sadâkat eylemek şartıyla yalnız mezkûr Osman'ın ihzârdan afv olunması" emredilmiştir.⁷⁾ Bu ferman kazalarda zuhur eden olaylarda âyanlık vazifesini elde etmiş bulunan bir şahsın ötekilere nazaran daha elverişli bir mevki kazandığına bir delil teşkil etmektedir.

Şubat 1772 tarihli bir fermana göre, Mora ihtilâlinin bastırılması esnasında yararlık gösteren Florina âyanı Elhaç Veli, defter tevzi'inde kendisi için nizâmdan fazla vergi topladığı suçu ile, bir kere kale-bend edil-

mişken, sonradan afvedilmiştir. Fakat o, daha sonra yine âyanlık iddiâsında halka zulüm etmeğe başlayınca, hükümet gayet ağır bir lisan ile onu tenkit etmekle beraber, yine 500 kişilik asker ile ordu-yı hümâyûna gelmek şart ile cezalandırılmasını tehir etmiştir.⁸⁾ Çeşitli bahânelerle halka yaptığı zulüm yüzünden kale-bend edilen âyanların bu şekilde af veya cezasının uygulanmasının tehir edildiğini gösteren pek çok vesika mevcuttur.

Vodina kazasından istenilen 300 kişilik askerın bedeliyesi olarak, her bir asker başına 30 kuruş, yekûnu 9.000 kuruş ordu-yı hümâyûna gönderilmesi icâbı ederken, bu paradan ancak 6.000 kuruş gönderilmiş, geri kalan 3.000 kuruşu Vodina kazâsı âyanı ve serdarı olan Mehmed'in "âyanlık umûruna sarf" ettiği öğrenilmiştir. Hükümet, Mehmed'i âyanlıktan azil ederek Mustafa Bey'i yerine âyan ettikten başka, Mehmed'i kale-bend ettirmek üzere ferman çıkarmıştı. Halbuki Mehmed kaleye gönderilen yol üzerinde adamları tarafından kaçırılmıştı. Bunun üzerine hükümet, bir yandan Mehmed'in yakalanmasını Rumeli mütesellimine emrederken, öte yandan Mehmed'in evinde bıraktığı eşyaların satılıp bedelinden 3.000 kuruşun mirice zapt edilmesini emretmiştir. Olayın bu kadar gelişmiş olmasına rağmen, evâhir-i Ramazan 1187 (Aralık 1773) tarihli bir ferman ile Mehmed, "fî-ma'-ba'd kendü hâlinde olup hizmet-i lâzimesinde istikâmet eylemek şartıyla afv" edilmiştir.⁹⁾ Daha önce "ocaklu" dan âyan olmaması hakkında bir ferman çıkmış iken, buna bakmayarak âyan olduktan sonra, emirlere bu kadar itaatsızlık gösteren bir "ocaklu" âyanının yine afvedilmiş olması cidden düşündürücü bir misal teşkil etmektedir.

Bu şekilde Sadriâzâmın âyanlık müessesesine bir düzen koyma teşebbüsü neticesiz kalmıştır.

Sadriâzâmın bütün teşebbüslere rağmen, onun siyâsetinin zamanın siyâsî çevrelerde her zaman iyi karşılandığı söylenemez. Bu devirde âyanlık müessesesi hakkında Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın takip ettiği siyâseti ile uyuşmayan daha iki düşünce vardır. Bunlardan biri, Ocak 1769 tarihinde çıkarılan bu müessese ile ilgili fermanın taşıdığı fikirdir. Bu fikir daha sonra, III. Selim zamanında bir aralık lağv edilen âyanlığın yerine ihdâs edilen şehirkethüdâlığının işe yaramaması yüzünden yeniden âyanlığın ihdâsını isteyen ve Padişâha takdim edilen Seyyid Numan Bey adlı bir zat fikrini şu şekilde dile getirmiştir: "öteden berû Rumeli'nin muhtârı ve kişi zâde-leri ahâlîsinin hüsn-i rızâları ile umûr-ı memleketi idâre edüp a'yân-ı vilâyet deyû evâmir-i Aliyyede kendülerine hitâb olunur idi ve bu a'yânlık fermân ve mektûb-ı sâmi ve buyuruldu-yı vâlî ile olmayup kendü tabî'at ve

isti'dâdı ve ahâlînin kabûlü ile olagelmiş iken, 20 seneden berû eyalet vâlîleri bir takım zâlimlerden akça ahz ile yedlerine a'yânlık buyuruldu verüp bir müddet sonra bir başkasından akça alarak buyuruldu i'tâ ve anlar dahî verdiklerini ma'-ziyâde çıkarmak için tecrîm-i fukarâ u züefâ ederek bu mu'âmelât her kazânın iki taraf ve pek çok memâlikin harâb u perişân olmasına sebep olmuştur."¹⁰⁾

Numan Bey'in bu düşüncesi âyanlık işlerine devletin müdâhalesini istemeyen halkın hisslerini temsil etmektedir. Ancak Numan Bey bir kazada bir kişi olmak üzere âyanlık müessesesinin mevcudiyetini lüzumlu görmekte ve sadrîâzâmın bu işe müdâhalesinden daha çok valilerin kötü hareketlerinden şikayet etmektedir.

Diğer taraftan Süleyman Penah Efendi, âyanlık meselesi hakkında, "ve bâ-fermân-ı Âlî ve buyuruldu a'yân nasbı külliye ref'oluna ve bir kazânın umûru bir kimesneye munhasır olmaya,"¹¹⁾ Çünkü taşra halkı bâ-cem'hum nâmûs-ı saltanat nedir fark etmez ve a'yânlık ile me'lûf olup çiftçiler beyzâ ve deccâce getürmeleriyle ol lezzet dimağlarında kalup ve birbirlerine olan nefsâniyet-i dihkâne kibri kendülerine tabî'at olmakla her ne denlû pâye ve rütbe verilirse fark etmeyüp yine kadîmî hâl ile şugûldan hâlî olmazlar".¹²⁾ şeklinde düşüncesini açıklamıştır. Görüldüğü üzere Penah Efendi, âyanlık adına kaza idaresinin bir tek adamın eline bırakılmasına karşıdır. Yâni bizim ele aldığımız manâda âyanlık müessesesinin mevcûdiyetini inkâr etmiştir. Buna göre Penah Efendi'nin düşüncesi, Numan Bey'in fikrinin tam aksinedir. Penah Efendi, âyanlığın kaldırılmasından sonra ne şekilde kaza idaresinin yürütülmesi lâzım olduğu hakkında bir açıklama yapmamakta ise de, her halde yine eskisi gibi kadıların nezâreti altında bir kaç kişi "ileri gelenler" in yardımıyla yürütülmesini istemektedir. Penah Efendi'nin âyanlıktan başka, kocabaşılık, voyvodalık ve mütesellimlik gibi mahallî idarelerle ilgili müesseseler üzerinde ileri sürdüğü düşüncelerine bakılırsa, onun mahallî idarelerin yerli beylere bırakılmasına tamâmen karşı olduğu ve hükûmetin bu hususta kuvvetli merkezîyetçilik siyâset takip etmesini istediği anlaşılmaktadır. Çünkü, o, yukarıda naklettiğimiz âyanlıkla ilgili satırlarının hemen arkasında "ve erbâb-ı devlet olanlar memâlik-i mahrûsayı bir bağçevân bağçesini timâr ettiği gibi timâr itmelû ve sûret-i nizâmı taşra halkından suâl iktizâ itmez"¹³⁾ dediği gibi, diğer bir yerde "ve bir eyâlet veya sancağ valisi seferde ise yerlüye mütesellimlik ve kaymakamlık virilmeye nihâyetsiz zulûm olacağından başka zabt ve rabt idemez. Fîmâba'd yerlüye virilmeye. Âsitâne-i aliyyeden yahûd âhar eyâlet ve sancağ

ahâlilerinden birisi mütesellim nasb oluna ve şikâyet olur ise yine yerlüye virilmeye. Âhar yabancıya virile. Bu husûs için zuhûr iden i'âmât ve mahzara i'tibâr olunmaya...Zîrâ gaflet ile her kazâda hükkâm ve a'yân ve kocabaşıyân bir cümhûr misillü olup memleketleri mevrûs-ı pederleri gibi alub viriyorlar ve re'âyânın hiç sâhibi yok gibidir. Devlet-i Aliyyenin bunlardan ve işlerinden haberi yoktur" ¹⁴⁾ şeklinde devletin mahallî idarelerine ilgisizliğinden şikâyet etmiştir.

Yukarıda naklettiğimiz âyanlık hakkındaki iki düşüncede müşterek tek bir nokta, âyanlık seçimi hakkında vali ve hükümetin karışmamasını istemesindedir. Buna göre, Muhsin-zâde Mehmed Paşa' nın âyanlık siyâseti her iki düşünce tarafından tenkit edilmiş durumdadır. Gerçekten daha sonra 1786 senesinde çıkan bir fermanda sadriâzamın âyanlık seçimine müdâhale ederek halktan para aldığı şeklinde bir tenkit vardır. ¹⁵⁾ Bununla beraber, mahallî işleri yerli beylerin eline bırakılmasını isteyen Numan Bey'in düşüncesi ile mahallî idareleri yerli beylerin elinden alınarak devletin kuvvetli nezareti altına alınmasını isteyen Penah Efendi'nin düşüncesi karşılaştırılsa, Muhsin-zâde'nin âyanlık siyâseti, birbirine zıt olan her iki düşüncenin ortasında yer almaktadır. Çünkü, o, bir yandan kaza işlerinin bir tek âyanın eline bırakarak Numan Bey'in fikrine iştirak ediyor, öte yandan ise âyanlık seçimin neticesini hükümete bildirtmek ve bunu tasdik etmek suretiyle bu mesele üzerinde hükümetin mevcudiyetini hissettiriyordu. Zamanın en tecrubeli vezirlerinden biri olarak iki defa sadâret makamına getirilen ve gençliğ'nden beri bir çok yerleri dolaşarak eyâletlerin durumunu iyi bilen Muhsin-zâde, bu şekilde devletin karşılaştığı çok güç duruma çare bulmaya çalışmıştır.

Bütün bu gayretlere rağmen Muhsin-zâde Mehmed Paşa' nın âyanlık siyâseti netice itibarıyla, kazalarda çeşitli yollardan nüfûz kazanmış olan bazı kimse-lerin âyanlık vazifesinden istifâde ederek daha da nüfûz ve servet kazanmaya müsâit bir zemin hazırlamıştır diyebiliriz. Çünkü, daha önce göstermiş olduğumuz gibi Sadriâzam'ın bütün teşebbüslerine rağmen, âyanlık adına halka baskı yapmak isteyenleri esaslı bir şekilde tedip etmeğe zamanın şartları müsâit değildi. Fakat bunun yanında âyanların nüfûz kazanması ile ilgili olan diğer bir husus daha vardır. Sadriâzam'ın âyanlık müessesesine ehemmiyet verdiğini ve bu mesele ile yakından ilgilendiğini gören âyanlar, ona zahîre ve asker işlerinde türlü türlü tekliflerde bulunarak kendi âyanlıklarını sağlamlaştıktan başka, kapıcıbaşılık ve mütesellimlik gibi ünvan ve memuriyetler elde etmişlerdir.

Bu devirde âyanlık rütbesi yüzünden kaza idaresini elde etmiş olan bir

adamın, kendi mevkiyi daha da sağlam bir temele dayandırmak ve mümkünse nüfûzunu daha geniş sahaya yaymak maksadıyla kullanılan bir vasıta kapıcıbaşılık olmuştur. Bu rütbenin, esasında Topkapı Sarayı Teşkilatı ile ilgili bir vazife iken,¹⁶⁾ XVIII. asırdan sonra taşrada bulunan âyan ve sâir nüfûzlu kimselere verilen şerefli bir ünvan olduğu bilinmektedir. âyanlara verilen bu rütbenin onlara ne getirdiğine bir misal olmak üzere, Niğbolu âyanı Varnalı-zâde Selim Ağa tarafından 5 Nisan 1772 tarihinde yazılan şu arz-ı hâli göstereceğiz.

"Bu kullarına avâtıf-ı Aliyye-i husrevânî ve avn ü inâyet-i cihândârîden dergâh-ı mu'allâ kapucubaşılığı tevcîh-i inâyet ve ihsân buyurulup kapucubaşılık yevmiyesi yüz elli akçe tevcîh olunmamağla merâhime-i Aliyyelerinden mercûdur ki, tedârik eylediğim üç yüz akçe mahlûlün nısfı hazine mânde ve nısfı yüz elli akçe kapucubaşılık yevmiyesi tevcîh ve i'tâ buyurmak bâbında!"¹⁷⁾ ferman çıkarılması istenmiş ve bu arz-ı hâlla birlikte sipâh ve topçuyân cemiyetlerinden mahlûl olanların hesâbı isimleriyle gösterilmiştir. Bu vesikaya göre kapıcıbaşılık maaşı, günde 150 akçe, yâni senede takriben 420 kuruş (1 kuruş 100 akçe hesâbıyla) tutmaktadır. Çalışmalarımız esnâsında rastladığımız diğer bir vesikada kapıcıbaşılık yevmiyesi yine 150 akçe olarak görülmektedir.¹⁸⁾ Buna nazaran âyanlara verilen kapıcıbaşılık yevmiyesinin her halde 150 akçe olduğuna hüküm edilebilir. Fakat bu maaş, âyanların kapıcıbaşılığın verilmesi mukâbilinde gösterdikleri tekliflerin yerine getirilmesi için sarfedilen para miktarı ile mukâyese edilirse, çok az olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Selânik âyanından Hazinesedar-zâde Ali, kapıcıbaşılığın verilmesi mukâbilinde taahhüd ettiği bir kaç yüz kişilik askerden 130 kişi eksik askeri ordu-yı hüâmâyûna göndermiştir. Hükûmet 130 kişilik askerin 6 aylık ulûfesinin karşılığı olarak adam başına 32 kuruş ödenmesini Ali'ye emretmiştir.¹⁹⁾ Buna göre, Ali'nin, 32 kuruş x 130=4.160 kuruş ödemesi lâzım gelmektedir. Bu bir senelik ulufesi olarak hesap edilirse 8.320 kuruşa çıkacaktır. (1 kuruş 100 akçe, 1 sene 345 gün hesabıyla). Eğer vesikalarda kaydedilen rakamlar ve hesap usulünde bir yanlışlık yoksa, kapıcıbaşılık maaşı olarak verilen ulûfelerin buna mukâbil tekliflerin yerine getirilmesi için sarfedilen para miktarına nazaran çok az olduğu anlaşılır. âyanlar çoğu zaman kapıcıbaşılık mukâbilinde 500 kişilik asker tedârik etmeği teklif ediyordu.²⁰⁾ Bunu yukarıda görülen rakamlarla hesaplarsak, 32 x 500 x 2 = 32.000 kuruşa çıkacaktır. O halde diyebiliriz ki, âyanların kapıcıbaşılık pâyesini istemeleri hiç şüphesiz kapıcıbaşılık maaşı için değil bu ünvanın getirdiği siyasî ve içtimaî selâhiyet içindir. Gerçekten savaş devrinde bu şekilde

kapıcıbaşı olan bazı âyanların daha sonra vezirlik rütbesi elde ederek devlet erkânı zümresine girmeye muvaffak oldukları görülmüştür. Bu hususa daha önceki bahsimizde yer yer işâret edilmiş ise de, bu savaş devrinde veya savaş sonrası devrinde valilik ve vezirliğe kadar yükselen kaza âyanları aşağıda toplu olarak göstereceğiz.

- 1) Yenişehir âyanı Müderris Osman Efendi
- 2) Çatalıca âyanı Çatalıcalı Ali Ağa
- 3) Rusçuk âyanı Çelebi-zâde Esseyid Hasan
- 4) Niğbolu âyanı Varnalı-zâde Selim Ağa

Bu zat savaş sonrası devrinde yine Halil Hamid Paşa'nın himâyesi sâyesinde 1198 (1783/84) senesinde topçubaşı, 1199 (1784/85) senesinde İsmail Binâemini ve 1202 (1787/88) senesinde ise Özü muhâfızlığı ile beraber vezirliğe yükselmiştir.²¹⁾

- 5) Zihne âyanı Molla Mesut Ağa-oğlu Hasan

Bu adam 300 kişilik asker ile Zıştova'yı duşman taaruzundan muhâfaza etmek teklifi karşılığında kapıcıbaşılık ve sonra "servetlü olmağla ordu defterdarı ve kıl'â ta'mîre me'mûr oldu. Badehû sırre-i emîni olup 1202 Şa'bânında (Mayıs 1788) vezâretle İsakçı muhâfızı" olmuştur.²²⁾

- 6) Eşme âyanı Cura-zâde Ahmed

1771 senesinde 1000 kişilik süvari askeriyle ordu-yı hümayûna memur edilen Ahmed, 1203 (1788/89) senesinde mirimirân olmuş ve ertesi sene vezirlikle Anadolu valisi olmuştur. Fakat Ahmed Paşa her zaman derebeyi tarzında hareket ederek hükûmete karşı çıktığından Rebiyülâhır 1205 (Aralık 1790) tarihinde vezirlik geri alınmış ve 1206 (1791/92) senesinde idâm edilmiştir.²³⁾

- 7) Ahyolu ve Aydos kazaları âyanı Mehmed Haseki

Savaş devrinde eşkıyâdan kaza halkını koruma ve askerler için zahîre tedârikinde yararlık göstererek Sadriâzam'ın itimadını kazanmış olan bu zat, 1186 (1772/73) senesinde Edirne Bostancıbaşılığına terfi ettirildikten sonra, 1192 (1778/79) senesinde Özü mahâfızlığı ile vezirliğe yükselmiştir. Daha sonra, İşkodralı Mahmûd Paşa üzerine yollanan Mehmed Paşa, vazifesinde başarı gösteremediğinden kaçıp bir yerde saklanmış ise de, 1787 senesinde Rusya'ya karşı yeniden savaş açılınca kusurları af edilerek harbe memur edilmiş ve 1205 (1790/91) senesinde şehit olmuştur.²⁴⁾

Bunlardan başka bâzı âyanlar da kapıcıbaşılık rütbesi verilmiştir: Gümülcine âyanı Sefer Ağa-zâde İbrahim Ağa, Dobriçe âyanı Esseyid Elhaç Mustafa, Kesriye âyanı Ömer Ağa, Filibe âyanından İvaz Mehmed, Yenice âyanı Elhaç Mehmed, Tırhala âyanı Nimeti Bey, Hacıoğlu-pazarı âyanı Mîr Yakub, Osman-pazarı âyanı Essyyid Turhan, Ruskesri âyanı Esseyid Abdulgaffâr, Babadağı âyanı Esseyid Eyüb, Karinâbâd âyanı Esseyid Abdurrahman Ağa, Tripoliçe âyanı Mustafa. Bazı âyanlar ise, Voyvodalık ve Mütessellimlik verilmişlerdir.

Bu misâlleri daha çoğalmak belki mümkündür. Ancak bu kadar misallarla diyebiliriz ki, Rumeli'de bilhassa cepheye yakın kazaların âyanlarının çoğu kapıcıbaşılık ünvanını kazanmışlardır.

3. Osmanlı Devletinin Mağlubiyeti İle Harbin Son Bulması

Mart 1773 (Muharrem 1187)'te reisü'l-küttâb Abdurrazak Efendi'nin Şumnı karargâhına avdetini müteakip, mütâreke müddeti sona ermiş ve iki devlet arasında yeniden muhârebe başlamıştı. Osmanlı devleti her ne kadar, Rusçuk, Silistre ve Varna cephelerinde Rus ordusuna karşı bir muvaffakiyet göstermiş ise de, para, zahîre, mühimmât ve bilhassa insan gücü bakımlarından tam sıkıntılı ve perişân vaziyette idi. Dört beş senedir devâm eden harp dolayısıyla hazineler boşanmıştı. Bu sebepledir ki, mütâreke müddeti boyunca, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde servet sâhibi olarak tanınan kimselerden, zahîre, erzak, levâzımât ve mühimmât hususlarının tedârik işlerinde yardım istedikten başka, masrafları kendilerinden olmak şartı ile, eyâletlerde bulunan mahallî kuvvetlerin ordu-yı hümayûna gönderilmesi emredilmişti. Buna karşılık, eyâletlerde bulunan âyanlar, daha önceki kısımlarda bahsettiğimiz gibi, idarenin zayıflamasından istifâde ederek, kendi servet ve nüfûzlarını arttırmak gâyesiyle, âdetâ birbirine girişmiş hâlinde idiler ve devlet işlerine pek ihtimâm etmiyorlardı.

Muhârebe yeniden başlayınca, Rus ordusu Tuna'yı aşarak Şumnı karargâhına doğru ilerlemişti. Durumun çok feci bir neticeye varabileceğini anlayan Serdâr-ı ekrem, yeniden kazalardan köylere kadar her nerede kimin kudreti varsa ona hitâben yüzlerce ferman göndererek, birer miktar asker tedârik edip, ordu-yı hümayûna gelmesini emretmişti. Halbuki, fermanların çoğu, memur edilen kimselerin asker tedârikinde kudretleri olmadığı ileri sürülerek geri gönderilmişti.¹⁾ Meselâ, Haziran 1773 (evâsıt-ı Rebiyülevvel 1187) tarihinde, Bursa'da bulunan servet sahiplerinden 8 kişiye hitâben

toplamı 2.000 askeri tedârik ettirmek üzere sâdir olan fermanların hepsi, bunların bu işi yapmaya kudretleri olmadığı öne sürülerek iptâl edilmiştir.²⁾ Böylelikle Serdâr-ı ekremin tasavvuru yine hiç bir sonuca bağlanmamıştı. Gerçekten harbin son safhaya girdiği tarihlerde işin bu mertebeye gelmesine rağmen, vaziyeti bilmeyen yeni padişâh³⁾ I. Abdülhamid ve maiyyetindekiler, harbin devam edilmesini Serdâr-ı ekreme bildiriyorlardı. Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Padişahın bu tutumuna karşı koyamamış ise de, emre cevâben 24 Nisan 1774 (12 Safer 1188) tarihli bir arızasında harbin devam edilmesi uygun görülmediğini etraflı bir ifade ile arz etmişti.⁴⁾

Osmanlı devleti dayandığı bütün milli gücü sarf etmiş durumunda idi.⁵⁾ Yeni askerî kuvvet ile arkası takviye edilmeyen ordu-yı hü mânûnda asker sayısı gün gittikçe azalıyordu. Çünkü askerler, artık bu savaşın kazanılmayacağını biliyordu. Herkes kendi âkibetini düşünüyordu. Rus ordusu ise, Hırsova cânibine serasker tayin edilen⁶⁾ reisü'l-küttâb Abdurrazak Efendi ile yeniçeri ağası Yeğen Mehmed Paşa'nın kuvvetlerini bozarak onları tâkiben Şumnu karargâhına yaklaşıyordu. Karargâhın er-geç Rus ordusu tarafından kuşatılacağını bilen Sadriâzam, son çâre olmak üzere, sancağ-ı şerîfi çıkarmak suretiyle, düşmandan korkmuş olan askeri savaşa davet etti ise de, kimse buna aldırmadı. Bu arada Yenipazar'a kadar ilerlemiş bulunan Rus ordusu üzerine Dagistanlı Ali Paşa sevk edildiği halde, onun kuvveti dahi bozulup, askerler Edirne'ye doğru kaçmışlardı.⁷⁾ Diğer taraftan, Hezargrad muhâfızı Çatalcalı Ali Paşa, Silistre'yi kurtarmağa giden Arapkirli İbrahim Paşa ve Balkan muhâfızı Yusuf Paşa'nın kuvvetleri de Rus ordusu tarafından yenilmiş bulunuyordu. İşte bu suretle Rus ordusunun kuşatması altında az miktar askerle bırakılan ve ağır hasta bulunan Muhsin-zâde Mehmed Paşa, rusların ileri sürdükleri bütün şartları kabul etmekten başka çâresi olmayan ve Küçük Kaynarca kasabasında yapılacak olan andlaşmaya sadâret kethüdâsı bulunan Resmî Ahmed Efendi'yi göndermişti.⁸⁾ Nitekim, ağır hasta bulunan Sadriâzam'ın İstanbul'a dönmesi uygun görülerek yola çıkarılmıştı. Fakat 10 Temmuz 1774 (26 Cemaziyülevvel 1188) tarihinde Karînâbâd'a geldiği sırada Muhsin-zâde Mehmed Paşa takriben 68 yaşında vefat etmişti.

NETİCE

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı öncesi devrinde sadrîâzam bulunan Muhsinzâde Mehmed Paşa, komşu devletler ile olan siyasî münâsebetlere dikkat etmekle beraber, eyaletlerin bozulmuş olan ahvâlini tanzîm etmeğe büyük gayret göstermişti. Çünkü, bu devirde her ne kadar devlet otoritesini sarsacak kadar tehlikeli bir hâdise görülmemiş ise de, Gürcistan, Kıbrıs, Arabistan ve Mısır gibi devlet merkezinden uzak yerlerde, hükümeti tanımayan yerli ve nüfûzlu kimselerin keyfî veya isyan hareketleri eksik değildi. Mehmed Paşa, Kıbrıs'ta Girne kalesi dizdarı Halil'in isyanını başarıyla bastırdıktan başka, Anadolu'nun bazı yerlerinde bulunan ve halka baskı yapmakta olan mütegalibe, kapısız levent ve eşkıyanın tenkilinde de bazı başarılı neticeler elde etmişti. Buna rağmen Gürcistan, Arabistan ve Mısır'da zuhur eden olayların yatıştırılmasında güçlü bir siyâset takip etmekten âciz kalmıştı. Öte yandan, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli kazâlarında âyanlık ünvanını ele geçirenlerin halka yaptıkları baskılar veya bu ünvanı elde etmek gâyesiyle kazalarda nüfûzlu adamlar arasında cereyan eden çatışmalar, halkın büyük ızdırıp çekmesine sebebiyet veriyordu. Bu yüzden Mehmed Paşa, mesele üzerinde hassasiyetle durmuş ve bu müesseseyi nezareti altına almak suretiyle devlet idaresini kazalara kadar uzatmak istemişti. Halbuki, onun gösterdiği çabalar, sadâret müessesesinin son derece zayıflamış olması dolayısıyla, olumlu bir neticeye bağlanamamıştı. Hattâ, 1868 senesinde Rusya'ya karşı seferin açılması Mehmed Paşa'nın sadâretten azlını takip ederek kararlaştırılmış ve sefer için tedârik edilmesi lâzım gelen her türlü işin âyanlara yaptırılması icâb ettiğinden, onun âyanlık siyâseti inkâr edilmişti.

1770 senesinde Mora seraskeri bulunan Mehmed Paşa, orada zuhur eden isyanı Yenişehir, Çatalca ve Tırhala gibi civar kazâlar âyanlarının yardımıyla ancak bastırabilmişti. Bu durum, Mehmed Paşa'nın onlara karşı duyduğu güvenin artmasına sebep olmuştu. 1771 senesinde ikinci defa olarak sadârete getirilince her türlü sefer ihtiyaçlarının giderilmesinde bu zümreden geniş ölçüde faydalanmayı uygun görmüş ve birinci sadâreti devrinde olduğu gibi, hükümete sâdık kalan âyanlara büyük selâhiyet vermişti. Buna karşılık kaza âyanlarının bir kısmı, bu selâhiyetten istifade ederek devlet işinden daha ziyâde kendi işleriyle meşgul olup, nüfuz ve servetlerini arttırmışlardı. Bir kısmı ise, bizzat sefer hizmetine katılmak ve Sadrîâzamanın takdirini kazanmak suretiyle kapıcıbaşıliğe ve hattâ Rusçuk âyanı Seyyid Hasan ile Çatalca âyanı Ali misalinde görüldüğü gibi, vezirliğe dahi nail olmuşlardı.

Nitekim 1768 seferinin sona yaklaştığı tarihlerde Rumeli ve Anadolu'nun pek çok yerlerinde varlıklı âyanlar türemiş ve âyanlık ünvanını bahâne ederek bulundukları kazalar idaresini inhisâr altına almağa muvaffak olmuşlardı.

Netice itibarıyla, Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın takip ettiği âyanlık siyâseti, hükümetle kaza âyanları arasındaki mesâfeyi yaklaştırmış ve savaş sonrası devresinde âyan zümresinin devlet işine karışmasına bir temel atmıştı. Bu bakımdan Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın sadâretleri devresi, XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinin çok önemli bir dönüm noktası sayılabilir.

Muhsin-zâde Mehmed Paşa and the Institution of âyanlık

Recently, many researchers have been paying attention to the role of the âyan, a class of local notables in the modern history of the Middle East. It is widely accepted that in Anatolia as well as in Rumelia, the âyan possessed a significant political role from the end of 18th century to the beginning of the 19th century. In Turkey the role of the âyan in the local communities won the recognition of the central government as " official service " - referred to as âyanlık in the Turkish history. Research on this subject is under way by the Turkish, Bulgarian and Yugoslavian historians. All of these studies, however, treat âyanlık individually as a problem of local power under the Ottoman Empire, and have not yet placed it in the general framework of the history of the Empire. In this book, based on my doctoral dissertation presented under the same title to the University of Istanbul, I pay principal attention to the development of âyanlık in Anatolia and Rumelia, during the decade of 1765 to 1774.

Intoduction : After surveying these trends of the recent studies on this subject, I emphasize that âyanlık relates, basically, to a form of kaza (district) administration. In the history of the development of Turkish local administration, the âyanlık lies in the middle of the transitional stage from the traditional Islamic kaza administration by kâdî (judge), to the European secular kaza administration by the kaza-müdürü or kaymakam.

Chapter 1 : The first Grand-Vizierate of Muhsin-zâde Mehmed Paşa

In this chapter, I examine the political conditions of the Empire preceding the Russo-Turkish War (1768 - 1774). Although this period was generally known as a time of "peace", the local inhabitants suffered from the wrong administrations of unjust governors and from the absence of public peace caused by the struggle for the post of âyanlık between influential notables. Muhsin-zâde Mehmed Paşa became Grand-Vizier in April 1765. He replaced the familiar method of âyanlık buyuruldu (a licence to âyanlık) furnished by governors with a new method of recognition of âyanlık by the central government. In an edict in 1765 to every kaza in Anatolia and Rumelia, he declared that every âyan, following election by the vote of people in his own kaza, had to be recognized through a letter sent by the Grand-Vizier. The purpose of this policy was to keep local peace under the control of the central government.

Mehmed Paşa, however, was dismissed from his office as Grand-Vizier on

the eve of the War, and the central government abandoned his policy of recognition in order to make âyans supply local soldiers, food and munitions to the Sultan's corps.

Chapter 2 : The Greek rebellion of 1770 on the Morea Peninsula

This rebellion was a turning point in the development of the political powers of âyans. In this chapter, the event is discussed in detail, on the basis of Turkish historical documents. On Morea, where the original population of Turkish immigrants was not so great, the âyans did not constitute a very solid force. In contrast, the Greek notables called kocabası in the Turkish documents, had made rather remarkable growth, and the rebellion was carried out on their initiative. It was the âyans of Macedonia and thessaly that applied themselves to putting down the rebellion. Therefore, the rebellion took the course of a confrontation between Greek and Turkish notables. The Greek notables, however, failed to act in step with each other and because of this the rebellion failed, whereas the Turkish notables were closely united in fighting to preserve their existing interests.

Chapter 3 : The second Grand-Vizierate of Mehmed Paşa

Because of the involvement of valis (governor of a eyalet) and mutasarrıfs (governor of a sancak) in the battle fields as military commanders, the post of âyanlık became more important in local administration, and the struggles for this post among influential notables became very severe. In the course of the suppression of the above mentioned rebellion on Morea, Mehmed Paşa, serving with distinction as a Commander-in-chief on Morea, was fully aware of the increasing influence of âyans in local administration. After his return to the office of Grand-Vizier on December the third, 1771, he adopted the same policy of recognition, as in his first administration and at the same time requested the âyans who were faithful to the policy of the central government to send food and soldiers for the war.

While the political voice of the leading notables was remarkably strengthened after the War, not a few of them built up their political and social influence through supplying food, munitions and local soldiers while holding the post of âyanlık.

Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın İkinci Sadâreti Devrinde
Tuna Kenarında Bulunan Ordu-yı Hümâyûna Gelmeleri
Emredilen Mahallî Kuvvetler (Aralık 1771 - Ağustos 1774)

Yer ismi	Ünvan	Şahıs ismi	Asker sayısı	
Ahyolu	âyanı	Salih	200p.*	MD.171, s.498
Akçekızanlık	âyanı	Zaîm Mustafa	300p.	" "
Alacahisarı	âyanı ve mütesellimi	Osman	300p.*	" "
Alasonya	sâbık voyvodası	Halil	100p.	" s.241
"	sükkânından	Hasan	100p.	" "
"	"	Osman	100p.	" "
Avlonya	sükkânından	Kaplan Paşa-zâde	300p.	" s.226
"	mutasarrıfı	Kürd Ahmed	2000p.	" s.99
Avrethisarı	_____	Küçük Hüseyin	300p.	" "
Badracık	âyanı	Puşo(?)-oğlu	50p.	" s.286
Çırpan	âyanından	Akıllı-oğlu	300p.*	" s.276
Demirhisar	âyanından	Çavuş Mehmed Bey	300p.	" "
Dobniçe	sükkânından	Elhaç Yusuf	150p.	" s.266
Dobriçe	âyanı	Elhaç Mustafa	800s.	" s.286
Dukakin	mütesellimi	Ali Paşa-zâde Mehmed	500p.	" s.379
Filibe	âyanından	Ali Ağa-zâde Bî-Dil Çelebi	300p.*	" s.240
"	"	Ali Ağa-zâde Küçük Çelebi	200p.*	" "
"	"	Abdurrahîm Bey-zâde	600p.*	" s.548
"	"	Küçük Hacı Mustafa	300p.*	" "
"	"	Fuzûlî-zâde Mustafa	300p.*	" "
Florina	âyanı	Veli	500p.	MD.171, s.99
Filibe	âyanından gedikli	Yusuf	500p.	" s.237
"	âyanından kapıcıbaşı	İvaz Mehmed	300p.	" s.237

Filibe	âyanından	Sarı Nâzır-zâde	300p.*	MD.171, s.240
Gümölcine	âyanı, kapıcı- başı	Sefer Ağa-zâde İbrahim Ağa	500p.	" s.271
İslimiye	voyvodası	Yiğitli Uzun Mehmed	500p.*	" s.512
"	sükkânından	Hacı Kürd Ali-zâde Hacı Ali	300p.*	" s.241
İştîp	gedikli	Nâzır-zâde Yeğeni Mehmed	300p.	" s.226
İvraça	âyanı	Alemdar-oğlu Ali	500p.*	MD.172, s.137
İzdin	voyvodası kapıcıbaşı	Bey-zâde Yusuf	500p.	MD.171, s.512
Karaferiye	kadısı, âyanı	Rüşdü	200p.	" s.266
"	sükkânından	Kara Ahmed	300p.	" "
Karinâbâd	âyanı	Tahtaburun Hacı Mehmed	200p.*	" s.511
Katerin	voyvodası, kapıcıbaşı	Hasan-zâde Mehmed	200p.	" s.238
"	âyanı	Halil	-----	" s.99
Kerenpe	mirmirân	Mehmed Ağa-zâde Hüseyn	200p.	" s.433
Kesriye	âyanı	Ömer Ağa	500p.	" s.242
Keşan	âyanı	Ahmed		CAs.25229
Kırk Kilise	âyanı	Elhaç Hasan	100p.*	MD.171, s.226
Komanova	âyanı	Yeslem (?)	100p.	CH.4492
Koniçe	âyanı	Manco(?) Osman	300p.	MD.171, s.266
"	"	Mir Yakub	150p.	" s.422
Köprü	-----	Köprülü-zâde Osman	500p.	" s.200
Köstendil	âyanından	Yaman Hacı Ahmed	100p.	" s.278
"	sükkânından	Mehmed Emin	150p.	MD.171, s.278
"	"	Hasan Efendi-zâde	150p.	" "
Malkara	âyanı	Çavuş-zâde Mustafa	-----	CAs.25229
Manastır	âyanı	Hacı Ağa-oğlu Hacı Halil	250p.*	MD.171, s.241
"	sükkânından	Şatır Ağa-zâde	100p.	MD.171, s.226
Menlik	âyanı	Talib Bey	300p.*	" s.498
Naslıç	âyanından	Ahmed Bey	300p.	" s.441

Nevrokop	âyanı	Elhaç Mehmed	400p.	MD.169, s.163
"	âyanı	Esseyyid Ali	200p.	MD.171, s.376
Osmancık	sükkânından	Kelleci-oğlu	300p.	" s.277
Osmanpazarı	âyanı haseki tekâyüdü	Turhan	-----	" s.287
Plevne	âyanı	Müderriş-zâde Hacı Molla	200p.*	" s.185
Pravişte	âyanı	Hacı Ömer-zâde Elhaç Mehmed	150p.*	" s.245
"	sükkânından	Baba Ahmed-zâde Ahmed	150p.	" s.244
"	sükkânından	İmam-oğlu Hasan	100p.	" s.278
Priştine	"	Ahmed Bey-zâde Nureddin	100p.	" s.240
"	"	Hacı Yahyâ	300p.	" s.248
"	"	Mir İsmail	300p.	" "
Selânik	âyanından	Abdülbâki	100p.	MD.171, s.226
"	"	Haseki Mustafa	200p.*	" s.267
"	serdengeçti ağası	Peşmekçiler ahî babası	250p.	" "
"	sükkânından	Seyyid Ahmed	300p.	" s.278
"	ahî babası	Seyyid İbrahim	250p.	" s.226
"	sükkânından	Elhaç Mustafa-zâde Hüseyn	150p.	MD.171, s.226
"	"	Alagöz-zâde	150p.	" "
"	maden emini	Çavuş-zâde	500p.	" s.99
"	kapıcıbaşı	Hazinedar-zâde	500p.	" "
"	sükkânından	Abdülvahhâb	300p.	" "
"	zî-kudretleri	-----	300p.	" "
Selvi	sükkânından	Hâfız-zâde Ahmed	250p.	" s.230
"	"	Haseki-oğlu Hacı Ali	250p.	" "
"	"	Haseki-zâde Emin	250p.	" "
Seviniçe (?)	âyanından	Ahmed Bey	300p.	" s.246
Serfiçe	âyanı	Küçük Ali	300p.	" s.358
Siroz	âyanı	Küçük Abdullah	-----	" s.87
"	haseki mütekayidi	Hacı Ahmed	200p.	" s.99
"	sükkânından	Mühürdar-oğlu Hasan	400p.	" "

Sofya	mütesellimi	Elhaç İbrahim	300p.*	MD.171, s.225
"	çeribaşısı	Köprülü Mustafa	200p.*	" s.225
"	sükkânından	Hüseyin	100p.	" s.261
Samakov	"	Derviş Nâzır Mehmed	100p.	" s.266
Tırhala	âyânı	Nimeti Bey	200p.	" s.99
"	kapıcıbaşı			
"	sükkânından	Nimeti Bey-zâde Mir İbrahim	300p.	" s.266
Tırnova	serdengeçti ağası	Müftü-oğlu Hacı Ömer	300p.	" "
"	sükkânından	Ahmed Ağa	100p.	" "
"	"	Hacı Ömer-zâde Hacı Mehmed	250p.*	" "
"	"	Ziştovalı	200p.*	" "
Topran	âyânı	Hasan	200p.	" s.99
Tripoliçe	âyânı	Mustafa	500p.	MD.171, s.287
	kapıcıbaşı			
Tuzluk	âyânı	Elhaç Mustafa	500p.	" s.188
Varna	nâzır, gedikli	Elhaç Hüseyin	400p.	" s.99
"	kapıcıbaşı mübâyâacı	Nâzır-zâde	500p.	" "
Vodina	âyânı	Mustafa	300p.	" s.511
Yanya	mütesellimi	Mir Ali	700p.	" s.572
"	sükkânından	Ali	350p.	" s.226
"	"	Mustafa Paşa-zâde Mir Mehmed	100p.	" "
"	"	Kalo(?) Mehmed-zâde Mir Ahmed	200p.	" "
"	"	Mir Mustafa	200p.*	" "
"	"	Kaplan Bey-zâde	200p.*	" "
"	"	Mir Paşa-zâde Mir Tâhir	500p.	" "
"	"	Mehmed Bey	500p.*	" "
"	erbâb-ı timâr	Zulkadır oğlu Yusuf	100p.*	" s.245
"	sükkânından	Derviş Ağa-zâde Mustafa	500p.*	" "
Yenice	mütevellisi	Ahmed Bey	500p.	MD.169, s.99
"	sükkânından	Çıplak Ağa	200p.	" "
"	âyan ve zî-kud- retleri	-----	400p.	" "

Yenişehir	sükkânından	Nakib Efendi Biraderi	150p.	MD.171, s.226
"	âyanından	Alaca-zâde Mehmed	300p.	" s.241
"	sükkânından	Alaca Ali Ağa Kâini Hüseyin	200p.	" "
"	"	Müstakim-zâde İsmail	300p.	" "
"	"	Varnalı-zâde Hacı Mehmed	300p.*	" "
"	"	Bayram	100p.	" "
Zihne	âyanı	Molla Mesut Ağa	500p.	" s.99
"	âyanı kapıcıbaşı	Molla Mesut Ağa-oğlu Hasan	500p.	" s.441
"	âyanından	Kahraman Paşa-zâde	500p.	" "
Adana	-----	Çapur-zâde	550s.	" s.200
Akhisar	âyanı	Hacı Şaban-zâde Ali	200s.	" "
Akşehir	âyanı ve mütesellimi	Raşid Ömer Efendi	500s.*	CAs.7294
"	âyanı	Osman	300s.	MD.171, s.221
Alaşehir	âyanı	Elhaç Ömer Ağa-zâde Mehmed	250s.	" 199
Alaiye	âyanı	Gönüllü-zâde Mustafa	300s.	" s.200
"	-----	Şekerli-zâde Hüseyin	300s.	" "
Anbacı karyesi	sükkânından	-----	500s.	" s.277
Antalya	âyanı kapıcıbaşı	Hacı Osman	300s.	" s.220
"	âyanı	Dereköylü Mehmed	500s.	" s.375
"	âyanından	Bekir Bey-zâde Hüseyin	100s.	" "
Arapkir	sükkânından	Ebubekir-zâde İsmail	100s.	" s.221
"	mehterbaşı	İsmail	200s.	" "
"	sükkânından	Hacı Receb	100s.	" "
Artukâbâd	âyanı	İlbaşı-oğlu Seyyid Mustafa	300s.	" s.219
Bandırma	-----	Salih Ağa-zâde	200s.	" s.200
Beyşehir	âyanı mütesellimi	Etmeççi-zâde Mehmed	500s.	" s.451

Birgi	âyanı	Kara-zâde Elhaç Mustafa	200s.	MD.171,s.200
Bolu	voyvodası ve kapıcıbaşı	Mir Yusuf	1000s.	" s.210
Borlu	âyanı ve cemaat reisi	Şeyh-zâde Mir Abdülcelîl	300s.	" s.201
Boz (?)	âyanı	Kör İsmail Kethüdâ	500s.	" s.451
Bozok	mütesellimi ve kapıcıbaşı	Çapan-oğlu Mustafa Bey	500s.	" s.77
Bozkır ve Bâbürrân(?)	âyanı	Şeyh Abdülkâdir	1000s.	" s.200
Burdur	âyanı	Derviş-zâde Ali	400s.	" s.375
"	âyanından	Hacı Mahmud-oğlu Osman	150s.	" s.451
"	âyanı	Hacı Halil-zâde Mehmed	150s.	" "
"	âyanından	Hacı Hasan-oğlu İbrahim	100s.	" "
Bursa	mütesellimi	Hacı Cafer	500s.	" s.200
Çal	voyvodası	-----	200s.	" s.199
Dârende	âyanı ve voyvodası	Mir İbrahim	300s.	" s.220
Demirci	züemâsından	Seyyid Mehmed Ali	500s.	" s.369
Denizli	voyvodası	Davazlı Hacı Emin	1000s.	" s.221
Dere karyesi	-----	Taşçı-zâde	150s.	" s.200
Divrigi	voyvodası	Hacı Osman-zâde Mustafa	300s.	" s.369
Edincik	âyanı	-----	100s.	" s.200
Eğridir	âyanından	Burhan-zâde Ali	200s.	" "
Eğrigöz-i Emed	âyanı ve serdarı	Nasuh-zâde Ali	500s.	" "
Elmalı	âyanı	Kara Murad-zâde Mustafa	100s.	" "
Ereğri	âyanından	Gaffâr-zâde Hacı Halil	500s.	" "
Eskişehir	âyanı	Veli Bey-zâde Seyyid Mahmud	150s.	" s.511
"	-----	Fazlî Ağa-zâdeler	300s.	" s.219
Eşme	âyanı	Cura-zâde Ahmed	1000s.	MD.172,s.37

Gedüs	âyanından	Mustafa	300s.	MD.171, s.277
"	"	İsmail Efendi-zâde Ahmed	300s.	" "
Gemlik	"	Mustafa	500s.*	" s.451
Gökçedağı	-----	Hacı Ali	100s.	" s.200
Gököğük	âyanı	Baharlarlı Hasan	150s.	" s.199
Gölhisarı	"	Murtaza	150s.	" s.375
Gölpazarı	âyanından	Cihan-zâde Mehmed	400s.	" s.200
Gönen	"	Cihan-zâde Mustafa	150s.*	" s.199
Görelî	"	Cihan-zâde Halil	300s.*	" "
Güzelhisar	"	Şeyh Hüseyin-zâde Hacı Osman	300s.	" s.220
"	âyanı	Kethüdâyeri-zâde	200s.*	" s.221
"	"	Sepet-oğlu Osman	250s.*	" s.200
"	"	Ahmed Bey	300s.	" "
Halep	âyanından	Şehbender-zâde Mustafa	400s.	" s.219
"	"	Hacı Mehmed	300s.	" "
"	kapıcıbaşı	Çapur Ağası Hacı Bekir	300s.	" "
Honaz	sükkânından	Çakır-zâde	150s.	" s.200
Hoyran	âyanı	Eskici-zâde Hacı Halil	200s.	" s.220
Hüseyinâbâd	-----	Mamolo(?) -zâde Hüseyin Bey	200s.	" s.221
İçel	âyanı	Gölgeli-zâde Mustafa	1000p.	" s.99
"	sükkânından	Cura-zâde Ahmed	1000s.	" "
"	"	Battal Ahmed Bey	1000s.	" "
"	âyanı	Sunullah Bey	500s.	" s.220
"	"	Paşa Bey	500s.	" "
İdliP	"	Rüstem-zâde Hacı Ahmed	300s.	" s.219
İnegöl	"	Derviş Paşa-zâde Esad Bey	300s.	sMD.171, s.200
"	"	Derviş Paşa-zâde Omer Bey	250s.	" s.77
İnönü	âyanından	Rıdvan	300s.	" s.370
İsparta	kapıcıbaşı	Çelik Paşa-zâde Hasan Bey	500s.	" s.451

İsparta	âyanından	Bereket-zâde Memiş	150s.	MD.171, s.221
İvindi	âyanı	İsmail	300s.	" s.219
İzladi	"	Hacı Ahmed Ağa	500s.	CAs.35693
İznik	"	Elhaç Osman	500s.	MD.171, s.464
Karaağaç	âyanı	Hacı Ramazan	500s.	" s.220
Karaağaçlı	-----	Osman	100s.	" s.200
Kara Hayıd	âyanı	Elhaç Mustafa	300s.	" s.199
Karahisar-ovalı	âyanı ve voyvodası	Mir Mehmed	300s.	" s.220
Karahisâr-ı Sâhip	-----	Turnacı-oğlu Seyyid Ahmed	500s.	" s.221
"	mütevellisi oğlu	Yunus	200s.	" "
"	-----	Kandıklı (?)	150s.	" "
Karamanlı	âyanı	Kara Bey Ömer	150s.	" s.451
Karamürsel	âyanı	Feyzullah Ağa	200s.	CAs.42250
Karasu	âyanından	Sagîr-zâde Mehmed	100s.	MD.171, s.199
Karataş	âyanı	Hüseyin	150s.	" "
Karaviran	"	Hasan	150s.	" s.200
Kaş	-----	Hacı Kâdir-zâde Yusuf	250s.	" "
Keskin	âyanı	Alayüddin-zâde Mehmed	500s.	" s.220
Kıraylı	"	Elhaç Ahmed	100s.	CAs.18693
Kızılca	"	Taşlı-oğlu İbrahim	250s.	MD.171, s.199
Kızılhisar	-----	Hacı Mahmûd-zâde Salih	250s.	" s.221
Kirmasti	âyanı	Küçük-zâde Mustafa	250s.*	" s.200
Koçhisar	âyanından	Kutcu-zâde Hüseyin	300s.	" s.220
Konya	"	Kuşçu-zâde Hâfız Mahmud	200s.	" s.375
"	"	Süvar-zâde Abdullah	200s.	" "
Köke	âyanı	Hacı Osman	300s.	" s.200
Küre	"	Gölde(?)li-zâde Halil	150s.	" s.202
Kütahya	kapıcıbaşı	Cura-zâde	---	" s.234
"	"	Abbâs	300s.	" s.220
"	aşiret reisi	Mahmûd	1000s.	" s.77
Manavgat	âyanı	Hacı Mehmed	300s.	" s.220
Mecîdözü ve Zünnûn	"	Milli Kara Musâ	200s.	" s.219

Menteşe	mütesellimi	Hasan Çavus-oğlu	750s.	MD.171,s.200
Merzifon	haseki tekayüdü	Hacı Ali-zâde Elhaç Ali	500p.	" s.276
Mihâliç	voyvodası	Pankduz-zâde Ali	300s.*	" s.200
"	"	Pankduz-zâde Bey Kethüdâsı	500s.	" s.451
Milâs	âyanı	Azîz-zâde Fettâh	150s.	" s.200
"	âyanından	Azîz Ağa	100s.	CAs.44287
"	"	Camuş-zâde	100s.	"
Mudanya	âyanı	Hacı İsmail	100s.	MD.171,s.200
Nallıhan	"	Hacı Mehmed	300s.	" s.220
Nazıllı	"	İbçeli-zâde Hacı Hüseyin	500s.	" s.200
Niğde	mütesellimi	İsmail	250s.	" s.511
Niksar	âyanı	Zeynelâbidin	500s.	" s.254
Palu	-----	Palu sancağı Beyi	500s.	" s.219
Pınar	âyanı	Gümüşlü Ağa-zâde Mehmed	150s.	" s.200
Sandıklı	-----	Mahmud	200s.	" s.221
"	-----	Surgunlu(?) Hacı Halil	200s.	" "
Saruhan	mir-i aşiret	Gündüz Bey	500s.	" s.200
Selendire	âyanı	Delik-oğlu Mustafa Bey	500s.	" s.202
Sergi (?)	âyanı ve cemaat reisi	Halil Bey	300s.	" "
Seyyidigâzi	sükkânından	Hacı Halil	100s.	" s.221
Seyyidişehir	âyanı	Kürklü Ahmed	300s.	" s.220
Sındırgılı	âyanından	Sagîr-zâde Mehmed	100s.	CAs.42354
Sivas	"	Zâralı-zâde Mir Ali	200s.	MD.171,s.221
"	kethüdâyeri	Seyyid Ahmed	150s.	" s.219
Simav	âyanından	Kör Emir-oğlu Seyyid Hasan	300s.	" s.369
Sincan	-----	Elhaç Ali	150s.	" s.200
Siverek	âyanı	Elhaç Abdülfettâh	1000s.	" s.219
Sopça	"	Cihan-zâde Halil Ağa	----	CAs.48674
Sungur	sükkânından	Hacı Kaplan Ağa-zâde Ahmed	500s.	MD.171,s.277

Şeyhlü	-----	Dur-oğlu	500s.	MD.171,s.200
"	âyanından	Hacı Mustafa	300s.	" s.451
"	"	Müfti-zâde Abdullah	150s.	" "
Tarsus	"	Seyyid Osman	150s.	" "
Tavşanlı	mütesellimi	Hasan	500s.	" s.369
Tefenni	âyanından	Katır-zâde Hacı Mustafa	300s.	" s.220
"	-----	Cumuk(?)-oğlu İsmail	300s.	" s.200
Teke	sükkânından	Koyuncu-zâde Ahmed	300s.	" s.219
Tirkemiş	"	Haseki Hacı Salih	500s.	" "
"	"	Haseki-oğlu Mustafa	500s.	" "
Tokat	"	Hacı Kerim	500s.	" "
"	"	Numan	500s.	" "
"	"	Osman	500s.	" "
"	-----	Gülcilerli Ahmed	200s.	" s.200
"	"			
"	âyanından	Hasan ve Abdülkâdir	150s.	" s.199
Torbalı	-----	Çorbacı-zâde Kadri	250s.	" s.221
Uluborlu	voyvodası	Hacı Osman	150s.	" s.511
Uşak	âyanından	Acem-zâde	500s.	" s.369
Uzuncaâbâd-Hasköy	sâbık mütesellimi	Bayram-zâde Mustafa	200p.*	" s.277
"	sükkânından	Kanlı Elhaç Hüseyin	250p.	" s.278
"	"	Küçük Yazıcı-zâde Ebubekir	500p.	" "
"	"	Malkoç Bey-zâde Abdi Bey	200p.	" "
Yakova	mirmirân	Mehmed	500s.	" s.77
Yalovaç	âyanı	Mahmud Ağa-zâde Süleyman	500s.	" s.511
Yumurtas	-----	Hacı Ömer Ağa-zâde	250s.	" s.221
-----	cemaat kethüdâsı	Kâdir	200s.	" s.202
-----	boy beyi	Elhaç Mustafa	300s.	" s.202
-----	"	Mir Elhaç-zâde Halil	200s.	" s.203
-----	"	Mehmed Bey	150s.	" s.203
-----	yürükândan	Kaçar-oğlu Mustafa	150s.	" s.221

-----	yürükândan	Kaçar-oğlu Hacı Memiş	150s.	MD.171, s.221
-----	"	Kızışıklı Gözü Alaca (?)	150s.	" "
-----	"	Erkek Avret-oğlu Mumin	150s.	" "
-----	"	Kör Ömer	150s.	" "
-----	-----	Karşuk Aşireti	100s.	" "
-----	-----	Karabeylikli Cemaatı	125s.	" "
-----	-----	Karabakışlı Aşireti	100s.	" s.203
-----	-----	Alacalı Aşireti	100s.	" "
-----	-----	Çorzem(?) Aşireti	350s.	" "
-----	-----	Kara Keçli Cemaatı Beyleri	300s.	" s.202
-----	-----	Süleyman Bey	300s.	" "
-----	-----	Seyyid Battal	500s.	" s.277

NOT : p. ; piyâde

s. ; süvari

* ; Bu işaret, hastalık, ihtiyârlık ve kudretsizlik gibi sebeplerle, fermanın te'hir veya iptâl edildiğini göstermektedir.

N O T L A R

G İ R İ Ş

1) Bu husus, şimdiye kadar taşıdığı önem nisbetinde layık ile incelenmemiştir. Bu meyanda Ç. Uluçay, 18. ve 19. Asırlarda Saruhan'da Eşkiyâlık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1955; Aynı müellif, Karaosmanoğullarına Ait Bazı Vesikalar, Tarih Vesikaları, C.II, Sy.9,10,12 ve C.III, Sy.14, Ankara, 1942 - 44 ; H. İnalçık, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Ankara, 1943; İ. H. Uzunçarşılı, Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirisnikli İsmail, Yılık-oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul, 1942; gibi ancak bir kaç eser mevcuttur.

2) A. Cevded Paşa, Tarih-i Cevded, İstanbul, 1309, s.62 - 65.

3) H. İnalçık, Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri, Belleten, C.XXVIII, Sy., 112, s.623-690.

4) Bk., W. R. Polk & R. L. Chambers (eds.), Beginnings of Modernization in the Middle East in the Nineteenth Century, Chicago Univ., Press., 1968.

5) İ. H. Uzunçarşılı, "İslâm Ansiklopedisi", madde "âyân", Cüz.11, S.41.

6) Y. Özkaya, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Âyanlık İddiaları, DTCFD., C.XXIV, Sy., 3-4, Ankara, 1969; C. Gökçe, Edirne Âyanı Dağdeviren Oğlu Mehmed Ağa, TD., Sy., 22, İstanbul, 1968 ; M. İlgürel, Balıkesir'de Âyanlık Mücadelesi, Tarih Enstitüsü Dergisi, Sy.,3, İstanbul, 1972 ; A. Sućeska, Die Ayanen; Beitrag zur Erforschung der lokalen Gewalt in den süd-slawischen Ländern unter den Türkenzeit, Sarajevo, 1965 (Bu eser salvça ile yazılmıştır. Biz bu eserden ancak almanca özetinden istifade edebilmiştir); V. P. Mutafćieva, L'institution de l'ayanlık pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle, Études Balkaniques, 2-3, Sofia, 1965.

7) İ. H. Uzunçarşılı'ya göre, âyan, "her hangi bir vilâyet ve kazada o mahallin idaresi ile alakadar olarak halk ile hükümet arasındaki muamelâtta vesâtatta bulunarak her iki tarafa ait işleri idare eden ve halk tarafından seçilen bir vazife sahibi"dir. (İslâm Ansiklopedisi, madde, "âyân", s.41.

8) İ. H. Uzunçarşılı, s.41.

9) Bu husus için bk., H. İnalçık, Land problem in Turkish History, The Muslim World, Vol. XIV, 1955; Ö.L. Barkan, Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi, Tanzimat, I, İstanbul, 1939, pp.324-343; Aynı Yazar, Çiftlik, İslâm Ansiklopedisi, cüz.25, pp.392-397; Ch. Gandev, L'appartion des rapports capitalistes dans l'économie rurale de

la Bulgarie du Nord-Ouest au cours du XVIIIe Siècle, Études Historiques, Sofia, 1960, pp.233 - 247 ; H. İnalçık, mez. Tanzimat ve Bulgar Meselesi; K. Karpat, The land regime, social structure and the modernization in the Ottoman Empire, mez. Beginnings; pp. 69-90.

10) Y. Özkaya, mez. eser, s.196.

11) V. P. Mutafçıeva, mez. makale., p.245.

12) A. Sućeska, mez. eser, p. 243.

13) V. P. Mutafçıeva, mez. makale, p.234.

14) H. A. R. Gibb & H. Bowen, Islamic Society and the West, Vol. 1, Part 1, Oxford, 1963, p.198.

15) Meselâ, G. Finley, A History of Greece, Vol. 6, p.11.

16) İ. H. Uzunçarşılı, mez. mad., s. 41

17) A. Sućeska, mez. eser, p.243.

18) V. P. Mutafçıeva, p.236.

19) MD., no.171, s.48, 216.

20) V. P. Mutafçıeva, p.238.

21) Bu hususlar eserimizde gösterilen bazı vesikalardan anlaşılacaktır.

22) Y. Özkaya, mez. makale, s.196.

23) Evliya Çelebi, Seyahat-nâme, İstanbul, 1928-1937, C. III, s.310, C. IV, s.429.

24) Bu husus da eserimizde gösterilen vesikalarda görülecektir.

25) H. İnalçık, Traditional society, 2. Turkey, (D. Rustow & E. Ward eds., Political Modernization in Japan and Turkey, Princeton, 1964). p. 47.

26) A. Cevded Paşa, mez. eser, C.IX, s.5.

27) A. Cevded Paşa, mez. eser, C.IX, S.44; Efdalüddin, Alemdar Mustafa Paşa, TOEM., C.1, s.596.

28) KBD., no.15, S.151-2.

29) V. P. Mutafçıeva, p.243.

30) Meselâ, MD., no.169, s.151, no.171, s.127,552, AE., III. Mustafa, no. 8561.

31) K. Karpat, mez. makale, p.78.

32) H. A. R. Gibb & H. Bowen, mez. eser, p.198.

33) Bk. s.74 v.d.

34) İ. H. Uzunçarşılı, mez. Meşhur Rumeli Âyanlarından, S.5-6.

35) A. Sućeska, p.242.

36) M. Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul, 1965, s.338.

37) V. P. Mutafçıeva, p.243.

- 38) Y. Özkaya, mez. makale, s.207.
- 39) V. P. Mutaŕćieva, p.241.
- 40) A. Sućeska, p.242.
- 41) TKSA., no.E11608/1, E2930; M. Aktepe, 1727-1728 İzmir İsyânına Dair Bâzı Vesikalar, TD., Sy.11-12, s.74.
- 42) İ. H. Uzunçarşılı, mez. Meşhur Rumeli Âyânlarından, s.15-16.
- 43) İ. H. Uzunçarşılı, mez. madde, s.42.
- 44) Bk. H. İnalçık, yukarıda adı geçen eserler ve aynı müellif, Tanzimat Nedir?, Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yıllık Araştırma Dergisi, 1, Ankara, 1944.
- 45) M. Çadırcı, Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerinde Bir İnceleme, Belleten, C.XXXIII, Sy.192, Ankara, 1970, s.410.
- 46) M. Çadırcı, mez. makale, s.411.
- 47) A. Sućeska, mez. eser, p.247-8.
- 48) H. İnalçık, mez. Tanzimat'ın Uygulanması, s.635-6.
- 49) İ. H. Uzunçarşılı, mez. Meşhur, s.6.

I. B Ö L Ü M

1

- 1) Hadîkatü'l-Vüzerâ, Dilâver-zâde Ömer Efendi Zeyli, İstanbul, 1271, s. 55; M. Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, İstanbul, 1308-1311, C.IV, s.705. A. Vâsıf Efendi ise, Muhsin Çelebi'nin Musullu olduğunu yazmaktadır (Vasıf, Tâ-rih, Bulak, 1246 C.II, s.187.
- 2) Dilâver-zâde mez. eser, s.58.
- 3) Topkapı Sarayı Müzesinde Kütüphanesinde R.1611, Y.695, H.380 numaralarında kayıtlı "Risâle-i fî-Nizâm-ı Devle" adlı ve üç yazma nüshası bulunan eser, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Kataloğu'nun 507. sahifesinde Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın eseri olarak gösterilmekte ise de, içerisindeki, "Bin yüz on beş senesinde şevketlû azametlû padişâhımız Sultân Ahmed Hân ebbed Allah saltanathû ilâ yevmi'l-mîzân Hazretleri serîr-i refî'ü'l-mikdâr-ı cihândârîye teşrîf buyurulduklarında bu hakîr dahî devlet-i Aliyye'de hizmet-i defterdârîde bulunmuş idik.." ibâresinden, yazarın Muhsin-zâde Abdullah Paşa olduğu ve sadâreti zamanında kaleme alındığı anlaşılmaktadır. (Y.695, yap.,24/a, R.1611, yap.16/b.). Bundan başka, yine Topkapı

Sarayı Müzesi Kütüphanesinde E. H. 1411 numaralı olarak kayıtlı "Tercüme-i Ta' rîh-i Medînetü'l-Hükemâ" adlı bir eserin, "Anaboli kalesi muhâfızı Muhsin-zâde Abdullah Paşa'nın tavsiyesi üzerine, Rum papaslarından Papa Kolârî ve Papa Sôtôrî isimlerindeki zatların yardımıyla Eferenç, Lâtin ve Yunan dilinde yazılmış kitaplardan" (mez. Katalogu, s.322) toplandığı ve 1150 (1737/38) yılında kitap haline getirildiğini biliyoruz. Bu eser Atina'nın en eski tarihinden yazarlarının zamanına kadar olan hadiseleri ihtivâ etmektedir.

4) M. Aktepe, Patrona İsyanı, İstanbul, 1958, s.178.

5) Mehmed Paşa'nın kısa biyografyası için bk., İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.IV, k.2, s.399-404. Resmî Ahmed Efendi, Hülâsatü'l-i 'tibâr adlı eserinde "Muhsin-zâde Mehmed Paşa yüz elli tarihinde Bender seraskeri olan pederi Abdullah Paşa yanında bulunup asker ve zahîre keyfiyetin tecrübe etmiş" demektedir (s.9).

6) MD., no.152, s.13.

7) Hadîkatü'l-Vüzerâ, Ahmed Câvid Zeyli, s.12-3; MD., no.153, s.13,14, 42 ve 96; MD., no.154, s.5, 84, 122, 171, 207, ve 355, ve 395; MD., no. 155, s.287.

8) Bk. MD., no.154, s.396; MD., no. 155, s.275, 287 ve 342.

9) MD., no.155, s.319; MD., no.156, s91, 267; MD., no.157, s.114, 149 ve 169.

10) A. Vâsıf Efendi, C. I, s.69; CD. no.959.

11) MD., no.161, s.281.

12) Ç. Uluçay, mez. 18. ve 19. Aırlarda Saruhan.

13) MD., no.162, s.245.

14) Mehmed Hâkim, Târih, TKS., no.B233, C.II,yap.203/a. Vâsıf, C.I, s.172 ve 173.

15) Bu vesikalar, Vakıflar Umum Müdürlüğü'nde, Anadolu Veziri Nezâreti Defteri, no.456 ve 543, Anadolu Veziri Sadrıâlî Nezâreti Defteri, no. 503, İstanbul Sâni Hazine Defteri, no.101, Küçük Evkaf Defteri, no.711'de mevcuttur.

16) Abdullah Paşa'nın da Bosna'da Travnik şehrinde güzel bir türbe yaptırdığı bilinmektedir (E. H. Ayverdi, Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları, Vakıflar Dergisi, Vol.3, Ankara, 1956, s.210.). Abdullah Paşa'nın Bosna valiliği sırasında burayı gayet güzel idare ettiği Eylül 1761 tarihli fermanın suretinden anlaşılmaktadır. Bu hususun ayrıca bir tetkik yapılmışa değer bir konu olduğu kanısındayız.

- 1) Bu aile hakkındaki malumat, Ç. Uluçay'ın şu eserlerinden toplanmıştır; mez. 18. ve 19. Asırlarda Saruhan; mez. Karaosmanoğullarına Ait Bazı Vesikalar; XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyâlık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1944; Kara Osmanoğullarına Ait Düşünceler, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1948.
- 2) MD., 164, no.164, s.285-6; MD., no.166, s.37 ve 155; CD., no.771; Sadullah Enveri, C.I, yap. 47 ve 70.
- 3) MD., no.164, s.334. Ayrıca bk., MD.no., 164, s.322-3; MD., no.165, s.385-6.
- 4) Ç. Uluçay, mez. 18. ve 19. Asırlarda Saruhan, s.13.
- 5) MD., no.164, s.474.
- 6) Şem'dânî-zâde, yap.457/a.
- 7) MD., no.165, s.297, 298, 299, 301, 369 ve 380; CD.,no.569.

- 1) R. Cunnis, Historic Cyprus, London, 1947; p.20.
- 2) F. Alasya, Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs, Tarih Semineri Dergisi, 1/2, İstanbul, 1937, s.93-111; İslâm Ansiklopedisi, madde, "Kıbrıs", cüz. 63, s.65 (Besim Darkot); H. İnalcık, Kıbrıs ve Türkler, Ankara, 1964; Ö. L. Barkan, Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler, İstanbul ÜNV. İktisat Fak. Mecmuası, C.XI, Sy.1-4, s.524-569.
- 3) F. Alasya, mez. makale, s.101.
- 4) F. Alasya, mez. makale, s.113. Bir misal için bk., Vâsıf, C. 1, s.144.
- 5) MD., no.164, s.145; CM., no.6949.
- 6) Hâkim, C.II, yap. 206/a; MD., no.164, s.234 ve 239.
- 7) R. Cunnis, mez. eser, p.33; Bu miktar, H. Luke, The Ottoman Province, The British colony (Sir G. Hill ed., A History of Cyprus, Vol. IV, Cambridge, 1952), p.80'e göre, 44,5 kuruştur.
- 8) H. Luke, aynı eser, p.80; Çeşmî-zade, s.49.
- 9) F. Alasya, mez. makale, s.113; H. Luke, aynı eser, p.80.
- 10) MD.,no.164, s.98.
- 11) MD., no.164, s.98; H. Luke, bu miktarı 350.000 kuruş olarak göstermektedir (p.80).
- 12) MD., no.164, s.98; H. Luke, aynı eser, p.81.

- 13) Tafsîlât için bk., Çeşmî-zâde, s.49; H. Luke, aynı eser, p.81-82; F. Alasya, mez. makale, s.113.
- 14) MD., no.164, s.127.
- 15) MD., no.164, s.127.
- 16) Şem'dânî-zâde, yap.459/b.
- 17) H. Luke, aynı eser, p.83.
- 18) Çeşmî-zâde, s.49; Şem'dânî-zâde, 22 kise (yap.459/6) H. Luke ise, her hristiyan halkın 14 kuruş, Türk reâyâsının 7 kuruş ödediğini yazmaktadır.
- 19) MD., no.164, s.225.
- 20) F. Alasya, buna "hâricî unsur" un sebep olduğunu yazmış ise de bir kaynak göstermemiştir (s.114).
- 21) H. Luke, aynı eser, p.84.
- 22) MD., no.164, s.236 (evâhir-i Zilkaade 1178).
- 23) MD., no.164, s.383 ve 384; MD., no.165, s.31; CM., no.12003.
- 24) MD., no.164, s.395.
- 25) F. Alasya, mez. makale, s.115.
- 26) F. Alasya, mez. makale, s.116; Bunun için Halil, Lefkoşe muhâsarası esnasında "Kıbrıs muhassıllığı devlet-i Aliyye cânibinden bana tefvîz olunmuştur" diyerek muhassıllık iddiâsında bulunmuştu (Çeşmî-zâde, s.50); MD., no.165, s.3.
- 27) Bu adamın ismi hakkında F. Alasya Güllü-oğlu ve H. Luke ise, Gergel-oğlu olarak göstermektedir (F. Alasya, mez. makale, s.116, H. Luke, aynı eser, p.87). Fakat bir de Gölgesi veya Kökülü şeklinde okunması mümkündür. Şâyet Kökülü-oğlu ise, Kozan ile Kadirli arasında bulunan Sunbaş nahiyesinde oturup, sonradan Kozan-oğlu ailesinin hakimiyetine giren aynı adı taşıyan aileden birisi olmak belki mümkündür. Bk., Y. Halaçoğlu, Fırka-ı Islahîye ve Yapmış olduğu İskan, TD, Sy.27, s.5, not.32.
- 28) MD.,no.165, s.1,2,4,5 ve 8; CD., no.7022.
- 29) MD., no.165, s.6.
- 30) MD., no., s.6.
- 31) MD., no.164, s.463.
- 32) MD., no.164, s.464.
- 33) MD., no.165, s.11; Hâkim, C.II, yap.233/a.
- 34) Çeşmî-zâde, s.50-51; Hâkim, yap.223/b v.d; MD., no.165, s.37.
- 35) H. Luke, aynı eser, p.87.
- 36) F. Alasya, gerek isyanın zuhurunda gerekse uzamasında bunların sebep

olduklarını yazmıştır (aynı eser, s.114 ve 117).

37) H. Luke, aynı eser, p.89-90.

38) Bk. H. İnalçık, mez. Kıbrıs ve Türkler, s.37.

39) MD., no.165, s.3'e göre, Dizdar Halil "sahte muhassıllık iddi'â ve re'âyâya sâliyâne tevzi' ve 30.000 guruştan ziyâde zülmen mâl tahsîl" etmiştir. Bunun üzerine isyan bastırılınca maktûl Halil'in "temessükât ve mekâtîb ve defâtir" in İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. (MD., no.165, s.31). Ayrıca bk., Çesmî-zâde, s.51.

40) MD., no.165, s.3 ve 64.

41) H. Luke, aynı eser, p.89.

42) H. Luke, aynı eser, p.9-; F. Alasya, aynı eser, s.119; Hammer, T.XVI, P.145.

43) MD., no.165, s.38; H. Luke, aynı eser, p.119.

44) H. Luke, aynı eser, p.90-92.

45) MD., no.171, s.99; CAs., no.44174.

4

1) Tafsilât için bk., Çesmî-zâde, s.2-9, 87-89; Vâsıf, C.I, s.202-3; Şem'dânî-zâde, yap.453-454; Ferâizci-zâde Seyyid Mehmed, Gülşen-i Ma'ârif, İstanbul, 1252, C.II, s.1551-62.

2) CAs., no. 4391 ve 6491.

3) MD., no. 164, s.161, 162, 165 ve 190.

4) Çesmî-zâde, s.9.

5) CAs., no. 13517 ve 50439; MD., no.164, s.341 ve 444.

6) MD., no.165, s.4, 169, 222, 261, 262, 298 ve 299; CD., no.12094; TKSA., no.7019/336.

7) MD., no.164, s.190, 191, 194, 216 ve 219.

8) H.H., no.278.

9) MD., no.164, s.400; Bu ferman zamanın vakanüvis tarihine de geçmiştir (Enverî, C.I, yap.300/a).

10) MD., no.164, s.164, 286, 294, 381, 432 ve 438; MD., no.165, s.203; CD., no.1056.

5

1) Mecelle-i Umûr-ı Belediye, C.I, İstanbul, 1922, s.1657.

- 2) İ. H. Uzunçarşılı, mez. madde, s.41.
- 3) A. Cevded Paşa, C.IV, s.286.
- 4) M. Cezar, mez. eser, s.405-407, 332-333.
- 5) Y. Özkaya, aynı makale, s.196.
- 6) M. Râşid, Târih-i Râsid, İstanbul, 1280 s.60-61.
- 7) M. Aktepe, mez. makale, s.74.
- 8) M. Aktepe, mez. eser, s.85.
- 9) V. P. Mutaŋcieva, mez. makale, p.236
- 10) Ç. Uluçay, mez. 18 ve 19. Asırlarda Saruhan, s.16.
- 11) Ahkâm Defteri, Özû ve Silistre Defteri, no. 6, s.245.
- 12) TKSA., Edirne Şer'î Sicil Defteri, no.185, yap.35/6.
- 13) MD., no.157, s.185.
- 14) Meselâ, KBD., no.14, 2, 25, 31, 35, 51, 60, 67, s.99, 151 ve 187;
CD., no.2940, 1165; CAs., no.1554; CM., no.27617; CAd., no.5384; MD., no.164,
s.65; TKSA., no.E5001/72; AE., III. Mustafa, no.8234.
- 15) TKSA., no. E5001/72.
- 16) MD., no.164, s.244.
- 17) MD., no.164, s.382. Bu ferman Rumeli'ye gönderilen bu mesele ile ilgili fermanın aynısıdır. Her iki ferman daha sonra iptâl edildiğinden Mühimme Defteri'ne yazıldığı yazılar "terkîn" kelimesiyle silinmektedir. Bu fermanların Konya Sicil Defteri'ne nakledilen bir sûreti B. S. Baykal tarafından aynen neşredildiğinden biz burada fermanı nakletmeyi lüzum görmedik (bk., B. S. Baykal, A'yânlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler, Belgeler, C.I, Sy.2, Ankara, 1965, s.221-222).
- 18) MD., no.165, s.12; Vâsıf, C.I, s.48.
- 19) Ç. Uluçay, mez. 18. ve 19. Asırlarda Saruhan, s.18.
- 20) MD., no.165, s.53.
- 21) MD., no.165, s.54.
- 22) MD., no.165, s.50.
- 23) Ç. Uluçay, mez. eser, s.18.
- 24) TKSA., no.D3217, yap.1/b-2/a.
- 25) MD., no.164, s.298.
- 26) MD., no.164, s.308.
- 27) CAd., no.5760.
- 28) CD., no.30267.
- 29) MD., no.165, s.255.
- 30) Y. Özkaya, bu ailenin esasen kadı ailesine mensup olduğunu ve An-

kara'da uzun zaman âyanlık iddiâsında bulunduğunu yazmaktadır (mez. makale, s.204-213).

31) Bu adam daha önce 1764 senesinde yaptığı zulüm yüzünden kale-bend edilmesi emredildiği halde, bir bahâne bulup affedilmişti. Bir vesikaya göre, bu adam 1170 senesinden beri âyanlık vazifesinde bulunmuştur (KBD., no.14, s.78).

32) MD., no.165, s.259. Ahmed ve Mehmed Efendilerin taahhüd ettikleri nezir paralarının tahsilinde Ankara'da bulunan kadılardan Micâz(?) Şâkir Efendi'nin ahâlîye baskı ettiği görülmüştür (MD., no.165, s.399). Bu hususta Ankara tarafından gelen arz-ı hâl ve ilâmlar için, bk., CD., no.262 ve 11010.

33) MD., no.164, s.201.

34) MD., no.164, s.290, 296 ve 316.

35) Bu mektûbun hülâsası için bk., CZ., no.190.

36) CD., no.5161.

37) AE., III. Mustafa, no.9248.

38) CD., no.10979.

39) MD., no.164, s.312; MD., no.165, s.209 ve 297; AE., III. Mustafa, no. 4637 ve 23030; CAd., no.1276; CD., no.1165; CM., no.8712 ve 31125; Ahkâm Defteri, Özü ve Silistre, no.6, s.305.

40) MD., no.165, s.425, Bu ferman zamanın vakanüvis tarihine geçmiştir (Çeşmî-zâde, s.89).

41) Bk., Çeşmî-zâde, s.30-34, 54-55, 62-67 ve 74-76.

42) Mez. Hadîkatü'l-Vüzerâ, A. Câvid Zeyli, s.13.

43) Vâsıf, C.I, s.202.

44) MD., no.166, s.51 ve 54.

45) MD., no.166, 121.

II. B Ö L Ü M

1) Vâsıf, C.II, s.42-43.

2) Gerçekten bu devirde Karadağ ve Girid'de hristiyan ahâlînin isyan ettiği, Tuna kenarında İsmail kasabasında casusların yakalandığı (bk. MD., no.167, s.123) ve hattâ Mora'daki ihtilâle yardım etmek maksadıyla, Girid adasından bir takım askerin gönderildiği görülmüştür. Bk., G. Finley, The History of Greece under Ottoam and Venetian Dmination, London, 1856, s.282.

1

a

1) Râşid, C.IV, s.145.

2) Râşid, C.IV, s.154.

3) N. A. Bees, "İslâm Ansiklopedisi", Mad., "Mora", cüz. 84, s. 423.

4) A. Cevded Paşa, C. XI, s.68; Râşid, C.IV, s.112.

5) N. A. Bees, aynı makale, s.425.

6) Süleyman Penah Efendi, Mora İhtilâli Tarihçesi, haz., Azîz Berker, Tarih Vesikaları, Ankara, 1942-3, Sy.10, s.314. (Bu eserden yapılan nakillerde A. Berker'in uyguladığı transkripsyon usulü aynen kabul edilmiştir).

7) Penah Efendi, Sy.10, s.314.

8) Penah Efendi, Sy.10, s.317.

9) Penah Efendi, Sy.10, s.387.

10) Penah Efendi, Sy.10, s.319.

11) Meselâ, CM., no.1134; KBD., no.15, s.175

12) MD., no.164, s.436.

13) ASD., no.175, s.58-9.

14) Bu adam sonradan sadriâzam olmuş ve Cenâze Hasan Paşa diye şöhret yapmıştır.

15) CAs., no.50034.

16) CAs., no.49667.

17) CAs., no.45616.

18) CAs., no.2571; ve 52166; MD., no.168, s.161.

- 1) Y. Akçura, Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, İstanbul, 1940, s.8.
- 2) Hammer, bu müessesenin Mora, Selânik, Paşa, Tırhala, Yanya, Karlıeli, İnebaht ve Ağrıboz sancaklarında kurulduğunu yazmıştır (C.XVII, s.249).
- 3) M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1947-1955, fas. XII, s.285.
- 4) H. İncalcık, mez. Tanzimat'ın Uygulanması, s.642, n.51.
- 5) H. İncalcık, mez., Tanzimat ve Bulgar Meselesi, s.78.
- 6) Ayrıca, bk., H. A. R. Gibb & H. Bowen, aynı eser, Vol.1, P.1, p.198.
- 7) AŞD., no.175, s.110.
- 8) CM., no.284; Diğer misallar için bk., AŞD., no.175, s.19, 52, 59, 75, 83, 122, 126 ve 139; CD., no.4904; CM., no.2411, 2228 ve 8013; MD., no.169, s.76 ve 92; TKSA., no.E5226.
- 9) N. A. Bees, aynı makale, s.423.
- 10) Penah Efendi, Sy.11, s.396.
- 11) Penah Efendi, Sy.11, s.396.
- 12) TKSA., no.E12251.
- 13) Penah Efendi, isyan esnasında Mora'nın bazı kazalarının müsülman ahâlîsinin sayısını şu şekilde göstermektedir; Gaston 500, Kalavrita 100, Vestice 100, Kalamata 15, Mizistre 1.500.
- 14) TKSA., no.E2930.
- 15) Penah Efendi, Sy.7, s.69.

- 1) Lamartine, Histoire de La Turquie, Tom. VII, Paris, 1859, p.373'te bunların Habeşistan'a kadar gönderildiğini yazmıştır.
- 2) G. Finley, aynı eser, s.282.
- 3) F. Kurd-oğlu, 1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı, İstanbul, 1942, s.6, v. d.
- 4) G. Finley'e göre, bunların 1764 senesinden beri gerçekten faaliyete başladığı görülmüştür (aynı eser, s. 302). Stephan 1767 senesinde Karadağlıları isyana teşvik etmişti (F. Finley, aynı eser, s.303; Lamartine, aynı eser, Tom. VII, s.374-5).
- 5) Penah Efendi, Sy.7, s.66.
- 6) G. Finley, aynı eser, s.303, n.1.

- 7) Türkçe kaynaklarında bu şekilde gösterilmektedir.
- 8) Jonquiere, Histoire de l'Empire Ottoman, Tom.1, Paris, 1914, p.308.
- 9) Lamartine, aynı eser, Tom. VII, p.303.
- 10) G. Finley, aynı eser, p.303.
- 11) Hammer, bu adama "Manyotların şefi" demektedir ise de, Türk vesikalarında "Kalamata kocabaşısı" olarak ismi geçmektedir. G. Finley de "Kodjabasha or primate" demiştir (Hammer, Tom.XVI, p.248; CD., no.7808; G. Finley, aynı eser, p.303).
- 12) Jonquiere, aynı eser, Tom.1, p.308.
- 13) G. Finley, aynı eser, p.304.
- 14) G. Finley, aynı eser, p.321.
- 15) Lamartine, aynı eser, Tom. VII, p.376.
- 16) Hammer, aynı eser, Tom.XVI, p.248.
- 17) Lamartine, aynı eser, Tom. VII, p.378.
- 18) F. Kurd-oğlu, aynı eser, s.6.
- 19) Zinkeizen, Geschichte des osmanischen Reisches in Europa, Bd., V, Hamburg, 1840, p.928.
- 20) Bu sırada Arnavutluk'ta bulunan Fransız konsolosu, durumu Osmanlı hükümetine bildirmiş ise de dikkate alınmamıştı. Bk., Baron de Tott, Memoire sur les Turcs et Tartares, Tom.II, Amsterdam, 1784, p.235. Choiseul Gouffier, Voyage Pittoresque dans l'Empire Ottoman en Grèce de la Trode les îles l'Archipel et sur les côtes de l'Asie Mineure, Tom.1, Paris, 1842, p.8.
- 21) İsyanın zuhur ettiği sırada Mora'da bulunan Süleyman Penah Efendi, bu hususta eserin bir çok yerlerinde şikâyet etmiştir (bk., Sy.7, s.66, 67, 69, 70, 71 ve 72).
- 22) Penah Efendi, Sy. 7, s.67.
- 23) Penah Efendi, Sy.7, s.71-2.

2

a

- 1) F. Kurd-oğlu bu miktarı 800 olarak göstermiştir (aynı eser, s.8).
- 2) Lamartine, aynı eser, Tom. VII, p.380.
- 3) Ch. Gouffier, aynı eser, Tom.1, p.5.
- 4) Hammer, aynı eser, Tom. XVI, p.250; Kâmil Paşa, Ta'rîh-i Siyâsî,

C.II, İstanbul, 1326, s.174.

5) F. Kurd-oğlu, aynı eser, s.8.

6) Ch. Gouffier, aynı eser, Tom.1, p.4-10.

7) İsyân esnasında zuhur eden muhâsaralar hakkında toplu malûmat için, bk., Penah Efendi, Sy.7, s.71-79; Lamartine, aynı eser, Tom.VII, p.379-387; G. Finley, aynı eser, p.304-314.

8) Vâsıf, C.II, s.43.

9) TKSA., no.E2930.

10) TKSA., no.E2930.

11) AE., III. Mustafa, no.16249.

12) G. Finley, aynı eser, p.309.

13) TKSA., no.E2930; Penah Efendi, Sy.7, s.74.

14) TKSA., no.E2930.

15) Penah Efendi, Sy.7, s.74.

16) MD., no.164, s.210.

17) TKSA., no.E5001/143.

18) CM., no.2410.

19) Lamartine, aynı eser, Tom.VII,p.382-3 v. d.

20) G. Finley, aynı eser, p.308.

21) Bu beyanâtın Almanca metini için bk., Zinkeisen, aynı eser, Bd. V, p.932.

b

1) CAs., no.30868.

2) MD., no.168, s.178.

3) MD., no.168, s.177; CB., no.2617.

4) CAs., no.1592. Donanmanın hazırlıklar için bk., F. Kurd-oğlu, aynı eser, s.11-14.

5) CAs., no.47508 ve 2427.

6) CAs., no.1567, 2427 ve 47558; MD., no.168, s.182.

7) CAs., no.47558; MD., no.168, s.178.

8) CAs., no.1567 ve 1601 MD., no.168, s.177.

9) MD., no.168, s.176.

10) CAs., no.1601.

11) Yukarıda adı geçen vesika.

- 12) Yukarıda adı geçen vesika.
- 13) H.H., no.293.
- 14) Vâsıf, C.II, s.44.
- 15) F. Kurd-oğlu, aynı eser, s.13.

c

- 1) Vâsıf, C.II, s.36.
- 2) Penah Efendi, Sy.7, s.68.
- 3) MD., no.167, s.186.
- 4) H.H., no.293.
- 5) Bu vesikaya göre, 1.000 kişilik miri levend piyâdesini toplayıp ordu-yı hümayûna göndermesi emredilenler şunlardır; Bey-zâde Yusuf, Çatalca âyanı Elhaç Ali Ağâ, Tırnova mütevellisi Ahmed Bey, Alasonya âyanı Hasan Ağâ, Tırhala âyanı Nimeti Bey, İştîp âyanı Nâzır-zâde ve Selânik âyanı Cizyedar-zâde; Miri levend süvarisi toplayacak olanlar ise, Lârende âyanı Zeynelâbidin 1.000), Teke mütesellimi Yılanlı-oğlu Musâ Ağâ (2.000), Akşehir âyanı Hacı Bey (1.000), Menteşe mütesellimi Hasan Çavuş-oğlu (2.000) ve Pîrî-oğlu Osman 1.000). Bu vesikada âyan ünvanına sâhip olanların 1.000 ve mütesellimlerin 2.000 toplamı emredildiği dikkatimizi çekmiştir (TKSA., no.D801, yap.8/b).
- 6) MD., no.168, s.158 ve 170; CAs., no.L7553, 47477, 47526, 47478 ve 49564; AE., III. Mustafa, no.442.
- 7) TKSA., no.El2251.
- 8) TKSA., no.E2930;
- 9) CAs., no.49564. Bu adam gösterdiği yararlığı dolayısıyla Mehmed Paşa'nın fevkalâde takdirini kazanmış ve vezirlikle mükâfâtlandırılarak, Müderris Osman Paşa olarak şöret bulmuştur.
- 10) MD., no.168, s.180.
- 11) CAs., no.4752.
- 12) CAs., no.1567; MD., no.168, s.201.
- 13) Burada toplanan kuvvetin sayısı kaynaklarda muhtelif şekilde gösterilmektedir. Meselâ, G. Finley 6000, Enverî ise 11.500 olarak göstermektedir. Enverî'ye göre, Nimeti Bey 2.000, İsmail Ağâ 1.000, Müderris Osman 1.500, Çatalcalı Ali 1.000, Bey-zâde Yusuf 2.000 ve diğer kuvvetler 4.000, yekûnu 11.500 olarak hesaplanmaktadır.

1) Vâsıf, C.II, s.43; Hammer, aynı eser, Tom.XVI, p.250; G. Finley, aynı eser, p.312-3; İ. H. Uzunçarşılı ise, 20.000 olarak göstermektedir (mez. Osmanlı Tarihi, C.IV, k.1, s.395)

2) TKSA., no.E2930.

3) Enverî, C.I, yap.91/b; Vâsıf, C.II, s.43.

4) Enverî, C.I, yap.91/b; Vâsıf, C.II, s.44.

5) Enverî, C.I, yap.91/b; Vâsıf, C.II, s.43.

6) G. Finley, aynı eser, p.320.

7) CAs., no.48238. Bu vesika Çatalcalı Ali ile Muhsin-zâde'nin kapıcılar kethüdâsı Mehmed tarafından hükümete gönderilen kâimelere cevaben çıkarılan bir ferman şeklindedir. Bu fermanda Mehmed Paşa'nın aldığı tedbirler methedilmektedir.

8) Yukarıda adı geçen vesika.

9) Yukarıda adı geçen vesika. N. A. Bees, 500 Rus, 150 Karadağlı ve 100 Rum olarak göstermektedir (aynı makale, s.400).

10) CAs., no.48238.

11) Manya'da bulunan bâzı köyler halkından Ekim ve Kasım 1770 tarihlerinde hükümete gönderilen temessüklerde Müderris Osman, Bey-zâde Yusuf ve İsmail Ağa'ların buraya geldikleri yazılmıştır (CD., no.17181).

12) Penah Efendi, Sy.7, s.76-80, Sy.8, s.153-5.

13) Bu adam Edirne bostancıbaşı iken, Muhsin-zade'nin maiyyetine mirmiranlıkla tayin edilmiştir (CAs., no.30868).

14) G. Finley, aynı eser, p.314.

15) F. Kurd-oğlu, aynı eser, s.14. v. d.

1) CAs., no.17551.

2) AE., III. Mustafa, no.217; CAs., no.39930, 42875 ve 53778.

3) CAs., no.23054, 23479, 35479, 39518, 45739 ve 2820; CD., no.869 ve 9814.

4) CAs., no.18134, 31880, 33942 ve 45192; AE., III. Mustafa, no.250, 1770, 3153 ve 5201.

c

- 1) MD., no.168, s.185.
- 2) AE., III. Mustafa, no.16249.
- 3) KPT., no.1 (Sadâret Mektupçuluğu Kâtip Kalemi).

d

- 1) N. A. Bees, aynı makale, s.425.
- 2) CD., no.7808.
- 3) Bu kardeşler, yukarıda bahsettiğimiz Zaîm-oğlu kardeşleri olsa gerektir. Ancak ne sebeple firar ettikleri tesbit edilmemiştir.
- 4) KPT., no.42 (Sadâret Kethüdâlığı Kâtip Kalemi no.2).
- 5) CM., no.18681.
- 6) CM., no.18760. Bunlardan başka Manya köylerine verilen nizâm için bk., CD., no.17181.

e

- 1) M. Sürreyyâ, aynı eser, C.III, s.433.
- 2) CAs., no.47477.
- 3) CD., no.17181.
- 4) Yukarıda adı geçen vesika.
- 5) MD., no.168, s.98.
- 6) Enverî, C.I, yap.284/a; Vâsıf, C.II, s.130.
- 7) Enverî, C.I, yap.301/a; Vâsıf, C.II, s.143.
- 8) M. Süreyyâ, aynı eser, C.III, s.547.
- 9) TKSA., no.D801, yap.8/b.
- 10) TKSA., no.E2930. CAs., no.17552'ye göre, Ali Ağa 1000 nefer miri asker ve 350 Arnavut dilâveri toplamıştı.
- 11) TKSA., no.E7019/333.
- 12) Balya-boğazı muhafâzasında gösterdiği gayreti kasedilmiştir (bk., Enverî, C.I, yap.314/a; Vâsıf, C.II, s.144).
- 13) TKSA., no.E7019/320.
- 14) M. Süreyyâ, aynı eser, C.III, s.547.
- 15) Bk., TKSA., no.E2930.
- 16) CD., no.9823.

17) Enverî, C.I, yap.300/b; Vâsıf, C.II, s.140.

18) Enverî, C.I, yap.300/b-301/a; Vâsıf, C.II, s.140. Enverî, bu hususta "mûmâ-ileyh (İsmail Ağa) ashâb-ı servet ü yesârdan bir merd-i gayûr ve mukad-demâ serdâr-ı ekrem hazretleri ile Mora cezîresi tehîrinde izhâr-ı sâ'y-ı meşkûr eyleyüp.." demiştir. Muhsin-zâde Mehmed Paşa'ya ait bir mûbâyaa hüccetine göre, İsmail Ağa'nın, 115 tane zeytin ağacını 500 kuruş ile ona sattığı öğrenilmiştir (Anadolu Veziri Sadrıâlî Nezâreti, no.503, s.243). Muhsin-zâde ise, bunlardan elde edilen gelirleri Travnik şehrinde yaptırdığı iki çeşmeye vakıf etmiştir.

19) Enverî, C.I, yap.91/b; Penah Efendi, Sy.7, s.80.

20) CAs., no.54763.

21) TKSA., no.E2930.

22) MD., no.172, s.170.

23) CM., no.24649.

24) TKSA., no.D801, yap.8/b; Enverî, Nimeti Bey'in 2000 askeriyle Tripoli'ye geldiğini yazmıştır (C.I, yap. 91/b).

25) AE., III. Mustafa, no.4690.

26) AE., III. Mustafa, no.8561.

27) CD., no.13404.

28) TKSA., no.D801, yap.8/b.

29) CAd., no.2847.

30) CAd., no.4991.

31) CAd., no.4991 ve 4662.

32) MD., no.172, s.282.

f

1) N. A. Bees, aynı makale, s.419.

2) G. Finley, aynı eser, p.314.

3) TKSA., no. E11265.

4) CAs., no.2332.

5) G. Finley, aynı eser, p.314.

6) N. A. Bees, aynı makale, s.425'te 1769-1780 yılları arasında hıristiyan ahâlînin azaldığını kaydetmektedir.

7) TKSA., no.E1614.

III. B Ö L Ü M

1

a

- 1) MD., no.168, s.298 ve 376.
- 2) Enverî, C.I, yap.213/a; Vâsıf, C.II, s.99.
- 3) MD., no.168, s.314, 334 ve 358.
- 4) CAs., no.33229.
- 5) CAs., no.30780.
- 6) Enverî, C.I, yap.229/a; Vâsıf, C.II, s.109; Şem'dânîzâde, yap.499/b.
- 7) CAs., no.43949, 43950 ve 51390.
- 8) CAs., no.36871, 42433 ve 52559.
- 9) Resmî Ahmed Efendi, aynı eser, s.48-9.
- 10) Resmî Ahmed Efendi, aynı eser, s.49; Mustafa Nurî Paşa, Netâicü'l-Vuku'ât, C.III, İstanbul, 1327, s.56.
- 11) Enverî, C.I, yap.229/a.
- 12) Şem'dânî-zâde, yap.499/b.
- 13) Resmî Ahmed Efendi, aynı eser, s.49. Şem'dânî-zâde, bu hususta, "iptidâ-ı cenkte çarha yüz çevirdikte mecmu'dönüp.." demiştir (yap.499/b).
- 14) CAs., no.2433.
- 15) Resmî Ahmed, aynı eser, s.50; Mustafa Nurî Paşa, aynı eser, C.III, s.56; Şem'dânî-zâde ise, bütün mesûliyeti Mehmed Paşa'nın korkaklığı ve stratejik hatâsına yükletmiştir (yap.499/b).
- 16) Şem'dânî-zâde, yap.499/b.
- 17) Enverî, C.I, yap.235/a; Vâsıf, C.II, s.111-2; Şem'dânî-zâde, yap.500/a.

b

- 1) Enverî, C.I, yap.235/a; Vâsıf, C.II, s.112-3.
- 2) TKSA., no.E935/2.
- 3) Enverî, C.I, yap.237/a-b; Vâsıf, C.II, s.113.
- 4) Mahmud Sâbit, Tâ'rîh-i Silistre, yap.54
- 5) Mustafa Nurî Paşa, C.III, s.58.
- 6) TKSA., no.7019/305.

- 7) Vâsıf, C.II, s.113-4.
- 8) Şem'dânî-zâde, yap.500/a.

c

- 1) Enverî, C.I, yap.141/a-b; Vâsıf, C.II, s.62.
- 2) Feldmareşal'ın bir mektubunun Türkçe tercümesi için bk., TKSA., no. E1994.
- 3) T. Öz, Yerköy mükâlemelerinde Murahhaslar için gönderilen Büyüler, Tarih Vesikaları, C.II, Sy.8. s.101-103.
- 4) Enverî, C.I, yap.261/b-263/a.
- 5) Vâsıf, C.II, s.131.
- 6) Vâsıf, C.II, s.131.
- 7) Osman Efendi'nin İstanbul'a yazdığı rapor için bk., AE., III. Mustafa, no.5360.
- 8) Vâsıf, C.II, s.135.
- 9) Vâsıf, C.II, s.135.
- 10) Vâsıf, C.II, s.135.
- 11) Vâsıf, C.II, s.135-137.
- 12) Vâsıf, C.II, s.137; İbnülemin, no.1834.
- 13) Vâsıf, C.II, s.139.
- 14) CAs., no.7213.
- 15) Vâsıf, C.II, s.144-8.
- 16) Vâsıf, C.II, s.137; Mustafa, Nuri Paşa, aynı eser, C.III, s.59; Resmî Ahmed, aynı eser, s.58-9.
- 17) Kâmil Paşa, aynı eser, C.II, s.166.
- 18) Resmî Ahmed, aynı eser, s.60-1.

2

a

- 1) Meselâ, Yılanlı-oğlu Musâ Ağa'nın Eylül 1769'da Konya, Çapan-oğlu Mustafa Bey'in Temmuz 1768'de Bozok, Kara Osman-oğlu Hacı Ahmed Ağa'nın 1773'te Manisa mütesellimliklerine getirildiklerini biliyoruz.
- 2) MD., no.168, s.112.
- 3) MD., no.172, s.400.

4) MD., no.169, s.142, 151 ve 159; CM., no.30929; CAs., no.40228, 46111 ve 53047.

5) M. Süreyyâ, aynı eser, C.III, s.58.

6) Bu hususta Başbakanlık Arşivi'nde pek çok vesika mevcuttur. Meselâ, bk., CB., no.356, 841, 4493, 4913, 5829, 8507; ED., 2292; AE.,III. Mustafa, no.11417; TKSA., no.E5226/7243.

7) J. H. Mordmann, "Şerîf Hasan Paşa", İslâm Ansiklopedisi, Cüz. 43, s.329-330; Hadîkatü'l-vüzerâ, Ahmed Câvid Zeyli, s.42; M. Süreyyâ, C.II, s.160.

8) MD., no.168, s.98 ve 124; MD., no.172, s.166-7.

9) Penah Efendi, Sy. 10, s.317-8.

10) Cânîkî Ali Paşa, Risâle, yap.50.

11) MD., no.169, s.280-1; MD., no.172, s.166-7; ED., no.886.

12) Resmî Ahmed, aynı eser, s.12-15.

13) Bu hususta, bk., S. Tansel, 1768 seferi Hakkında Bir Araştırma, DTCFD., C.VIII, Sy.4, Ankara,1950, s.477-536; Kisbî Mustafa, İbretnümâ-ı Devlet, yap.36-44, 62; İ. H. Uzunçarşılı, III. Mustafa'nın Kızı Şâh Sultan'a Borç Senedi, Belleten, C.XXV, Sy.97, Ankara, 1961, s.79.

14) TKSA., no.E866/5.

15) MD., no.172, s.240 ve 245.

16) MD., no.171, s.260.

17) Meselâ, Muhsin-zâde Mehmed Paşa, 8 Ocak 1772 tarihli olup padişâha gönderildiği bir arzında "Bu sefer aslâ evvelkilere benzemeyüp, asker zümreleri ve sâirler açık o kadar bî-pervâ terk-i âr-ı nâmûs ile celb-i mâl için kâra sülûk edüp, farazâ birisine bir kâse su taleb olunsa ne verürsün getireyim mertebâtına gelmiştir. Düşmân-ı dîn tarafından dahî herkese bir rûtebe-i havf ve hasîyyet târî olmuştur ki, ma'zallahü't-ta'âlâ iyâl ve emvâlin gideyor gayret ne gün içündür denince ben sağ olayım deyû cevâba tasaddî ile işleri bu mertebeye getürmüştür" şeklinde şikâyet etmiştir (TKSA., no.E7019/305).

18) Meselâ, bazı kazalar âyanlarına "filân kazası âyanından" denildiği halde, diğer birçok kazaların âyanları hakkında "filân kazası âyanı" denilmektedir. Bk., Ek listesi.

19) Bk., mez.Beginnings of Modernization, p.7.

20) MD., no.171, s.87.

21) Meselâ, Selânîk'in dabbâğlar ahî babası" Seyyid İbrahim'in 250 kişilik piyâde askeriyle orduya gelmesi emredildiği gibi, (MD., no.171, s.226), Lofça" sükkânından ve murâbahacı tâifesinden" Za'im-zâde Ahmed'in de 200

kişilik piyâde askeri toplaması emredilmiştir (MD., no.171 s.8).

22) MD., no.171, s.373.

b

1) MD., no.169, s.235-6.

2) Meselâ, Kıbrıs olayları sırasında gördüğümüz Kara Murad-oğlu Mustafa, savaş devrinde Elmalı kazası âyanı sıfatıyla 100 kişilik asker ile orduya davet edilmiştir (CAs., no.49984; MD., no.171, s.200).

3) Mez. Beginnings of Modernization, p.78.

4) MD., no.172, s.114.

5) CM., no.19165.

6) MD., no.171, s.464.

7) Rumeli'de çiftliklerin ne şekilde kurulduğu ve nasıl işletildiği hususlar hakkında daha yeterli kadar tetkik yapılmamıştır.

Buna rağmen bu hususta şimdilik şu eserleri gösterebiliriz; R. Busch-Zantner, Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südosteuropa unter besonderer Berücksichtigung der Türkenzeit, Leipzig, 1938; H. Gandev, Emergence of Capitalist Relations in Big Farms (çiflik) in North-West Bulgaria in the 18th Century (Bulgarca yazılmıştır), Sofia, 1962 (Bu eserin özeti, mez. L'apparition de Rapperts Capitalistes dans l'économie de la Bulgarie du Nord-Ouest au Cours du XVIIIe siècle).

8) MD., no.168, s.104 ve 120.

9) MD., no.171, s.127.

10) MD., no.172, s.137, 158 ve 193; CM., no.22984.

11) Bu adamın âyanlık vazifesi bahânesi ile halktan gayr-ı meşru olarak aldığı paralar daha önce gösterilmiştir (bk., s.30.).

12) Bu misal şu vesikalardan elde edilmiştir; MD., no.169, s.172 ve 317; MD., no.170, s.9, 43 ve 64; Edirne Şer'î Mahkeme Sicil Defteri, no. 185, yap.35/b ve 41/b; MD., no.172, s.250.

13) MD., 169, s.101; MD., no.172, s.427.

14) V. P. Mutafćieva, âyanlığın doğuş sebeplerinden bu hususa çok önem vermiştir (aynı makale p.245).

15) MD., no.171, s.226.

16) MD., no.171, s.552.

17) Penah Efendi, Sy.10, s.315.

18) MD., no.170, s.146, MD., no.171, s.99.

- 19) KPT., no.1, yap.5/a (Sadâret Mektupçuluğu Kâtip Kâlemi).
- 20) KPT., no.1, yap.22/a.
- 21) CM., no.7085.
- 22) CD., no.12741.
- 23) TKSA., no.E5712/14.
- 24) MD., no.172, s.245-247.

c

- 1) Bk., KPT., no.1 defteri. Bundan başka, MD., no.169, s.249 ve 254; MD., no.171, s.87.
- 2) MD., no.169, s.81.
- 3) MD., no.169, s.179; MD., no.172, s.277.
- 4) KPT., no.1, yap.12/b, 22/b ve 30/a.
- 5) CD., no.7159.
- 6) MD., no.170, s.84.
- 7) MD., no.169, s.154.
- 8) MD., no.171, s.49; CD., no.980.
- 9) MD., no.172, s.116, 118, ve 146-7.
- 10) A. Cevded Paşa, C.IV, s.285.
- 11) Penah Efendi, Sy.11, s.395.
- 12) Penah Efendi, Sy.12, s.470.
- 13) Penah Efendi, Sy.11, s.395.
- 14) Penah Efendi, Sy.10, s.318.
- 15) Osman Nurî Ergin, aynı eser, C.I, s.1657-8 (MD., no.183, s.283'ten naklen).
- 16) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinde Kapu Kulu Teşkilatı, Ankara, 1945, s.405-6.
- 17) CD., no.12741.
- 18) CD., no.4777.
- 19) MD., no.171, s.185.
- 20) Meselâ, bk., MD., no.171, s.211; MD., no.172, s.253.
- 21) M. Sürreyâ, aynı eser, C.III, s.58.
- 22) M. Sürreyyâ, aynı eser, C.II, s.162; MD., no.171, s.211; MD., no.172, s.200.
- 23) MD., no.172, s.37. Bu adam için bk., Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V, İstanbul, 1962, s.2725.

24) Bu adama Sadrıâzam'ın fevkalâde itimâdı vardı. Bu adamın savaş devrinde, eşkiyâdan halkı koruma, zahîre tedâriki ve menzillerin nizâmı hakkında geniş faaliyeti vardı (MD., no.168, s.296, 313, 362; MD., no.169, s.179, 218 ve 272; CAs., no.25228; CM., no.22769). Ayrıca bk., M. Süreyyâ, aynı eser, C.IV, s.266.

3

1) Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 171 ve 172 numaraları Mühimme Defterlerinde kayıtlı ve bu konu ile ilgili fermanların çoğu, kenarlarında yazılı "adem-i iktidâr" kelimesi ile iptâl edilmektedir.

2) MD., no.171, s.374.

3) III. Mustafa, 20 Şubat 1774'te vefat etmişti.

4) TKSA., no.E866/5.

5) Meselâ, Pravadi kazasından gönderilen 6 Eylül 1773 tarihli bir ilâma göre, 14 yaşından 60 yaşına kadar bütün ahâlînin yeniçeri, cebeci ve topçu yazılarak gönderileceği bildirilmektedir (CAs., no.18683)

6) Enverî, C.I, yap.398/a-399/a; Vâsıf, C.II, s.182.

7) Vâsıf, C.II, s.182.

8) Vâsıf, C.II, s.183.

9) Hadîkatü'l-Vüzerâ, Ahmed Câvid Zeyli, s.15; Enverî, C.I, yap.423/a-424/b. Onun cesedi Karinâbâd âyanı Abdurrahman Ağa'nın evine götürülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

I VESİKALAR

Mühimme Defterleri : No.152-172.

İbnülemin Tasnifi : Hariciye Kısmı, No.1834.

Ali Emîrî Tasnifi : III. Mustafa Kısmı, No.217 250, 442, 1770, 3153, 4690, 5201, 8234, 8461, 9234 ve 16249.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi : No. 278 ve 293.

Kâmil Kepeci Tasnifi : Sadâret Kethüdâlığı Kâtib Kalemi, No. 42 (genel numara). Sadâret Mektupçuluğu Kâtib Kalemi, No. 1.

Kalebend Defterleri : No. 14 ve 15.

Atîk Şikâyet Defteri : No. 175.

Ahkâm Defteri : Özü ve Silistre Kısmı, No, 6.

Cevdet Tasnifi :

a. Adliye Kısmı : No. 1276, 2847, 3147, 4662, 4991, 5384 ve 5760.

b. Askeriye Kısmı : No. 1554, 1567, 1601, 2332, 2427, 2434, 2571, 2683, 2820, 4391, 4752, 6491, 7294, 13517, 17552, 18692, 18693, 23054, 23479, 25229, 25310, 30780, 30868, 38200, 40985, 41351, 41418, 42212, 42250, 42287, 42351, 42353, 42443, 42474, 42875, 43945, 43950, 44174, 45739, 47477, 47508, 47558, 47985, 48238, 49564, 49667, 50034, 50439, 51390, 51466, 52166, 52559, 54268 ve 54643, 54763.

c. Dahiliye Kısmı : No. 197, 203, 771, 869, 980, 1165, 1718, 2946, 4904, 5161, 7159, 7808, 9457, 9814, 9823, 10979, 12094, 12499, 13404, 13707, 30267.

d. Maliye Kısmı : No. 284, 2228, 2410, 2411, 3679, 7085, 7426, 8013, 8712, 12003, 14979, 18681, 18760, 19165, 22984, 24699, 24905, 25040, 27617, ve 29165.

e. Zaptiye Kısmı : No. 190.

f. Bahriye Kısmı : No. 7858.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde bulunan vesikalar :

Defterler ; No. D.801 ve 3217.

Evraklar ; No. E866, E866, E935, E1914, E2930, E5001, E5226, E7017, E7019, E7019, E7019, E11265, E11608 ve E12251.

Edirne Şerî Mahkeme Sicill Defteri, No. 185 (1185/6 senelerine âit bir defter).

II YAZMA ESERLERİ

1. Cânikli Ali Paşa, Risâle, Esad Efendi Kütüphanesi, No. T. Y., 1855.
2. Mahmud Sâbit, Târih-i Silistre, Râşid Efendi Kütüphanesi, No. 635.
3. Mehmed Hâkim, Târih, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No. B233.
4. Mustafa Kisbî, İbret-nümâ-ı Devlet, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısım, No. T. Y. 484.
5. Sâdullâh Enverî, Târih, C. I, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. T. Y. 5944.
6. Şem'dânî-zâde Süleyman Efendi, Târih, Bayezit Devlet Kütüphanesi, No.5144 (Umumî).

III YAYINLANMIŞ ESERLER

A. Kronikler

1. Abdî Paşa, Târih, neşreden, Faik Reşit Unat, Ankara, 1943.
2. Ahmed Cevded Paşa, Târih, İstanbul, 1309, Matbaa-ı Osmaniye.
3. Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, Çeşmî-zâde Târihi, neşreden, Bekir Kütükoğlu, İstanbul, 1959.
4. Ferâizci-zâde Mehmed Seyyid, Târih-i Gülşen-i Maarif, İstanbul, 1252.
5. Hammer, J. Von., Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours, Traduité de l'Allemand J. J. Hellert, Paris, 1839.
6. Jonquiêre, De La., Histoire de l'Empire Ottoman, Tom.1, Paris, 1914.
7. Kâmil Paşa, Târih-i Siyâsî, C.II, İstanbul, 1326.
8. Lamartine, Alphonse, Histoire de la Turquie, Paris, 1859.
9. Râşid Mehmed, Târih, C.IV, İstanbul, 1280.
10. Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi, C.IV, ksm.1-2., Ankara, 1956 ve 1959.
11. Ahmed Vâsıf Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr, Bulak, 1246.
12. Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, Band II, Hamburg, 1840.

B. Seyahatnameler

1. Chandler, Richard, Travels in Asia Minor and Greece, Vol. II, London, 1817.
2. Evliyâ Çelebi, Seyahatnâme, İstanbul, 1314-1928.

3. Gouffier, Choiseul, Voyage pittoresque dans l'Empire Ottoman en Grèce de la Trode les îles l'Archipel et sur les côtes de l'Asie Mineur, Tom. 1, Paris, 1842.
4. Slade, Adolphus, Records of Travels in Turkey and Greece, Vol.1, London, 1833.
5. Tott, Baron De, Memoires sur les Turcs et les Tartares, Amsterdam, 1784.

C. Etüdler

1. Akçura, Yusuf; Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, İstanbul, 1940.
2. Aktepe, Münir; Patrona İsyanı, İstanbul, 1958.
3. Belin, M.; Türkiye'nin İktisadî Tarihi Hakkında Tetkikler, tercüme eden, M. Ziya, İstanbul, 1931.
4. Busch-Zantner, R.; Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südos-teuropa unter besonderer Berücksichtigung der Türkenzeit, Leipzig, 1938.
5. Cezar, Mustafa; Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul, 1965.
6. Cunnis, Rupert; Historic Cyprus, London, 1947.
7. D'Ohsson, M.; Tableau général de l'Empire Othoman, Tom. VII, Paris, 1824.
8. Ergin, Osman Nuri; Mecelle-i Umûr-ı Belediye, C.I, İstanbul, 1922.
9. Finley, George; The History of Greek under Ottoman and Venetian Domina-tion, London, 1856.
10. Gibb, H. A. R. & Bowen, H.; Islamic Society and the West, Vol.1, Part 1, Oxford, 1963.
11. İnalçık, Halil; Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Ankara, 1945.
12. Kurd-oğlu, Fevzî; 1768-1774 Osmanlı Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezâyirli Gâzi Hasan Paşa, İstanbul, 1942.
13. Luke, Harry; The Ottoman province, The British colony. (A History of Cyprus, ed., Sir George Hill, Vol.IV), Cambridge, 1952.
14. Mustafa Nuri Paşa, Netâicü'l-Vuku'ât, C.III ve IV, İstanbul, 1327.
15. Osman-zâde Ahmed Tayyib, Hadîkatü'l-Vüzerâ (ve Zeyilleri), İstanbul, 1271.
16. Pakalın, M. Zeki; Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1947-1955.
17. Polk, William R. & Chambers, Richard L. (eds.); Beginnings of Moderni-zation in the Middle East, the Nineteenth Century, Chica-go, 1968.
18. Resmî Ahmed Efendi; Hülâsatü'l-İ'tibâr, İstanbul, 1280

19. Sućeska, Avdo; Die Ayanen, Beitrag zur Erforschung der lokalen Gewalt in den Südslawischen Ländern unter den Türkei (slavça), Sarajevo, 1965.
20. Süleyman Penah Efendi; Mora İhtilâli Tarihçesi, latin harfine çeviren, Aziz Berker, Tarih Vesikaları, C.II, Sy.7-12, Ankara, 1942-3.
21. Mehmed Süreyyâ; Sicil-i Osmânî İstanbul, 1308-1311.
22. Uluçay, Çagatay; XVIII ve XIX. Asırlarda Saruhan'da Eşkıyâlık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1955.
23. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail ve Yılık-oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul, 1942.
24. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Ankara, 1945.

IV MAKALELER

1. Aktepe, Münir; 1727-1728 İzmir İsyanına Dair Bazı Vesiklar, TD., C.VIII, Sy., 11-12, İstanbul, 1956.
2. Aktepe, Münir, İstanbul'un Nufus Meselesine Dair Bâzı Vesikalar, TD., C.IX, Sy., 13, İstanbul, 1958.
3. Alasya, Fikret; Osmanlı Türkleri İdaresinde Kıbrıs, Tarih Semineri Dergisi, 1/2, İstanbul, 1937.
4. Ayverdi, Ekrem Hakkı; Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları, Vakıflar Dergisi, C.III, Ankara, 1956.
5. Barkan, Ömer Lütfî; Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İktisat Fakültesi Mecmuası C.XI, İstanbul, 1950.
6. Baykal, Bekir Sıtkı; A'yânlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler, Belgeler, C.I, Sy., 2, Ankara, 1965.
7. Bees, Nikos A.; "Mora", İslâm Ansiklopedisi, Cüz 84, İstanbul, 1958.
8. Darkot, Besim; "Kıbrıs", İslâm Ansiklopedisi, Cüz 63, İstanbul, 1954.
9. Efdalüddin, Alemdar Mustafa Paşa, Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Cüz 10-21, İstanbul, 1329-1331.
10. Çadırcı, Musa; Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerinde Bir İnceleme, Belleten, C.XXXIII, Sy., 192, Ankara, 1970.
11. Gandev, H.; L'apparition de rapports capitalistes dans l'économie de la Bulgarie du nord-ouest au cours du XVIIIe siècle, Études

Historiques, Sofia, 1960.

12. Gökçe, Cemal; Edirne Âyanı Dağdeviren-Oğlu Mehmed Ağa, TD., Sy., 22, İstanbul, 1968.
13. İlgürel, Mücteba; Balıkesir'de Âyanlık Mücâdeleleri, Tarih Enstitüsü Dergisi, Sy., 3, İstanbul, 1972.
14. İnalçık, Halil; Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus, Kıbrıs ve Türkler, Ankara, 1964.
15. İnalçık, Halil; Land problems in Turkish history, The Muslim World, Vol. XIV, 1955.
16. İnalçık, Halil; Sened-i İttifak ve Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu, Belleten, C. XXVIII, Sy., 112, Ankara, 1964.
17. İnalçık, Halil; Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri, Belleten, C. XVIII, Sy. 112, Ankara, 1964.
18. İnalçık, Halil; Traditional society, 2. Turkey, Rustow, D. & Ward, E., eds., Political Modernization in Japan and Turkey, Princeton, 1964.
19. İnalçık, Halil; Tanzimat Nedir?, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yıllık Araştırma Dergisi, 1, Ankara, 1944.
20. Karpaz, Kemal; The land rejim, social structure, and modernization in the Ottoman Empire, in "Beginnings of Modernization in the Middle East".
21. Mordmann, J. H.; "Şerîf Hasan Paşa", İslâm Ansiklopedisi, Cüz 43, İstanbul, 1964.
22. Mutafçieva, V. P.; L'institution de l'ayanlık pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle, Études Balkaniques, 2-3, Sofia, 1965.
23. Öz, Tahsin; Yerköy Mükâlemesinde Murahhaslar İçin Gönderilen Büyüler, Tarih Vesikaları, C.II, Sy., 8, Ankara, 1948.
24. Özkaya, Yücel; XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Âyanlık İddiâları, DTCFD., C.XXIV, Sy., 3-4, Ankara, 1969.
25. Tansel, Salahattin; 1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma, DTCFD., C.VIII, Sy., 4, Ankara, 1950.
26. Uluçay, Çagatay; Karaosmanoğullarına Ait Bâzı Vesikalar, Tarih Vesikalar, C.II, Sy., 9, 10, 12 ve C.III, Sy., 14, Ankara, 1942-44.
27. Uluçay, Çagatay; Karaosmanoğullarına Ait Düşünceler, III. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1948.
28. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; "Âyân", İslâm Ansiklopedisi, Cüz 11, İstanbul,

1961.

29. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; III. Mustafa'nın Kızı Şah Sultan'a Borç Sene-
di, Belleten, C.XXI, Sy., 97, Ankara, 1961.

İ N D E K S

I

Şahıs adları

A

- Abdi Bey, Malkoç Bey-zâde, 113
 Abdi Paşa, Hırsova muhâfızı, 83
 Abdullah, Edincik âyanı, 33
 Abdullah, Müfti-zâde, 113
 Abdullah, Süvar-zâde, Konya âyanından, 111
 Abdullah Paşa, Muhsin-zâde, 13, 14, 117, 118
 Abdülbâkî, Selânik âyanından, 106
 Abdülcelil, Şeyh-zâde Mir, Borlu âyanı, 109
 Abdülgaîfâr, Esseyyid, Karinâbâd âyanı, 98
 Abdülkâdir, Şeyh, Bozkır âyanı, 109
 Abdülkâdir, Şeyhlü âyanından, 113
 Abdülmûmin Efendi, Yenişehir âyanı, 28
 Abdülvahhâb, 106
 Abdurrahîm Bey-zâde, Filibe âyanından, 104
 Abdurrahman Ağa, Karinâbâd âyanı, 98
 Abdurrazak Efendi, Reisülküttâb, 73, 99
 Acem-zâde, Uşak âyanından, 113
 Acı Yorgı, 57
 Adamopulo, 46
 Ahmed, Baba Ahmed-zâde, 106
 Ahmed, Cura-zâde, Eşme âyanı, 97, 109, 110
 Ahmed, Elhaç, Kıraylı âyanı, 111
 Ahmed, Gülcilerli, 113
 Ahmed, Hacı, 106
 Ahmed, Hacı Kaplan-zâde, 112
 Ahmed, Hâfız-zâde, 106
 Ahmed, Hudâverdi Paşa-zâde, 52
 Ahmed, İsmail Efendi-zâde, 109
 Ahmed, Kalo Mehmed-zâde Mir, 107
 Ahmed, Keşan âyanı, 105
 Ahmed, Koyuncu-zâde, 113
 Ahmed, Rüstem-zâde Hacı, 110
 Ahmed, Seyyid, 106
 Ahmed, Seyyid, Sivas kethüdâyerisi, 112
 Ahmed, Turnacı-oğlu Seyyid, 111
 Ahmed, Zaîm-zâde, 134
 Ahmed Ağa, 107
 Ahmed Ağa, Hacı, İzladı âyanı, 111
 Ahmed Bey, 106
 Ahmed Bey, Çelik Paşa-zâde, 32
 Ahmed Bey, Göreli âyanı, 110
 Ahmed Bey, Karahisârî, 69
 Ahmed Bey, Kara Osman-oğlu, 16, 133
 Ahmed Bey, Nâsliç âyanından, 105
 Ahmed Bey, Tırnova mütevellisi, 128
 Ahmed Bey, Yenice mütevellisi, 107
 Ahmed Efendi, Müderris-zâde, Ankara âyanı, 34, 123
 Ahmed Efendi, Seyyid, 60
 Ahmed Paşa, Köprülü-zâde, 35
 Ahmed Paşa, Teke mutasarrıfı, 22, 23, 24
 Ahmed Paşa, Topal Osman Paşa-zâde, 60
 Ahmed Usta, Edirne bostancı ustalarından, 84
 Akıllı-oğlu, Çırpan âyanından, 104
 Alagöz-zâde, 106
 Alemdar Mustafa Paşa, 7, 115, 116
 Ali, Alemdar-oğlu, 84, 109
 Ali, Anaboli kalesi dizdarı, 42

Ali, Burhan-zâde, Eğridir âyanından, 109
 Ali, Derviş-zâde, Burdur âyanı, 109
 Ali, Elhaç, 112
 Ali, Esseyid, Nevrokop âyanı, 91, 106
 Ali, Hacı, 110
 Ali, Hacı, Bihlişte âyanı, 30
 Ali, Hacı Ali-zâde Elhaç, 112
 Ali, Hacı Şaban-zâde, Akhisar âyanı, 108
 Ali, Haseki-oğlu Hacı, 105
 Ali, Hazinedar-zâde, 96
 Ali, Kürd Ali-zâde Hacı, 105
 Ali, Mir, Yanya mütesellimi, 107
 Ali, Nasuh-zâde, Eğrigöz-i Emed âyanı ve serdarı, 109
 Ali, Pankuduz-zâde, Mihaliç voyvodası, 112
 Ali, Yanya sükkânından, 107
 Ali, Zâralı-zâde Mir, Sivas âyanından, 112
 Ali Ağa, Çatalca âyanı, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 67, 98, 127, 129
 Ali Ağa, Serfiçe âyanı, 34
 Ali Bey, Cânikli, Cânik muhassılı, 25, 26, 76
 Ali Paşa, Dagistanlı, 72, 99
 Ali Paşa, Rumeli valisi, 89
 Ali Paşa, Selânik mutasarrıfı, 52, 56
 Ali Paşa, Vidin valisi, 29
 Andreco, Zaîm-oğlu, 50
 Andresakî, Kalavrita kocabaşısı, 59
 Angeli, 46
 Arap-oğulları, 14, 32
 Arnavut Papalı, 57
 Ataullah Ağa, Kara Osman-oğlu, 16, 32
 Ataullah Bey, Silahdar kâtibi, 73
 Aziz Ağa, Milâs âyanından, 112

B

Bâhir Mustafa Paşa, Sadriâzam, 14, 20, 21, 73
 Barkof, 49
 Battal Ahmed Bey, 110
 Bayram, 108
 Bekir, Çapur Ağası Hacı, 110
 Benaki Karavata, Mizistre kocabaşısı, 59
 Benaki Panayotti Mpenakis, Kalamata kocabaşısı, 45, 49, 51, 59, 60, 65, 126
 Bîdil Çelebi, Ali Ağa-zâde, 104
 I. Abdülhâmid, 99
 I. Mahmud, 13
 I. Petro, 45, 46
 Bosnevî Mehmed, 33

C

Cafer, Hacı, Bursa mütesellimi, 109
 Cafer Bey, 22, 23, 24, 52
 Camuş-zâde, Milâs âyanından, 112
 Canım Hoca Mehmed Paşa, 52
 Cezayirli Gazi Hasan Paşa, 64
 Chandler, Richard, 47
 Cizyedar-zâde, selânik âyanı, 128
 Cura-zâde, kapıcıbaşı, 111

Ç

Çakır-zâde, 110
 Çapan-oğulları, 32
 Çapur-zâde, 108
 Çavuş Mehmed Bey, Demirhisar âyanından, 67, 104
 Çavuş-zâde, Selânik maden emini, 106
 Çelebi Süleyman Ağa, Rusçuk âyanı, 75, 76
 Çıplak Ağa, 107
 Çil Osman, Kıbrıs muhassılı, 20, 23

D

Dede Mustafa Ağa, Kastamonu mütesellimi, 11
 Deli Abdullah, Osman-pazarı âyanı, 7
 Derviş Efendi, İzmir âyanından, 29
 Dimakî, Tırhala kocabaşısı, 62, 63
 Dimitrakî, Mizistre kocabaşısı, 59
 Dolgoriç (Dolgourki), Prens, 51
 Dur-oğlu, 113

E

Ebubekir, Çolak-oğlu, 92
 Ebubekir, Küçük Yazıcı-zâde, 113
 Ebubekir, Turnacıbaşı, 58
 Elfinston, 57
 Emin, Davazlı Hacı, Denizli voyvodası, 109
 Emin, Hacı, Edremit voyvodası, 52
 Emin, Haseki-zâde, 106
 Esad Bey, Derviş Paşa-zâde, İnegöl âyanı, 110
 Esma Sultan, 14
 Evliya Çelebi, 6, 28
 Eyüb, Esseyid, Babadağ âyanı, 98

F

Fazlî Ağa-zâdeler, 109
 Fettâh, Aziz-zâde, Milâs âyanı, 112
 Feyzullah Ağa, Karamürsel âyanı, 111
 Feyzullah Paşa, Zâralı-zâde, 17

G

Gündüz Bey, Mir-i aşiret, 112

H

Hacı Bey, Akşehir âyanı, 128
 Hacı Molla, Müderris-zâde, Plevne âyanı, 106
 Hacı Ömer Ağa-zâde, 113
 Hacı Şaban-oğulları, 14

Halil, Alasonya sâbık voyvodası, 104
 Halil, Cihan-zâde, Güzelhisar âyanından, 110
 Halil, Eskici-zâde Hacı, Hoyran âyanı, 110
 Halil, Gaffâr-zâde Hacı, Ereğri âyanından, 109
 Halil, Girne kalesi dizdarı, 21, 23, 121
 Halil, Göldeli-zâde, Küre âyanı, 111
 Halil, Hacı, 112
 Halil, Hacı Ağa-oğlu Hacı, Manastır âyanı, 105
 Halil, Katerin âyanı, 105
 Halil, Mir Elhaç-zâde, Boybeyi, 113
 Halil, Sargunlu, Hacı, 112
 Halil Ağa, Cihan-zâde, Sopça âyanı, 112
 Halil Bey, Sergi âyanı, 112
 Halil Hâmid Paşa, Sadrîâzam, 75, 88
 Halil Paşa, Sadrîâzam, 67
 Hamdullah Bey, Mizistre âyanı, 49
 Hamza Paşa, Sadrîâzam, 21
 Hannibal, 51
 Hasan, Alasonya sükkânından, 104
 Hasan, Baharlarlı, Gököğük âyanı, 110
 Hasan, Edirne âyanı, 75
 Hasan, Esseyid, Sadrîâzam, 76, 97, 134 (Şerif Hasan Paşa)
 Hasan, İmam-oğlu, 106
 Hasan, Karaviran âyanı, 111
 Hasan, Kırk-kilise âyanı, 105
 Hasan, Kör Emir-oğlu Seyyid, Simav âyanından, 112
 Hasan, Molla Mesut Ağa-oğlu, Zihne âyanı, 97, 108
 Hasan, Mühürdar-oğlu, 106
 Hasan, Şeyhlü âyanından, 113
 Hasan, Teke mütesellimi, 113
 Hasan, Topran âyanı, 107
 Hasan Ağa, Alasonya âyanı, 128

Hasan Bey, Çelik Paşa-zâde, 110
 Hasan Çavuş-oğlu, Menteşe mütesellimi, 112, 128
 Hasan Efendi, Mora muhassılı, 43, 55, 62
 Hasan Efendi, Yemlihâ, Kıbrıs muhassılı, 21
 Hasan Efendi-zâde, 105
 Hasan Paşa, Cenaze, 124
 Hasan Paşa, Çıldır valisi, 25, 27
 Hasan Paşa, Karslı-zâde Seyyid, 114
 Hazinedar-zâde, Kapıcıbaşı, 106
 Hristo Griva, 46
 Hüsametdin Paşa, Kapdân-ı deryâ, 52
 Hüseyin, 107
 Hüseyin, Alaca Ali Ağa Kâini, 108
 Hüseyin, Bekir Bey-zâde, Antalya âyanından, 108
 Hüseyin, Cizyedar-zâde, Bursa âyanı, 80
 Hüseyin, Elhaç, Edremit âyanı, 29
 Hüseyin, İbçeli-zâde Hacı, 112
 Hüseyin, Kanlı Elhaç, 113
 Hüseyin, Karataş âyanı, 111
 Hüseyin, Kutcu-zâde, 111
 Hüseyin, Mehmed Ağa-zâde, 105
 Hüseyin, Mustafa-zâde Elhaç, 106
 Hüseyin, Nâzır Elhaç, 107
 Hüseyin, Şekerli-zâde, 108
 Hüseyin Ağa, 35
 Hüseyin Bey, Mamalo-zâde, 110
 Hüseyin Bey, Mizistre âyanı, 45, 49
 Hüseyin Çeribaşı, Şehbender-zâde, 83

I

İbrahim, Abdülbesîr-zâde, Tikvaş âyanı, 85
 İbrahim, Elhaç, Sofya mütesellimi, 107
 İbrahim, Hâcegândan, 7

İbrahim, Hacı Hasan-oğlu, Burdur âyanından, 109
 İbrahim, İmam, Modon âyanı, 92
 İbrahim, Mir, Dârende âyanı, 109
 İbrahim, Nimeti Bey-zâde Mir, 107
 İbrahim, Seyyid, Dabbaglar ahî babası, 134
 İbrahim, Taşlı-oğlu, Kızılca âyanı, 111
 İbrahim Ağa, Sefer Ağa-zâde, Gümüllü âyanı, 98, 105
 İbrahim Ağa, Varnalı-zâde, Niğbolu âyanı, 75, 84, 88
 İbrahim Bey, 22, 23, 24
 İbrahim Efendi, İvaz Paşa-zâde, Şeyhülislâm, 60
 İbrahim Paşa, 89
 İbrahim Paşa, Arapkirli, 99
 İbrahim Paşa, Kavalalı, 52
 II. Katerina, 46, 70
 II. Mahmud, 10, 11, 12, 17, 27
 İmam Ali, Şumnu âyanı, 29
 İslâm, 35
 İsmail, Arapkir mehterbaşısı, 108
 İsmail, Cumuk-oğlu, 113
 İsmail, Ebubekir-zâde, 108
 İsmail, Edirne bostancıbaşısı, 52, 57
 İsmail, Hacı, Mudaniya âyanı, 112
 İsmail, İvindi âyanı, 111
 İsmail, Mir, 106
 İsmail, Niğde, mütesellimi, 112
 İsmail, Tirisnikli, 1, 114
 İsmail Ağa, Binbaşı, 15, 54, 55, 56, 57, 129, 131
 İspiro, Górdos kocabaşısı, 59
 İvaz Mehmed, Filibe âyanından, 98, 104
 İzzet Ahmed Paşa, Yergöy muhafızı, 67, 68, 84

K

Kâdir, Cemaat kethüdâsı, 113
 Kadri, Çorbacı-zâde, 113
 Kahraman Paşa-zâde, Zihne âyanından, 108
 Kaplan Bey-zâde, Yanya sükkânından, 107
 Kaplan Paşa-zâde, Avlonya sükkânından, 104
 Kara Ahmed, 105
 Kara Bey Ömer, Karamanlı âyanı, 111
 Kara İsmail, Tikvaş âyanı, 85
 Kara Mehmed Çavuş, 28
 Kara Osman Ağa, 16
 Kara Osman-oğulları, 14, 32, 119
 Katalo, Mizistre kocabaşısı, 59
 Kelleci-oğlu, 106
 Kerim, Hacı, 113
 Kethüdâyeri-zâde, Gölpazarı âyanı, 110
 Kızırsıklı Gözü Alaca, Yürükândan, 114
 Kiryako, Mizistre kocabaşılarında, 59
 Koco Mustafa, Arnavut, 57
 Koç Bey, Kolonya âyanı, 55
 Kolari, Papa, 118
 Komonor, Manya kaptanlarından, 56
 Kosta Kaspar, Kartina kocabaşılarında, 44
 Kostantin, Zaîm-oğlu, Kalavrita kocabaşısı, 50
 Kozan-oğlu, 119
 Kökülü-oğlu, 119
 Kör İsmail Kethüdâ, Boz âyanı, 109
 Kör Ömer, Yürükândan, 114
 Küçük Abdullah, Siroz âyanı, 35, 67, 106
 Küçük Ali, Çukadar, 55
 Küçük Ali, Serfiçe âyanı, 106
 Küçük Çelebi, Ali Ağa-zâde, 104
 Küçük Hacı Mustafa, Filibe âyanından, 104

Küçük Hüseyin, 104
 Küçük Mehmed, Sancan âyanı, 32
 Kürd Ahmed, Arnavud-belgradı sâkinlerinden, 52
 Kürd Ahmed, Avlonya mutasarrıfı, 108
 Kürd Haseki, 30
 Kürklü Ahmed, Seyyidişehir âyanı, 112

L

Lala Mustafa Paşa, Serdar, 19
 Lokaki, Balya-badra kocabaşısı, 59

M

Mahmud, 106
 Mahmud, Aşiret reisi, 111
 Mahmud, Kuşçu-zâde Hâfız, Konya âyanından, 111
 Mahmud Paşa, İşkodralı, 97
 Maksud Giray, 35
 Manco Osman, Voniçe âyanı, 77, 105
 Mavromihâli, Manya şeflerinden, 51, 56
 Mehmed, Alaca-zâde, 108
 Mehmed, Alayüddin-zâde, Keskin âyanı, 111
 Mehmed, Ali Paşa-zâde, Dukakin mütesellimi, 104
 Mehmed, Cihan-zâde, Güzelhisar âyanından, 110
 Mehmed, Dereköylü, 108
 Mehmed, Derviş Nâzır, 107
 Mehmed, Elhaç, Cağlayık âyanı, 81
 Mehmed, Elhaç, Nevrokop âyanı, 106
 Mehmed, Elhaç Ömer Ağa-zâde, Alaşehir âyanı, 108
 Mehmed, Etmekçi-zâde, Beyşehir âyanı ve serdarı, 108
 Mehmed, Gümüşlü Ağa-zâde, Pınar âyanı, 112
 Mehmed, Hacı, Halep âyanından, 110
 Mehmed, Hacı, Manavgat âyanı, 111

Mehmed, Hacı, Nallıhan âyanı, 112
 Mehmed, Hacı Halil-zâde, Burdur âyanı, 109
 Mehmed, Hacı Ömer-zâde Elhaç, Pravişte âyanı, 106, 107
 Mehmed, Hâfız, Kıbrıs muhassılı, 21
 Mehmed, Hasan-zâde, Katerin voyvodası, 105
 Mehmed, Mir, Karahisar-ovalı voyvodası, 111
 Mehmed, Mirmirân, Yakova, 113
 Mehmed, Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın kapıcılar kethüdâsı, 56, 129
 Mehmed, Mustafa Paşa-zâde Mir, 107
 Mehmed, Nâzır-zâde Yeğeni, 105
 Mehmed, Radoş âyanı, 55
 Mehmed, Sagır-zâde, Karasu âyanından, 111, 112
 Mehmed, Varnalı-zâde Hacı, 108
 Mehmed, Veli Bey-zâde Seyyid, Eskişehir âyanı, 109
 Mehmed, Vodina âyanı ve serdarı, 93
 Mehmed, Yenice âyanı, 98
 Mehmed Ağa, Aydınlı, 39
 Mehmed Ağa, Dağdeviren-oğlu, Edirne âyanı, 114
 Mehmed Ali, Seyyid, 109
 Mehmed Bey, 107
 Mehmed Bey, Boybeyi, 113
 Mehmed Efendi, Abdi Ağa-oğlu, Dime-toka âyanı, 29, 84
 Mehmed Efendi, Müderris-zâde, Çubuk-âbâd âyanı, 34, 123
 Mehmed Emin, 105
 Mehmed Emin Paşa, Mora muhassılı, 41, 50
 Mehmed Haseki, Aydos âyanı, 84, 91, 97
 Mehmed Hayri Efendi, Beylikçi, 73
 Mehmed Paşa, İskenderiye mutasarrıfı, 52
 Mehmed Salih, Siroz âyanı, 35

Memiş, Bereket-zâde, İsparta âyanından, 111
 Memiş, Kaçar-oğlu Hacı, Yürükândan, 114
 Memiş Alemdar, Saka-oğlu, 92
 Milli Kara Musâ, Mecidözü âyanı, 111
 Molla Ağa, Dimetoka âyanı, 84
 Molla Mesut Ağa, Zihne âyanı, 108
 Molla Mustafa, Eğribucak âyanı, 89
 Moroç, 46
 Mucurlu Ali Ağa, 57
 Muhsin Çelebi, 13, 117
 Mumin, Erkek-avret-oğlu, Yürükândan, 114
 Murad, Hacı, 46
 Murtaza, Elhaç, Hezargrad âyanı, 29
 Mustafa, Byram-zâde, Uzuncaâbâd-Hasköy sâbık mütesellimi, 113
 Mustafa, Cihan-zâde, Güzelhisar âyanından, 110
 Mustafa, Çavuş-zâde, Malkara âyanı, 105
 Mustafa, Damad Elhaç, Edirne âyanı, 75
 Mustafa, Derviş Ağa-zâde, 107
 Mustafa, Elhaç, Boybeyi, 113
 Mustafa, Elhaç, Dobniçe âyanı, 98, 104
 Mustafa, Elhaç, Karahayd âyanı, 111
 Mustafa, Elhaç, Tuzluk nâhiyesi âyanı, 107
 Mustafa, Fuzulî-zâde, 104
 Mustafa, Gedüs âyanı, 110
 Mustafa, Gemlik âyanından, 110
 Mustafa, Gölgeleli-zâde, İçel âyanı, 22, 23, 24, 87, 88, 114
 Mustafa, Gönüllü-zâde, Alaiye âyanı, 108
 Mustafa, Hacı, Tavşanlı âyanından, 113
 Mustafa, Hacı Osman-zâde, Divrigi voyvodası, 109
 Mustafa, Haseki, Selânik âyanından, 106

Mustafa, İlbaşı-oğlu, Artukâbâd
âyanı, 108

Mustafa, Kaçar-oğlu, Yürükândan, 113

Mustafa, Kara Murad-oğlu, Elmalı
âyanı, 22, 113, 135

Mustafa, Kara-zâde Elhaç, Birgi
âyanı, 109

Mustafa, Katır-zâde Hacı, Tirkemiş
âyanından, 113

Mustafa, Köprülü, Çeribaşı, 107

Mustafa, Küçük-zâde, Kirmasti âyanı,
111

Mustafa, Mir, 107

Mustafa, Siroz mahkemesi kâtibi, 80

Mustafa, Şehbender-zâde, Halep
âyanından, 111

Mustafa, Tripoliçe âyanı, 98, 107

Mustafa, Vodina âyanı, 107

Mustafa Ağa, Kara Osman-oğlu Hacı,
16

Mustafa Bey, Çapan-oğlu, Bozok
mütesellimi, 16, 32, 109, 133

Mustafa Bey, Delik-oğlu, Selendire
âyanı, 112

Mustafa Nuri Paşa, 68

Mustafa Paşa, Diyarbekir beylerbeyisi
39

Müderriş Osman, Yenişehir âyanı,
55, 56, 57, 60, 61, 91, 97, 129

Müderriş-zâdeler, 6, 34

N

Nâzır-zâde, İştîp âyanı, 128

Nâzır-zâde, Varna mübayaacısı, 107

Nimeti Bey, Tırhala âyanı, 62, 63,
67, 107, 128, 131

Numan, 113

Numan, Rumeli valisi, 89

Numan Bey, Seyyid, 93, 94, 95

Numan Paşa, 89

Nureddin, Ahmed Bey-zâde, 106

Nuri Mehmed, Yanya âyanı, 33

O

Obreskof, 71, 73

Orlof, Aleks, 48, 51, 55, 57

Orlof, Gregori, 71

Orlof, Teodor, 48, 50, 51

Osman, 35

Osman, 113

Osman, Akşehir âyanı, 108

Osman, Alacahisar âyanı ve mütesellimi,
104

Osman, Alasonya sükkânından, 104

Osman, Çolak-zâde, Pravadi âyanı, 92

Osman, Demirhisar âyanı vekili, 91

Osman, Elhaç, İznik âyanı, 111

Osman, Elhaç, Rumeli kaymakamı, 33

Osman, Hacı, 113

Osman, Hacı, Antalya âyanı, 108

Osman, Hacı, Köke âyanı, 111

Osman, Hacı Mahmud-oğlu, 109

Osman, Hırsova âyanı, 83

Osman, Karaağaçlı, 111

Osman, Kayserli Ali Paşa-zâde, 52

Osman, Köprülü-zâde, 105

Osman, Piri-oğlu, 128

Osman, Sepet-oğlu, Manyas âyanı, 30,
110

Osman, Seyyid, 113

Osman, Siroz âyanı, 41

Osman, Şeyh Hüseyin-zâde Hacı, Güzel-
hisar âyanından, 110

Osman Efendi, Yâsinci-zâde, 71, 72

Osman Efendi, Yenişehirli, 71, 72, 73,
133

Ö

Ömer, Hacı, Taşköprü âyanı, 11

Ömer, Müftü-oğlu Hacı, 107

Ömer Ağa, Kesriye âyanı, 79, 98, 105

Ömer Bey, 35

Ömer Bey, Derviş Paşa-zâde, İnegöl âyanı, 110

Ömer Efendi, Gaston nâibi, 48

P

Palatino, Jean, 46

Palu Sancağı Beyi, 112

Panayot, Kartina kocabaşısı, 44

Panayotti, Zaîm-oğlu, 50

Pankuduz-zâde Bey Kethüdâsı, Mihaliç voyvodası, 112

Papas-oğlu, Gregorios Papadopoulos, 46, 47

Paşa Bey, İçel âyanı, 112

Paşa Hakkı Ali, Serfiçe âyanı, 34

Patrona Halil, 13, 29, 118

Petro Yuvan, 70

Psaros, Antonios, 49

Puşo-oğlu, Badracık âyanı, 104

R

Rağib Mehmed Paşa, Sadriâzam, 73

Ramazan, Hacı, Karaağaç âyanı, 111

Râşid Efendi, Vakanüvis, 28

Râşid Ömer Efendi, Akşehir âyanı ve mütesellimi, 108

Receb, Hacı, 108

Resmî Ahmed Efendi, Sadaret kethüdâsı, 68, 72, 76, 99, 118

Rıdvan, İnönü âyanından, 110

Romanzof, Rus feldmareşalı, 70, 71, 72

Rüşdü Ali, Karaferiye âyanı ve kadısı, 86, 105

S

Salih, 89

Salih, Ahyolu âyanı, 104

Salih, Haseki Hacı, 113

Salih, Mahmud-zâde Hacı, 32, 111

Salih, Papas-oğlu, 35

Salih Ağa-zâde, 108

Sarı Abdurrahman Paşa, 25

Sarı Bey-oğlu, 16

Sarı Nâzır-zâde, Filibe âyanından, 105

Selim Ağa, Varnalı-zâde, Niğbolu âyanı, 75, 88, 96, 97, 98

Selim Efendi, 88

Seyfullah, Çeribaşı, 86

Seyyid Battal, 114

Sıracalı Himmet, 16

Silahdar Mehmed Paşa, Sadriâzam, 67, 68

Solomân, Açıkbashi, 25, 26, 27

Sotorî, Papa, 118

Spirdof, 48

Stephan, 46, 47

Sunullah Bey, İçel âyanı, 110

Süleyman, Kânunî Sultan, 27

Süleyman, Mahmud Ağa-zâde, Yalovaç âyanı, 113

Süleyman, Seyyid, 84

Süleyman Ağa, Yeniçeri ağası, 69, 72

Süleyman Ağa, Yılıköğlü, 115

Süleyman Bey, 114

Süleyman Efendi, Kıbrıs muhassılı, 22

Süleyman Efendi, Şem'dânî-zâde, 18, 132

Süleyman Paşa, Cânikli, 26

Süleyman Penah Efendi, 53, 57, 73, 76, 94, 95

Ş

Şatır Ağa-zâde, Manastır sükkânından, 105

Şatır Ali Ağa, Manastır âyanı, 30

şeyh Hüseyin-oğlu, 32

T

Tâhir, Mir Paşa-zâde Mir, 107

Tahtaburun Hacı Mehmed, 105
Talib Bey, Menlik âyanı, 105
Taşçı-zâde, 109
Tevki 'î Paşa, Mora valisi, 44
Turhan, Esseyid, Osman-pazarı âyanı,
98, 106

U

Uluorgi, Karlo, Tripoliçe sâkini, 43

Ü

III. Ahmed, 13, 117
III. Mustafa, 13, 37, 69, 73
III. Selim, 1, 93

V

Vâsıf Efendi, Ahmed, Vakanüvis, 72,
73
Veli, Elhaç, Florina âyanı, 92, 104

Y

Yahya, Hacı, 106
Yakub, Mir, Hacı-oğlu-pazarı âyanı,
98
Yakub, Mir, Kıraşlı-zâde, Koniçe
âyanı, 59, 91, 105
Yaman Hacı Ahmed, Köstendil âyanından,
105
Yânî, 56
Yânî Câkî, Kalamata kocabaşlarından,
59
Yanyalı Mehmed Paşa, Yanya mutasarrıf-
larından, 33
Yeğen Mehmed Paşa, 99
Yeslem, Komanova âyanı, 105
Yılanlı Musâ Ağa, 16, 32, 128, 133
Yiğitli Uzun Mehmed, İslimiye voy-
vodası, 105
Yorganda, Gördös kocabaşısı, 59
Yunus, Karahisâr-ı Sâhip mütevellisi-
oğlu, 111
Yusuf, Elhaç, 104

Yusuf, Gedikli, Filibe âyanından, 104
Yusuf, Hacı, Siroz âyan vekili, 80
Yusuf, Hacı Kâdir-zâde, 111
Yusuf, İzdinli Bey-zâde, İzdin âyanı,
54, 55, 56, 57, 62, 105, 127, 129
Yusuf, Zulkadır-oğlu, Erbâb-ı timâr,
107

Yusuf Bey, Mizistre âyanı, 45
Yusuf Paşa, Balkan muhâfızı, 99

Z

Zaîm Mustafa, Akçakızanlık âyanı, 104
Zaîm-oğlu, Kalavrita kocabaşısı, 50,
51, 65
Zehîni Mustafa, Karaferye voyvodası,
85
Zenneci-zâdeler, 6
Zeynelâbidin, Karaman âyanı, 88, 112,
128
Ziştovalı, 107

İ N D E K S

II

Yer adları

A

Abdurrahîm, 15
Adana, 13, 98, 108
Ağriboz, 13, 61, 84, 125
Ahyolu, 91, 97, 104
Akçekızanlık, 104
Akhisar, 14, 108
Akşehir, 14, 108
Akkerman, 75
Alacahisar, 104
Alaiye, 108
Alasonya, 77, 104, 128
Alaşehir, 108
Anaboli, 14, 15, 39, 40, 42, 51, 52,
55, 57, 62, 64
Anadolu, 3, 4, 6, 11, 14, 18, 19, 28,
30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 65, 66,
70, 74, 76, 81, 97, 98, 100, 100,
118
Anavarin, 51, 55, 56, 57,
Ankara, 6, 14, 34, 123
Antalya, 24, 108
Arabistan, 33, 36, 100
Arapkir, 108
Arkadya, 49, 57, 59
Arnavut-belgradı, 52
Arnavutluk, 126
Artuk-âbâd, 108
Atina, 24
Avlonya, 104
Avrethisarı, 83, 104
Avusturya, 3, 16, 70, 71
Ayayoros, 59

Aydın, 16, 17

Aydos, 31, 97

Azak, 45

B

Babadagı, 67, 68, 74, 76, 98

Badracık, 104

Bahçekapı, 15

Balçık, 74

Balıkesir, 115

Balta, 36

Balya-badra (Patras), 48, 49, 56,
57, 59

Balya-boğazı, 61, 130

Bandırma, 108

Basra, 46

Bayındır, 52

Belgrad, 69

Bender, 13, 118

Bergama, 14, 17

Beşi (?), 56

Beyşehir, 108

Bihliste, 30

Birgi, 109

Boğdan, 43, 46, 67

Bolu, 17, 109

Bolu-eflânî, 18

Borlu, 109

Bosna, 3, 5, 11, 13, 14, 15, 60, 61,
67, 118

Boyar, 15

Boz, 109

Bozca Ada, 37

Bozkır, 109
Bozok, 16, 109, 133
Bulgaristan, 3
Burdur, 109
Bursa, 80, 98, 109
Bükreş, 67, 68, 72, 73, 77, 78

C

Cağa, 18
Cağlayık, 81
Cânîk, 25, 26
Cumapazarı, 89

Ç

Çal, 109
Çanakkale, 48
Çarşamba, 77, 89
Çatalca, 56, 67, 97, 100, 128
Çay, 72
Çıldır, 25
Çirpan, 104
Çirmen, 74
Çubukâbâd, 34

D

Dârende, 109
Değirmenlik (Kythres), 21
Deliorman, 70
Demirci, 109
Demirhisar, 67, 91, 109
Denizli, 109
Dere köyü, 109
Derzi, 15
Dimetoka, 17, 29, 84
Dinavoliç (?), 59
Divrigi, 109
Diyarbakir, 39
Dobniçe, 104

Dobriçe, 98, 104
Dukâkin, 52, 104

E

Edincik, 33, 109
Edirne, 35, 52, 75, 84, 91, 92, 99, 115, 129
Edremit, 29, 52
Eflâk, 43, 46, 67
Eflan, 18
Eğribucak, 77, 89
Eğridir, 109
Eğrigöz-i Emed, 109
Elbasan, 52
Elmalı, 109, 135
Enduruse, 49, 57, 59
Ereğri, 109
Erzurum, 25, 26
Eskişehir, 109
Eşme, 97, 109

F

Filibe, 98, 104, 105
Florina, 92, 104
Fokşani, 71

G

Garihne (?), 59
Gaston, 45, 48, 49, 56, 129
Gedüs, 110
Gemlik, 110
Gerede, 18
Girid, 46, 124
Girne, 21, 22, 23, 100
Golos, 30
Gökçedağı, 110
Gököğük, 110
Gölhisarı, 110
Gölpınarı, 110

Gölükəsri, 52
Gönen, 110
Gördos, 59, 91
Görelı, 110
Gümülcine, 98
Gürcistan, 25, 26, 27, 36, 100
Güzelhisar, 110

H

Habeşistan, 125
Hacı-oğlu-pazarı, 71, 74, 76, 98
Halep, 13, 61, 110
Hamid sancağı, 32
Hanya, 17
Hersek sancağı, 5, 6, 11, 14
Hezargrad, 6, 7, 71, 99
Hırsova, 15, 74, 83, 99
Honaz, 110
Horpeşte, 52, 55
Hotin, 13
Hoyran, 110
Hüdâvendigâr sancağı, 32

I

Irak, 33

İ

İçel, 87, 88, 110
İdlip, 110
İmreti Prenslığı, 25
İnebahtı, 13, 125
İnegöl, 110
İngilitere, 46
İnönü, 110
İran, 16, 29
İsakçı, 54, 61, 97
İskenderye, 52
İsparta, 16, 17, 110, 111

İstanbul, 7, 11, 13, 14, 15, 20, 21,
23, 30, 34, 35, 36, 39, 40, 43, 46,
50, 53, 62, 68, 71, 72, 73, 74, 86,
87, 88, 99, 121, 133

İstanos, 59

İstefe, 54

İsveç, 45

İştıp, 105, 128

İtalya, 47

İvraça, 63, 84, 105

İzdin, 54, 56, 62

İzmir, 16, 17, 28, 29, 32, 43, 64,
117

İznik, 82, 111

K

Kaçanık, 26

Kafkasya, 46

Kalamata, 45, 47, 48, 49, 57, 59, 65

Kalavrita, 50, 59

Kalinardi, 59

Kalmikof (?), 59

Karaağaç, 111

Karaağaçlı, 111

Karadağ, 46, 49, 124

Karaferye, 85, 105

Karahayıt, 111

Karahisâr-ı Sâhip, 72, 111

Karaman, 1, 7, 17, 25, 26, 67, 87, 88

Karamanlı, 111

Karamürsel, 111

Karasu, 74, 111

Karataş, 111

Karaviran, 111

Karinâbâd, 98, 99, 105, 141

Karlıeli, 124

Karlofça, 45

Kartal, 67

Kartina, 44, 49

Kastamonu, 11
Kastil-i bahr, 57
Kaş, 111
Katerin, 105
Kavala, 35
Kayseri, 6
Kefalonya, 51
Kerç, 73
Kerenpe, 33, 105
Keskin, 111
Kesriye, 55, 79, 98, 105
Keşan, 105
Kıbrıs, 19-25, 27, 50, 87, 88, 100,
119, 121, 134
Kıraylı, 111
Kırım, 35, 70
Kırk Kilise, 105
Kızılca, 111
Kirmasti, 111
Koçhisarı, 111
Kolonya, 55
Komanova, 105
Koniçe, 33, 91, 105
Konya, 122, 133
Kopinik, 14
Koron, 40, 42, 48, 51, 57, 59
Kozâne, 77
Köke, 111
Köprü, 105
Köstendil, 105
Kronştad, 45, 46, 48
Küçük Kaynarca, 90, 99
Küre, 111
Kütahya, 14, 18, 28, 29, 111

L

Lefkoşe, 20, 21, 22, 23
Lehistan, 3, 31, 36, 46

Ligolin (?), 59
Limason, 22
Livadiye, 54, 55
Lofça, 84, 86, 134
Londar, 49, 51, 53, 55

M

Magosa, 21, 22, 35
Makedonya, 91
Malkara, 105
Malyokasro (?), 59
Manastır, 30, 85, 105
Manavgat, 111
Manisa, 16, 32, 133
Mankalye, 74
Manya, 40, 46, 48, 49, 53, 55, 56,
60, 129
Manyas, 30
Maraş, 13
Mavromihâli-oğlu Limanı, 48, 53
Mecidözü, 111
Menlik, 105
Menteşe, 112, 128
Merzifon, 112
Messenya, 51
Mısır, 33, 36, 100
Midilli, 52
Mihâliç, 112
Milâs, 112
Mizistre, 45, 47, 49, 53, 57, 58, 59,
Modon, 49, 51, 56, 57, 61, 92
Mora, 13, 14, 18, 39-66, 67, 76, 77,
87, 91, 92, 122, 124, 125
Mudanya, 112
Mudurun, 18

N

Nakşepâre, 71
Nallıhan, 112

Nâsliç, 105
Nazıllı, 112
Nemçe, 69
Nevrokop, 91, 106
Niğbolu, 7, 13, 68, 75, 88, 97
Niğde, 112
Niksar, 112

O

Ohri, 52
Osmancık, 105
Osman-pazarı, 7, 69, 76, 98, 106

Ö

Özü, 13, 97, 98

P

Pâk, 22
Palamora, 57
Palu, 112
Pasalofça, 39
Paşa sancağı, 125
Petersburg, 45, 46, 71
Petriç, 35
Pınar, 112
Pirlepe, 15
Piza, 47
Plevne, 106
Pravadi, 92, 137
Pravişte, 106
Priştine, 106
Prusya, 70, 71

R

Radoş, 55
Rodos, 52, 55
Rumeli, 2, 3, 10, 11, 13, 15, 18,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35,
36, 37, 46, 61, 65, 66, 67, 70, 73,
76, 79, 81, 82, 83, 86, 89, 98, 100,

121, 135
Ruşuk, 6, 7, 68, 72, 75, 76, 97,
98, 100
Ruskesri, 98
Rusya, 3, 31, 36, 37, 38, 45, 46,
47, 51, 56, 71, 74, 79, 82, 90, 97,
100

S

Sabahaddin, 18
Sakız, 43, 52
Salina, 54
Salonya, 50
Samakov, 107
Sancan, 32
Sandıklı, 112
Sarığöl, 55
Saruhan sancağı, 14, 16, 17, 112,
118, 119
Selânîk, 52, 55, 56, 62, 83, 96,
106, 125, 128, 134
Selendire, 112
Selvi, 106
Serfiçe, 34, 77, 89, 106
Sergi, 112
Seviniçe (?), 106
Seyyidigazi, 112
Seyyidişehir, 112
Sındırgılı, 112
Sırbistan, 46
Sivas, 17, 24, 26, 88, 112
Silifke, 22
Silistre, 68, 71, 72, 74, 98, 99
Simav, 112
Sincan, 112
Siroz, 35, 67, 80, 106
Siverek, 112
Sofya, 107
Sopça, 112

Sungur, 112
Suriye, 32

Ş

Şeyhlü, 113
Şumnu, 15, 29, 69, 72, 76, 88, 92,
98, 99

T

Tarsus, 113
Taşköprü, 11
Tavşanlı, 113
Tefenni, 113
Teke sancağı, 22, 113, 128
Tesalya, 91, 92
Teşne, 82
Tırhala, 62, 63, 67, 98, 100, 107,
125, 128
Tırnova, 107, 128
Tiflis, 25, 35
Tikvaş, 85
Tirkemiş, 113
Tokat, 113
Tolça, 7, 8, 74
Topran, 35, 107
Torballı, 113
Trabzon, 25, 26
Travnik, 14, 118
Tripoliçe, 43, 49, 50, 51, 55, 56,
61, 62, 98, 107, 131
Tuzla, 22
Tuzluk, 107

U

Uluborlu, 113
Uşak, 113
Uzuncaâbâd-Hasköy, 113

V

Varna, 98, 107

Venedik, 3, 39, 47, 51
Vestice, 49, 57
Vidin, 7, 13, 29, 67, 68,
Viranşehir, 18
Vodina, 14, 93, 107
Voniçe, 77
Vostiniçe, 59

Y

Yakova, 113
Yalovaç, 113
Yanya, 33, 52, 65, 91, 107, 125
Yayaköyü, 32
Yenice, 98, 107
Yenikale, 73
Yenipazar, 99
Yenişehir, 28, 29, 52, 53, 54, 55,
56, 65, 97, 100, 107
Yergöy, 67, 68, 70, 71, 76
Yumurtas, 113

Z

Zanta, 51
Zihne, 35, 97, 108
Ziştova, 97

アジア・アフリカ言語文化叢書 6

Muhsin - zâde Mehmed Paşa Ve Âyânlık Müessesesi
by
Yuzo Nagata

昭和51年 3月25日 印刷発行

発 行 東 京 外 国 語 大 学
アジア・アフリカ言語文化研究所
東京都北区西ヶ原 4 - 51 - 21
印 刷 東 洋 出 版 印 刷 株 式 会 社
東京都文京区小石川 2 - 17 - 3

Yanlış - Doğru Cetveli

Sh.	St.	Yanlış	Doğru	Sh.	St.	Yanlış	Doğru
2	25	büniye	bünye	78	13	mütesel-limerle	mütesel-limlerle
7	34	â'yanı	a'yânı	78	18	edirilse	edilirse
8	16	tabkalarda	tabakalarda	78	28	mücâdere	mücâdele
14	1	damâd-ı	dâmâd-ı	81	7	nizâmında	nizâmında
14	7	Akhisar da	Akhisar'da	81	14	el	ele
18	1	vc	ve	81	19	sahiperine	sahiplerine
18	11	bîvecih	bî-vecih	82	8	tesisi	tesis
20	26	1744'de	1764'de	82	29	bizinm	bizim
23	16	gönderimiş	gönderilmiş	88	29	valielerin	valilerin
24	33	dvrinde	devrinde	89	24	onun vâsıtasıyla mütesel-limin	silinecektir
26	35	fermanlarda	fermanlar da	92	27	Âlîy ye	Âlîye
27	10	berli	beri	95	22	gençliğ nden	gençliğinden
33	26	buluanan	bulunan	99	11	hümânûnda	hümâyûnda
35	21	affe dilmesi-ni	affedilmesini	103	11	appld	applied
36	17	hükümeten	hükümetten	105	8	Karaferiye	Karaferye
39	24	timâr	timâra	116	5	eser	makale
40	6	10,000 den	10.000'den	Kısaltmalar :			
40	13	kaynağu	kaynağı				
44	13	kazâ-	kazâ-ı	Sh. : Sahife			
44	27	şeri'yye	şer'iyye				
49	3	60,000	60.000	St. : Satır			
49	32	Karitena	Kartina				
51	22	intikal	intikam				
54	13	dört asker	dört bin asker				
56	16	isyancılanın	isyancıların				
60	36	belertmiş	belirtmiş				
68	29	taraf-tar-larlarını	taraf-tar-larını				
73	25	korkakılığıyla	korkaklığıyla				
76	10	muvafakiyet	muvaffakiyet				
77	16	şiddetlen-dirilmiş	şiddetlen-dirilmiş				

